

STUDIU ISTORICO - ARHITECTURAL PRIVIND RUINELE CETĂȚII CARSIIUM

JUDEȚUL CONSTANȚA

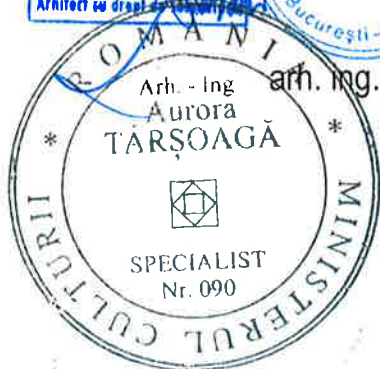
SEPTEMBRIE 2015

PROIECTANT GENERAL: CREDO DESIGN S.R.L.

Șef proiect complex:

arh. ing. **Aurora TÂRȘOAGĂ**, specialist atestat M.C.C.

Autor :

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

TITULARUL INVESTIȚIEI

UAT JUDEȚUL CONSTANȚA / CONSILIUL JUDEȚEAN CONSTANȚA

Adresa: Bulevardul Tomis, nr.51, cod postal 900725

Telefon serviciul de permanenta: +40 241 488.404

e-mail: consjud@cjc.ro

BENEFICIARUL INVESTIȚIEI

UAT JUDEȚUL CONSTANȚA

**CONSILIUL JUDEȚEAN CONSTANȚA PRIN MUZEUL DE ISTORIE
NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA (în calitate de administrator)**

Piața Ovidiu nr. 12, Cod poștal 900745, Constanța.

Tel./Fax: +4 0241 618 763

Tel.: +4 0241 614 562

+4 0341 408 739

E-mail: minaconstanta@gmail.com

CUPRINS

I. INTRODUCERE: OBIECTUL, METODA ȘI SCOPUL STUDIULUI

1. Localizarea monumentului studiat
2. Scurt istoric asupra localității
2. Metoda și scopul studiului

II. REGIMUL JURIDIC DE PROTECȚIE

III. EVOLUȚIA ISTORICĂ A CETĂȚII CARSIMUM

A. Cetatea Romană și Romano-Bizantină

- A.1 Câteva aspecte ale vieții economice în antichitate
- A.2 Probleme de istorie militară la Carsium
- A.3 Carsium, centru spiritual, religios
- A.4 Elemente de arhitectură romană descoperite la Carsium
- A.5 Stratigrafia suprafeței rezervate (str. Cetății-Dunăre) pe care se aplică proiectul

B. Cetatea Medievală

- B.1 Bizantinii la Hârșova
- B.2 Mărturii ale continuității românești la Hârșova
- B.3 Genovezii la Hârșova. Secolele XIII-XIV
- B.4 De la formarea statului dobrogean la cucerirea otomană
- B.5 Hârșova în contextul istoriei Țărilor Române
- B.6 Hârșova în organizarea administrativă și judecătorească a Dobrogei otomane.
- B.7 Unele aspecte ale vieții economice până la 1878
- B.8 Incintele așezării medievale

IV. ISTORICUL CERCETĂRIILOR ARHEOLOGICE

V. CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

ANEXE DOCUMENTARE

I. INTRODUCERE: OBIECTUL, METODA ȘI SCOPUL STUDIULUI

1. Localizarea monumentului studiat

Orașul Hârșova este așezat pe malul drept al Dunării la Km. 253. Este străbătut de DE 15/ DN 2A pe direcția București-Constanța, București-Tulcea. Așezarea pe malul Dunării a impus localitatea, încă din antichitate, ca port fluvial. Se găsește la cca 60 km de Aeroportul internațional Constanța-Mihail Kogălniceanu. Cele mai bune legături turistice sunt cele rutiere și navale.

Relieful este format din dealuri mici și văi adânci care fac parte din Podișul Dobrogei Centrale. Punctele cele mai înalte sunt chiar pe malul Dunării: Dealul Cetății, +38, 16 m; Dealul Băroii, + 47, 01 m; Celea Mare, +88, 50m. Întreaga structură geomorfologică pe care este așezat orașul este compusă din calcare de vârstă jurasică, așezate peste un fundament de șisturi verzi. În Dealul La Vii, numit și Băroii, se află unul din cele mai importante puncte geologice și paleontologice ale jurasicului european, potrivit unor studii efectuate, de K. Peters în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Tot peisajul stâncos din zona portuară a atras atenția încă de la mijlocul secolului trecut. Pentru a împiedica exploatarea calcarului care ar fi putut distruge stâncile de o măreție aparte, peisajul a fost trecut sub protecție, ca rezervație naturală. În 1943 prin Jurnalul Consiliului de Miniștri, nr. 965, s-a instituit rezervația „Canaralele din portul Hârșova”. O decizie a Consiliului Popular Județean, 425/ 1970 include rezervația de la Hârșova pe lista celor din județul Constanța. Este protejată, mai recent, prin Lega 5 din 6 martie 2000, privind amenajarea teritoriului național. Având în vedere prevederile OG 236/2000. CL Hârșova, adoptă Hotărârea 58/2004 Privind protejarea ariei naturale situată în teritoriul administrativ al orașului Hârșova, în perimetrul Celea Mare-Valea lui Ene, în suprafața de 54,1 ha. Ulterior, prin HG 2151 din 30 noiembrie 2004 se instituie regimul de arie naturală protejată pentru acest sit. Monumentele naturale oferă mărturii ale vieții jurasice(fosile), faună și floră actuală protejată, caracteristică pentru platoul Dobrogei Centrale.

La 10 km spre NV, după trecerea podului peste Dunăre, începe Rezervația naturală Insula Mica a Brăilei.

2. Scurt istoric asupra localității

Hârșova prezintă o caracteristică aparte: pe aria orașului este o locuire cu o vechime neîntreruptă de șapte milenii. Inițial, aici s-a aflat o așezare neolitică de vânători și pescari. Pe suprafața localității aceasta se află între malul Dunării și strada Gh. Doja. Din epoca bronzului pe vatra orașului sunt atestate mai multe așezări și necropole. O situație similară se întâlnește și în perioada getică. La sfârșitul secolului I p. Chr., romanii clădesc cetatea *Carsium* ca punct de legătură dintre litoralul Mării Negre și lumea extracarpatică, dar și ca avanpost, punct de apărare și rezistență în fața invadatorilor, din lumea barbară spre interiorul provinciei. Cetatea este arsă între secolele III-VII de mai multe ori de populațiile germanice, huni, avari, slavi etc. A fost reclădită însă de fiecare dată. Cele mai ample acțiuni de refacere sunt cele din timpul împăraților *Constantin Cel Mare* și *Justinian*. Spațiul cetății și teritoriul înconjurător a fost locuit de comunitățile străromânești, organizate în sate modeste. În secolul al X-lea bizantinii revin la Dunăre și reclădesc cetatea din temelii. În secolele următoare suferă mai multe transformări fiind inclusă în sistemul defensiv al Țării Românești. În secolul al XV-lea, împreună cu întreaga Dobrogea este ocupată de turci. Orașul se dezvoltă foarte mult. În secolul al XVII-lea, potrivit călătorului turc Evlia Celebi, localitatea avea 1.600 de case, un bazar și mai multe geamii. Poziția favorizantă la vadul care face legătura cu Muntenia a făcut ca permanent să vină în împrejurimi, comunități de români, cu deosebire mocani ardeleni. Așa că elementul autohton se mărește considerabil, treptat, în secolele XVII-XIX. În prima parte a secolului al XIX-lea orașul se prezenta sub forma unui sistem de fortificații care închidea cele două stânci din depresiunea portuară. După tratatul de la Adrianopol turcii au fost obligați să distrugă cetatea. Când Dobrogea a fost integrată României și a început construirea orașului modern, zidurile fortificației au fost transformate în cariere de piatră.

Practic, stratigrafia cetății cuprinde următoarele faze de construcție:

- cetatea romană** timpurie construită din lemn, cu palisade- locația necunoscută;
- cetatea romană** de secolele II-III- necunoscută;
- cetatea romano-bizantină** (secolele IV-V)- se cunoaște poarta de nord; probabil ca resturi de ziduri suprapuse de fortificația medievală să aparțină acestei faze;
- fortificația justinianee** (sec. VI)- se află, probabil, pe suprafața rezervată;
- fortificația bizantină** de secolul al X-lea- se află pe suprafața rezervată;
- cetatea genoveză** – se află pe suprafața rezervată;
- fortificația de secolele XV-XVII-** se află pe suprafața rezervată;
- fortificația de secolele XVII-XIX** – se desfășoară pe o suprafață de cca 28 ha în depresiunea dintre cele două dealuri care mărginesc, la vest și est, așezarea modernă.

În împrejurimile localității sunt mai multe fortificații minore datate preliminar în antichitate și evul mediu.

Pe suprafața rezervată, dintre str. Cetății și abruptul stâncos, s-a putut urmări, în mod excepțional, stratigrafia sitului din secolele II-III până în secolul al XIX-lea.

La reconstruirea fortificației, de fiecare dată, s-au refolosit, în cea mai mare măsură, zidurile vechi. Acest fenomen poate fi observat cu ușurință la simpla analiză a embletonului și paramentului incintelor de pe suprafața rezervată.

3. Metoda și scopul studiului

Studiul reprezintă rezultatul cercetărilor arheologice întreprinse asupra cetății de la Hârșova, al concluziilor desprinse în urma publicării materialelor descoperite întâmplător la intervențiile edilitare în adâncimea straturilor de cultură deasupra cărora s-a clădit așezarea modernă, al interpretării informațiilor oferite de izvoarele istorice.

Studiul este destinat cunoașterii evoluției istorice a cetății și a comunității umane de aici, în antichitate și evul mediu, foarte necesară în vederea realizării proiectului de restaurare, conservare, protejare și valorificare cultural-turistică a cetății Carsium-Hârșova.

II. REGIMUL JURIDIC DE PROTECȚIE

“Cetatea Carsium”, oraș Hârșova, jud. Constanța este inclusă pe Lista Monumenelor Istorice din Romania la pozițiile:

265 CT-I-s-A-02676	Situl arheologic "Cetatea Carsium" de la Hârșova, oraș HÂRȘOVA. Malul Dunării - str. Dobrogei până la intersecția cu str. Gh. Doja - spre V de-a lungul str. Carsium până la intersecția cu str. Lunei - str. Lunei și str. Venus spre S, până la malul Dunării, la Crucea monument.
266 CT-I-m-A-02676.01	Cetatea medievală, oraș HÂRȘOVA Malul Dunării - str. Dobrogei până la intersecția cu str. Gh. Doja - spre V de-a lungul str. Carsium până la intersecția cu str. Lunei - str. Lunei și str. Venus spre S, până la malul Dunării, la Crucea monument, sec. X - XIX Epoca medievală
267 CT-I-m-A-02676.02	Cetatea Carsium, oraș HÂRȘOVA Malul Dunării - str. Dobrogei sec. I - VI p. Chr. până la intersecția cu str. Gh. Doja - spre V de-a lungul str. Carsium până la intersecția cu str. Lunei - str. Lunei și str. Venus spre S, până la malul Dunării, la Crucea monument, sec. I - VI p. Chr. Epoca romană

Prin **Hotărârea 1306/2012** Hotărâre pentru modificarea și completarea anexei nr. 1 la Hotărârea Guvernului nr. 904/2002 privind atestarea domeniului public al județului Constanța, precum și al municipiilor, orașelor și comunelor din județul Constanța, pct. 252-528 Cetatea de la Hârșova face parte din proprietatea publică a județului Constanța. (Monitorul Oficial, Partea I nr. 893 12/28/2012).

III. EVOLUȚIA ISTORICĂ A CETĂȚII CARSIIUM (HÂRȘOVA) DESPRE NUMELE DE ASTĂZI AL LOCALITĂȚII: DE LA CARSIIUM LA HÂRȘOVA¹

Numele vechi al cetății de aici apare, fără întrerupere, în izvoarele antichității, cel mai devreme din secolul al II-lea. Astfel îl întâlnim sub forma *Καρσουμ*² (*Carsum*) la mijlocul secolului al II-lea, *Carsio*³ în secolul al III-lea, *Carso*⁴ la sfârșitul secolului al III-lea - începutul secolului al IV-lea, precum și în primul sfert al secolului al V-lea, *Καρσω*⁵ (*Carso-Carsus*) la mijlocul secolului al V-lea, *Καρσος* (*Carsos*) în prima parte a secolului al VI-lea⁶, *Καρσω*⁷ (*Carso*) la mijlocul secolului al VI-lea, *Carsion*⁸ în secolul al VII-lea, *Καρσος*⁹ (*Carsos*) în secolul al X-lea.

¹ Cercetările noastre asupra acestei teme au fost publicate în revista Pontica 44, 2011, p. 183-195.

² Ptolemeu din Alexandria, *Îndreptar*, III, 5, 25-30, FHDR, I, 552.

³ *Tabula Peutingeriana*, VIII, 3, FHDR, I, p. 738.

⁴ *Itinerarium Antonini*, 224, 4, FHDR, I, p. 746; *Notitia Dignitatum*, XXXIX, 22, FHDR, II, p. 208.

⁵ Priscus Panaites, *Istoria goților*, 122, 15, FHDR II, p. 248.

⁶ Hierocles, *ΣΥΝΕΚΔΕΜΟΣ*, 637, 20, FHDR II, p. 350.

⁷ Procopius, *Despre ziduri*, IV, 11, 20, 25, FHDR, II, 474.

⁸ Geograful din Ravenna, *Cosmographia*, IV, 7, 15, FHDR, II, p. 880.

2015

Numai în secolul al VIII-lea, într-un document care este încă mult discutat din punct de vedere al autenticității, toponimul ne este transmis schimbat radical în *Κουπρου*¹⁰ (*Coupros*), forma coruptă a originalului. Epigrafic toponimul apare, din nefericire, lacunar, pe o singură inscripție, descoperită la *Durostorum*, datată în anul 272¹¹: ... *quod i]mp(erator) Aur(elianus) vicit [reginam Ze]nobiam in viso[sque] tyranos et Carpos inter Ca]rsium et Sucid[avam delevit] Duros[torum] Aurel(iam)*. Rămâne de văzut, mai departe, dacă reîntregirea propusă de Domaszewski pentru localitatea în discuție este cea corectă, așa cum credem și noi. Andrei Aricescu a propus, însă, o nouă lectură schimbând *[Ca]rsium* cu *[Que]rsium*¹², localitate ce apare la Procopius sub numele *Κονπστρίς* (*Equestris*, cel mai probabil)¹³. Opinia sa nu este împărtășită însă de cei care s-au ocupat mai îndeaproape de *Carsium*¹⁴.

Prin urmare, pentru perioada romană și romano-bizantină, forma sub care este cunoscută așezarea de aici este *Καρσουμ*, *Καρσος*, *Καρσω* în textele grecești, și *Carso*, *Carsio*, *Carsion*, *Carsium* în documentele latine. Între acestea, după cum se poate bine vedea, nu sunt deosebiri de natură să sugereze eventuale confuzii de locuri în perioade diferite sau la autori diferiți. În privința scrierilor formele utilizate sunt de înțeles dacă avem în vedere că autorii antici au preluat toponimele din alte surse, textele originale au fost copiate și recopiate, acestea din urmă fiind utilizate de editorii de astăzi¹⁵. Este dificil de precizat care ar putea fi varianta corectă în cazul de față: *Carsum*, *Carso*, *Carsos*, *Carsio*, *Carsion* sau *Carsium*. Dacă judecăm după cât de des este folosită o formă sau alta, atunci situația ar arăta astfel: *Carso* – în patru izvoare, *Carsos* – în două, celelalte sunt întâlnite în câte un singur izvor istoric. Lămurirea definitivă a acestui aspect, care nu este de neglijat, necesită însă un studiu filologic aparte¹⁶ numai în condițiile în care va spori substanțial fondul epigrafic. Cum acesta este destul de limitat, în lipsa unor dovezi ceva mai concludente asupra toponimului, discuțiile pot avea acum un pronunțat caracter ipotetic și mult speculativ. De aceea și pentru că istoriografia de până acum a impus forma latină *Carsium* o folosim și noi pe aceasta.

Mai importantă decât forma sub care s-a păstrat ni se pare etimologia toponimului. Problema a preocupat savanții secolelor trecute într-un context științific mai general. O privire asupra opiniilor diferite ale cercetătorilor străini, dar și a celor români, se impune. Astfel, după Tomashek¹⁷ atât *Καρσι-δαυα*, cât și *Carsium-Καρσουμ-Καρσος*, au origine tracă și derivă din *qers*-brazdă, sau *kars*- rocă, piatră. Detschew¹⁸ este de acord cu originea tracă a toponimului nostru pentru care vede chiar rădăcina iraniana: *kars*-ogor. Potrivit lui V. Besevliev¹⁹, *Καρσω*-*Carso* se trage de la celticul pre indo-european *kara*-piatră. Notabilă este și analiza lingvistului croat Petar Skok²⁰. Dacă luăm în calcul raționamentul său, putem identifica originea numelui topic italian contemporan *Carso*²¹, din provincia Trieste, cu cea a străvechiul *Carsium/Carso* de pe malurile Dunării. Nu este exclus ca aceasta să fie ilirică desemnând un loc pietros. De aici se trage și termenul *karst* din limba germană. Reputatul lingvist român V. Bogrea, într-un studiu mai vechi²², arăta că toponimul *Carsium* își are originea în celticul *cars*-piatră, stâncă, de unde derivă și *krs* în limba sârbă. În vorbirea veche a românilor din Serbia, după cum preciza acesta, se folosea la începutul secolului al XX-lea termenul de *cîrșie/cîrșii* pentru a desemna vârfurile stâncoase.

Nu încapă îndoială că numele antic al localității despre care discutăm în rândurile de față are o origine străveche tracică, poate celtică ori ilirică, fapt recunoscut și de istoriografia românească²³. Rămâne de discutat, mai departe, în jurul acestor opinii. Cert este că punctele de vedere exprimate până acum conduc, practic, și aici, spre originea comună a limbii indo-europene deoarece fie într-o variantă, fie în alta, toponimul exprimă fidel situația geologică și geografică a locului: calcar, stâncă, piatră, teren pietros arid, aspru. În mod cu totul excepțional, cele două forme, anticul *Carso-Carsos-Carsium* de la Dunărea de Jos și modernul *Carso* din Italia

⁹ Constantin Porfirogenetul, *De Thematibus*, 47, 1, 58-60, FHDR, II, p. 670.

¹⁰ *Notitiae Episcopatum*, DID II, p. 459, nota 12.

¹¹ AEM 1891, p. 14, nr. 37.

¹² ARICESCU 1972, p. 332-333.

¹³ Procopius, *Despre zidiri*, IV, 7, 12, FHDR, II, p. 468-469 cu nota 126.

¹⁴ ISM V, p. 120; NICOLAE 1995-1996, p. 137 cu nota 25.

¹⁵ Cea mai mare parte a toponimelor antice au suferit astfel de modificări. Numai dacă ne referim la cele de pe *limess* vom constata aceasta. Astfel, la Ptolemeu numele localităților este transcris cel mai aproape de forma corectă: *Σουκιδάβα* (*Sucidava*), *Τροισμῖς* (*Troesmis*). În *Tabula* sunt unele modificări: *Durostero* (*Durostorum*), *Calidava* (*Capidava*), *Bereo* (*Beroe*). La fel se întâmplă și în *Itinerariul lui Antoninus*: *Dorostoro* (*Durostorum*), *Axiupoli* (*Axiopolis*), *Cio* (*Cius*), *Bireo* (*Beroe*). În *Notitia* forma este aproape identică cu cea din documentul anterior pentru localitățile din vecinătatea așezării în discuție: *Sacidava*, *Axiupoli*, *Bireo*, *Trosmis*. La Hierocles, care folosește în *ΣΥΝΕΚΔΗΜΟΣ* materiale oficiale, precum și la Constantin Porfirogenetul, numele localităților este transcris corect. Doar la Procopius apar în lista sa multe localități neidentificate, iar pe acest segment al limesului sunt reținute doar două nume: *Carso* (*Carsium*) și *Axiopa* (*Axiololis*), în timp ce la Geografii din Ravenna întâlnim forme precum *Durostolon* (*Durostorum*), *Sancidapa* (*Sucidava*), *Bireon* (*Beroe*).

¹⁶ O încercare găsim la OLTEANU 2007, *pass*.

¹⁷ TOMASHEK 1894, II, p. 84 (284).

¹⁸ DETSCHEW 1957, p. 233.

¹⁹ BESEVLIEV 1970, p. 147, 10.

²⁰ JORDAN 1963, p. 89.

²¹ În Italia, în regiunea Trieste, există un deal cu altitudinea de 456 m numit *Carso* (*Karst* în limba germană). Toponimul a ajuns să definească o zonă calcaroasă, stâncoasă, lipsită de vegetație și a devenit în secolul al XIX-lea un termen tehnic, strict geologic.

²² BOGREA 1921, p. 36-37.

²³ PÂRVAN 1926, p. 257; ISM V, p. 120; EAIV I, p. 258; ER II, p. 153 etc.

arată, după opinia noastră, indubitabil, etimologia comună a toponimelor, și aici nu poate fi vorba de o potrivire fonetică având în vedere originea celor două limbi, cum se întâmplă în foarte multe alte cazuri²⁴.

Cum a rezultat din rândurile de mai sus, ultimul izvor istoric care atestă toponimul în forma sa antică se datează de la mijlocul secolului al X-lea²⁵. Acesta urmează să figureze însă, și în documente cartografice din evul mediu, în veacurile mai târzii. Astfel, în harta Europei antice a lui Laurent Fries (1458-1532) de la 1541 apare *Carsum*, lucru fieresc dacă ne luăm după titlul acesteia; la Gerard Mercator (1512-1594), pe harta intitulată *Walachia, Servia, Bulgaria et Romania* publicată în anul 1607, se înregistrează în dreapta Dunării între alte așezări și *Carsum*²⁶; o hartă datată la sfârșitul secolului al XVII-lea sau începutul secolului al XVIII-lea, prezintă așezările de pe malul drept al Dunării cu numele antic: *Durostorum, Sucidava, Azsopolis (Axiopolis), Capidava, Carsum, Cium, Beroe, Trosmis* etc., în timp ce pe malul stâng sunt trecute toponimele în forma cunoscută la zi (*Flotz, Braila, Galacz*)²⁷.

Aceste mențiuni sunt de mare importanță deoarece ne arată continuitatea toponimelor din dreapta Dunării în forma lor veche, literară, oficială, așa cum erau scrise și numite în antichitate. Pe de altă parte, menținerea numelor vechi într-o parte a fluviului și a celor contemporane în cealaltă parte, poate să sugereze că autorii hărților au preluat aceste toponime de pe documente mai vechi, nu le-a cunoscut noua formă, care a evoluat, cum era firesc, în vorbirea curentă.

Un alt aspect important al problemei noastre vizează însă situațiile în care toponimul suferă schimbări radicale față de rădăcina tradițională. Așa se întâmplă, în numeroase alte situații, cu majoritatea localităților, după cum se știe. În cazul de față, apar forme noi pentru a desemna, după unele păreri greu de probat sau infirmat, localitatea. Referitor la *Grossea*²⁸, sau *Iurcova*²⁹, pentru care nu există indicii probatorii că ar putea fi localitatea despre care vorbim aici, situația este cât se poate de neclară. În ultimul caz se poate întrevedea o oarecare legătură dacă judecăm după sufix. Mult mai bine se poate identifica geografic, de această dată, toponimul *Culghi-Cusei-Custi*, trecut în hărți pe malul dobrogean al Dunării în dreptul localității *Flocz* la gurile Ialomiței³⁰, cu localitatea noastră, nu însă și ca formă, cum bine se poate lesne vedea. Atunci ce explicații putem găsi la prezentare nebuloasă a numelui așezării, într-un context în care alte toponime, chiar din vecinătate, se mențin constant, este greu de spus. Aici nu poate fi vorba de omisiune sau confuzie, nici de importanța scăzută a localității care în epoca stăpânirii otomane a jucat rolul de centru administrativ (*caza*)³¹. Mai mult ca sigur, cum se va vedea mai jos, în această perioadă, procesul de constituire al toponimului românesc era încheiat. Foarte probabil, autorii hărților din secolul al XVII-lea nu au cunoscut direct numele localității, l-au preluat eronat fie din auzite, și l-au copiat greșit, fie l-au recopiat din alte surse. Ne întrebăm dacă nu cumva numele topic *Culghi*, din harta lui Ortelius, nu este tocmai urmarea unei tentative nereușite a administrației otomane de a da localității o denumire nouă, după aspectul său de fortăreață, și se trage din cuvintele turcești *kule* (turn), *kale* (cetate). Acesta ar fi putut circula o vreme paralel cu cel autohton, a fost auzit greșit și transcris ca *atare*³² într-o anumită perioadă.

Modul în care este notat toponimul în documentele cartografice ale veacului al XVIII-lea este de natură să explice, mult mai bine, etapa intermediară din procesul de trecere al acestuia de la forma antică spre cea modernă, și mai ales recunoașterea sa oficială. De exemplu, pe harta Europei din *Atlas of the Worlds* elaborat de John Senex, între 1708-1725, apare cu numele de *Kersova*; la Guillaume de L'Isle găsim același toponim: *Kersova*³³; pe harta alcătuită de Chiquet la 1719 se întâlnește sub forma *Karsova*³⁴. Pasul către forma modernă îl sesizăm cel mai bine tot din analiza documentelor cartografice apărute în perioada imediat următoare. În prima parte a secolului al XVIII-lea în hărțile germane este consemnată *Chirshowa-Hirsowe*³⁵ pentru ca din 1794-1795

²⁴ Merită amintit aici că Vasile Pârvan (*Ibidem, loc.cit.*) a făcut legătura dintre toponimul *Carsium*, tribul traco-dacic *kapari* cu capitala la *Kapariada*, antroponimul *Kapari* și localitatea asiatică *Kapari* unde au avut loc imigrații nord-thrace. Potrivit lui Pârvan numele își trage originea de la *qers* – brazdă.

²⁵ Vezi, *supra*, nota 10.

²⁶ POPESCU SPINENI, 1978, *Gerard Mercator, Walachia, Servia.... pass.*

²⁷ GRIGORUȚĂ 1977, p. 280; 283 (localitățile sunt plasate, din punct de vedere topografic, inexact, iar prezentarea cursului Dunării se face defectuos).

²⁸ POPESCU - SPINENI 1938, p. 82; CIOBANU, 1969, p. 407; CIOBANU 1970, p. 301-302; MĂRCULEȚ 2007, p. 374, pentru localizarea centrului comercial genovez *Grossea*, din portulanele datate în secolul al XIV-lea, cu Hârșova de astăzi.

²⁹ PANAITESCU 1940, p. 208-211; KUZEV 1969, p. 151 și nota 79.

³⁰ CONSTANTINESCU 2006, *pass.*, *Culghi* la Abraham Ortelius (1527-1596) pe harta Imperiului Bizantin intitulată *Romaniae*, unde este plasată în dreptul localității *Floch*; *Cusei* pe harta lui Johannes Baptista Homanni (1663-1724) are spre sud *Trachina (Capidava?)* urmată apoi de *Axiopoli*; *Custi* la Giacomo Cantelli da Vignola (1643-1695) pe harta din 1686 unde sunt trecute, în aval, *Axiopolis, Cupidara (Capidava) Custi (Carsium), Cium* etc., în timp ce pe malul opus se consemnează localitatea *Floc/Flotz/ Flocx*. Mai întâlnim o formă coruptă pentru numele localității la spaniolul Diego Galan care a servind ca vâslăș în armata otomană în timpul expediției din anul 1595. El consemnează principalele localități de la Dunăre, între care și *Cristopoli*, aflată între Măcin și Silistra. Vezi, CĂLĂTORI III, p. 524, editorii textului presupun că "poate" fi Hârșova.

³¹ GHIAȚĂ 1980, p. 42-43.

³² În împrejurimile localității s-au păstrat până târziu toponime turcești derivând de aici, de exemplu, *Ceanac Kale*, la 1 km. vest, unde există un fort circular din pământ care veghea trecerea în Țara Românească. Vezi, IONESCU 1904, pl. 2.

³³ CONSTANTINESCU 2006, *pass.*

³⁴ CRĂCIUN 2011, *pass.*

³⁵ PANAIT, ȘTEFĂNESCU 1984, fig. 4.5.

să se întâlnească forma actuală, *Hirsova*, pe două hărți care, au avut, cel puțin probabil, aceeași sursă³⁶. Mai departe toponimul rămâne aproape neschimbat³⁷.

Așa cum rezultă din prezentarea de până acum, nu încapă îndoială că numele de astăzi al localității este o evoluție a celui din vechime: *Carsium*/*Carsum*-*Karsova*/*Kersova*-*Chirschova*/*Hirsowa*-*Hîrșova*/*Hârșova*. Din punct de vedere fonetic lucrurile sunt cât se poate de simple. Mai greu este să urmărim etimologia formei noi deoarece, de-a lungul timpului, în ultimile patru secole, au existat și alte tentative de a o explica, după cum vom vedea mai departe.

O primă încercare, în acest sens, aparține cronicarului turc Evlia Celebi, la mijlocul secolului al XVII-lea. Potrivit acestuia, localitatea se numea în vorbirea populară *Hîrșova* (deci, în secolul al XVII-lea, forma era utilizată curent!) în timp ce cadii au trecut-o în documente *Harisova*³⁸. El dă numelui următoarea explicație: la cucerirea cetății, în timpul luptelor, sultanul Mehmed, a văzut câțiva urși, (-de fapt erau apărători îmbrăcați în piei de urs, care s-au ivit din partea joasă a fortificației) și ar fi exclamat: *Ovadan hirs geliyor!* "Vine ursul din câmpie"! (*ova*=câmpie, șes în limba turcă; *hirs*=urs în limba persană)³⁹. Ne aflăm, aici, în fața unei legende care încearcă să găsească justificarea pentru un toponim deja consacrat în vorbirea curentă. Cu toate acestea, în documente din veacul al XVI-lea, găsim toponimul și sub forma *Hirșava*⁴⁰, cea mai elocventă dovadă a turcizării lui.

A existat, pe de altă parte, și tendința de a se propune originea numelui actual ca provenind de la un antroponim- *Hârsu*. Constantin Moisil amintind tradiția locală din Dobrogea în păstrarea numelor vechi, exemplifică aceasta prin faptul că numele *Hârșovei* vine de la *Hârsu* pomenit în anul 1197 de cronicarul *Nicetas Choniates*⁴¹. Același punct de vedere a fost susținut și de Nicolae Iorga. După el, forma românească a conducătorului „valahilor”, din ținutul *Serres*, despre care relatează cronicarul bizantin, pe nume *Chrysos*, poate fi *Hârsu*⁴² de unde derivă și toponimul *Hârșova*.

Într-o astfel de analiză, trebuie să amintim și tradiția modernă a originii numelui, mult mai puternică în rândul locuitorilor de astăzi decât oricare alta. Este recunoscut faptul că cea mai mare parte din populația autohtonă explică formarea toponimului prin două cuvinte din limba turcă: *hîrsîz*=hoț și *ova*=vale (*Hîrsîz-ova* reprezentând, potrivit lor, varianta din vorbirea populară care a evoluat spre cea actuală). La baza opiniei se află o realitate probată documentar: vadul Dunării de la *Hârșova* a fost propice legăturilor dintre cele două maluri ale Dunării, mai ales pentru cei care s-au ocupat cu furtul animalelor⁴³.

Apropierea localității de altele cu nume legate în exclusivitate de oierit, sau prelucrarea lânii (*Groapa Ciobanului* /*Ciobanu*, *Vadu-Oii*, *Cotul Baciului*, *Orașul de Floci*), a indus o posibilă legătură dintre cuvântul "hîșie"(piele creață de miel) și toponimul actual, explicație întâlnită cu precădere la mocanii ardeleni stabiliți aici.

La încheierea prezentării acestor opinii se ridică în mod legitim întrebarea cu privire la originea toponimului. După părerea noastră, variantele "populare" nu au nici o legătură cu originea numelui actual al *Hârșovei*, fiind vorba, în toate cazurile, de simple potriviri fonetice mai mult sau mai puțin legate de o anumită realitate socio-politică, economică sau istorică. Susținătorii au găsit aici, mult mai repede, punctele de sprijin necesare unei explicații acceptabile. Asta înseamnă că, pentru lămurirea problemei trebuie să ne întoarcem, tot mai mult, în analiza noastră, către originea veche a numelui topic.

De la început subscriem și noi teoriei potrivit căreia actualul nume este rezultatul evoluției fonetice a celui antic. De fapt, în acest sens s-au promunțat și lingviștii din zilele noastre care l-au analizat, cum rezultă din cele ce urmează.

Pentru început aducem în discuție un punct de vedere exprimat încă din prima parte a secolului al XX-lea de C. Litzica care s-a ocupat de toponimia balcanică prin prisma informațiilor date de Procopius⁴⁴. Opinia lui este că toponimul *Hârșova* reprezintă urmarea unei contaminări între forma latină *Carsum*/*Carsium* și numele slav *chrxs*. Cunoscutul lingvist Iorgu Iordan, care a consacrat toponimiei românești studii valoroase, este de părere că *Hîrșova* „continuă, direct și, cel puțin formal, pe vechiul *Carsium*, dar modificat sub influența slav. *hruš* (*k*)a, cu care seamănă din punct de vedere fonetic”⁴⁵. În favoarea

³⁶ CONSTANTINESCU *loc.cit.*

³⁷ Doar originea surselor face ca să apară unele diferențe [de exemplu, *Hirsowa* în documentele germane/austriece, și *Гирсовъ* (*Ghirsova*) în cele rusești], vezi, KUZEV 1969, p. 153, Fig. 4.

³⁸ La istoricii epocii moderne care s-au ocupat de lumea otomană nu găsim însă această formă. Vezi, HAMMER 1833, p. 5; 14, pentru *Hirssowa*, *Chirssowa*. În *Kanunname* (Carte de Lege) de la 1791 toponimul apare sub forma *Hîrșava*, (o încercare reușită de turcizare a numelui), vezi, IONASCU, BARBULESCU 1971, p. 256. În alte documente se menționează forma *Hîrșova* (vezi, MEHMET 1980, p. 326; 353; CĂLĂTORI IV, Aloisio Radibrat, 1603) sau *Hîrșova*/*Hersova* (GRECEANU 1960, p. 58, 5;30).

³⁹ MEHMET 1976, p. 450 și notele 317-318.

⁴⁰ MEHMET 1976 a, nr. 27; 32;33; 37; 60; 115.

⁴¹ MOISIL 1919, p. 163. Cunoscutul lingvist V. Bogrea a combătut acest punct de vedere. Faptul că cele două toponime, cel vechi (*Carsium*) și cel actual (*Hârșova*), nu se aseamănă, nu trebuie să conducă spre un antroponim (BOGREA, *loc. cit.*).

⁴² IORGA 1925, p. 28. Cu două decenii în urmă, Gh. Dumitrașcu preciza că numele *Hârșovei* vine de la „mocanul *Hârsu*” (ziarul *Dobrogea Nouă*, 12.651, 19 05 1989, *Despre Hârșova-între a ști și a cunoaște*).

⁴³ MATEESCU 1977, p. 241 unde se vorbește despre mocanul Tudor Chioru, vestit hoț de cai, ce urma să treacă pe la *Hârșova* în Țara Românească o herghelie de 42 de animale.

⁴⁴ LITZICA 1926-1927, p. 79-80.

⁴⁵ IORDAN 1963, p. 90. La autor *hruša* – *hruš(b)ka* = "păr", "pom", de unde derivă toponime bulgare (*Krušovo*), sârbești (*Kruševo*, *Kruševitsa*, *Krušitsa*) sau ucrainiene (*Hrušov*), iar în România, *Hârșova* din județul Vaslui.

argumentului el aduce prezența sufixului slav -ova care nu există în limba română ca element formativ viu. Este o concluzie pur lingvistică care urmărește doar construcția fonetică a toponimului și nu și evoluția sa istorică. Cicerone Poghiric nu împărtășește întru totul acest punct de vedere. Considerăm că acesta este primul lingvist care abordează complex problema încercând să se facă înțeles în demersul său. Potrivit lui, morfologic, toponimul are la bază două construcții: *Cars*(*Cars-ium/o*) și sufixul *ova* = de. Rădăcina este de origine autohtonă (traco-dacică sau ilirică) și este posibil ca autohtonii să fi folosit inițial "h". Latinii care au pierdut în limba lor acest sunet, fie îl omiteau, fie îl înlocuiau cu "c" sau cu "g" (ex. *Hierasus-Gerasus*). În acest caz, toponimul a evoluat spre forma actuală⁴⁶ atunci când "h" a fost reintrodus în vorbirea populară, concluzionează C. Poghiric.

După toate discuțiile de până acum, încercăm, mai departe, să urmărim, pe scurt, modul în care a evoluat, sau a putut evolua, toponimul antic spre cel modern. Pentru aceasta vom apela în egală măsură la lingvistică și la documentele istorice, care, -așa cum s-a văzut din prezentare, ne sunt suficiente.

Nu ne vom mai referi la etimologia formei vechi, pentru că subiectul va sta încă mult timp în atenția filologilor. Încercăm, doar, să refacem drumul parcurs de toponim de la forma veche la cea actuală. Altfel spus, ne propunem o tentativă de stabilire a parcursului de la forma *Carsium/Carsum/Carso* - la *Hârșova*.

Așa cum se poate deduce din pronunție, toponimul actual are în structura sa două articulații: "Hîrș"... și sufixul "...ova". Cel mai important este să urmărim evoluția primei părți a numelui: dacă, și cum a fost posibil să se ajungă de la forma veche spre cea actuală. Va trebui, pentru aceasta, să analizăm cu argumente lingvistice posibilitatea de trecere a fiecărui fonem în parte din rădăcina străveche ("Cars"), spre toponimul actual. În acest proces, evident îndelungat, o primă etapă se leagă de evoluția latinei balcanice, care, încă din secolul al VI-lea se îmbogățise deja cu vocalalele "ă" și "î" ce provin din "a"⁴⁷ (vezi, de exemplu, în limba română: *lana-lână*; *campus-câmp*; *canis-câine*, etc.). Atunci, foarte probabil, s-a ajuns în vorbirea populară de la *Carsium/Carsum/Carso* la *Cîrsum/Cîrso*; în cazul consoanei latine "s" din toponimul nostru, aceasta trece în limba română spre "ș", fenomen întâlnit pe larg în evoluția unor nume trace⁴⁸, și este cea mai elocventă dovadă a evoluției spre forma modernă a numelui antic (a se vedea mai sus și *cîrșie* în vorbirea românilor sud-dunăreni). O altă etapă majoră în evoluția morfologică s-a produs atunci când s-a introdus în limba română, din graiurile slavilor meridionali de tip bulgar, spiranta velară surdă "x" apropiată de sunetul notat cu "ch", în secolul al XVI-lea⁴⁹ (de ex. *xari* - *har*; *xoxotati* - *hohoti*; *xrana* - *hrană* etc), și în vorbirea autohtonă a reapărut consoana "h" dispărută încă din limba latină⁵⁰. În jurul acestei perioade, sau poate ceva mai devreme, „C” este înlocuit de "H". Iată, prin urmare, că trecerea de la *Cars...* la *Hîrș...* a fost posibilă, -și cel mai important, este susținută de argumente lingvistice greu de combătut. Cât privește sufixul slav "ova", frecvent în toponimele românești⁵¹, care exprimă apartenența ("de"), era adăugat numelui încă din secolul al XIV-lea⁵². Dacă lucrurile au evoluat astfel, atunci etimologia numelui topic a rămas neschimbată din vechime până astăzi, doar morfologia a avut de suferit. Suntem convinși că toponimul a putut evolua, într-o perioadă, atât în vorbirea populară, cât și în documente, în mai multe variante, ajungându-se la forma *Hîrșova*, până cel târziu în secolul al XVI-lea. Dacă facem o analiză comparativă a evoluției potențiale a toponimului în limba română și o raportăm la forma sub care îl întâlnim caligrafiat în documente, ajungem la câteva concluzii deosebit de interesante.

1. Forma *Καρσος/ Carsos* se menține pînă secolul al X-lea în limba oficială de la Constantinopol. Cu siguranță, în vorbirea populară, în plin proces de evoluție, numele topic s-a alterat spre *Cărsos/Cîrsos/Cîrsum*. Așa se pot explica și diversele variante ale numelui, unele chiar fără legătură directă cu rădăcina de bază. Este posibil ca *lurcova* (*lurc/Hurc-ova*) din secolul al XIV-lea să reprezinte chiar tranziția de la o formă la alta;

2. Se menține forma antică, cel mai probabil considerată cultă, în documentele cartografice; în vorbirea populară se trece de la forma *Cîrs/Cîrș-ova* spre *Hîrș - ova*⁵³, întărită încă din secolele XVI⁵⁴- XVII. Când se instalează în Dobrogea administrația otomană nu a putut schimba numele localității, așa cum s-a întâmplat în

⁴⁶ ILR 1969, p. 359-360. În sprijinul continuității toponimiei în zonă C. Poghiric aduce și numele de astăzi al brațului drept al Dunării- *Băroi=Beroe*. Precizăm și, noi, că masivul stâncos care mărginește orașul la vest poartă același nume.

⁴⁷ ROSETTI 1986, p. 103; 565, "r" se folosește împotriva unor consoane nazale sau înaintea lui "r", regulă care se aplică bine cazul nostru de față (*Cîr - xari*).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 211-212 unde se arată această trecere în evoluția hidronimelor trace: *Ordessos - Argeș*; *Μαρις - Mureș*; *Τιβριακος - Timiș*; *Samus - Someș*; *Κρισις - Criș*, etc.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 315.

⁵⁰ Pentru o datare mult mai timpurie a consoanei în vorbirea românească, vezi, BRÂNCUȘ 1961, p. 471-477. Românii foloseau deja "h" în vorbire la venirea slavilor. De la ei au împrumutat doar multe cuvinte cu sunetul „h”, a cărui poziție s-a întărit în perioada dominației otomane când au intrat în limbă un număr mare de cuvinte care încep cu această consoană.

⁵¹ IORDAN 1963, p. 478-479 pentru *Mold-ova*; ROSETTI 1986 p. 223-224, spre exemplu, *Prah-ova* "prăfoasă" în slavă; POGHIRIC 1967, p. 26 pentru *ova* la topicul *Hîrșova* și în alte nume de localități de la nord și sud de Dunăre.

⁵² Punctul de vedere se sprijină pe forma coruptă *lurcova*.

⁵³ Se discută, tot mai serios, pe baza argumentelor lingvistice, că nu poate fi vorba de slavisme în limba română mai devreme de secolul al XII-lea (vezi, PALIGA 2010, p. 282). Din această perspectivă adoptarea sufixului "ova" s-a făcut, probabil, după această perioadă, chiar către sfârșitul secolului al XIV-lea din moment ce în portulanele genoveze toponimul cunoaște altă formă (vezi, *supra* nota 29).

⁵⁴ În documentele otomane încă din secolul al XVI-lea se întâlnește forma *Hîrșova* (*Kanunname-i iskele-i Hîrșova* = Regulamentul schelei Hîrșova). Vezi, ALEXANDRESCU, 1977, p. 267 cu bibliografia de la nota 108.

alte cazuri⁵⁵, deși nu este exclusă o încercare, topicul actual neavând în structură elemente de construcție turcească⁵⁶. La vizita lui Evlia Celebi din anul 1651 numele cetății avea forma actuală. Cronicarul nu a cunoscut însă originea toponimului și a încercat să îl explice printr-o legendă, găsind asemănări fonetice cu totul întâmplătoare care să scoată în evidență, în egală măsură, vitejia armatei, măreția sultanului, dar și obârșia otomană a numelui, rezultând *Hirs-ova*, formă turcizată doar în pronunție a numelui românesc, așa cum este întâlnit în documentele Porții încă din secolul al XVI-lea⁵⁷;

3. Formele *Kers/Kars-ova*, *Chirsh-owe/ow*, *Hirs-ova*, de pe hărțile vest-europene din secolele XVII - XVIII-lea, reprezintă transcrierea numelui autohton *Hîrșova*. Sub această formă îl întâlnim și într-un document otoman de la 1711⁵⁸.

Cum se poate observa, pe o perioadă de timp destul de lungă, în construcția toponimului se adaugă, se scot, sau se înlocuiesc anumite litere. Asta nu trebuie să însemne că toponimul suferă modificări structurale, pentru că, așa cum s-a văzut mai sus, drumul de la rădăcina veche, antică, spre cea modernă este numai de natură fonetică și se leagă de evoluția specifică a vocalelor și consoanelor din limba latină populară spre limba română⁵⁹. În aceste cazuri avem de-a face cu "alternanțele grafice" determinate de modul de copiere, de forma sub care se aude și după care se face transcrierea ("după ureche"), sau de originea documentelor⁶⁰. De exemplu, formele *Iurcova* sau *Cristopoli* au fost scrise, cel mai probabil, după cum au fost auzite și reținute; *Cusei/Custi* reprezintă rezultatul unei preluări false și a copierii/recopierii toponimului, fie în forma din vorbirea curentă, sau dintr-o încercare otomană de a impune altul, preluată defectuos; *Kersova/Karsova* este forma românească (*Hersova/Harsova*) scrisă în grafia anglo-saxonă; *Chirsh - owe/ova*; *Hirs-ova* reprezintă aceeași forma scrisă în limba germană, iar *Ghirsovo* este același toponim transcris în grafia rusă sau preluat prin filiera rusă (*Girschow*).

Nu putem încheia aceste considerente fără să aducem în discuție o altă problemă, destul de importantă, de care depinde în mare măsură înțelegerea toponimului în raport cu altele din zona balcanică. În spațiul românesc mai întâlnim, întocmai, această nume, iar la sud de Dunăre sunt multe cu forme asemănătoare dar nu identice. Dacă pentru *Hârșova* din județul Vaslui, lingvistul Iorgu Iordan a explicat problema asemănării demonstrând că ne aflăm în fața a două potriviri fonetice⁶¹, în cazul numelor de localități balcanice trebuie să zăbovim puțin.

De spațiul sud-dunărean s-au ocupat mai mulți cercetători bulgari, folcloriști, etnografi, istorici. Noi ne oprim în analiza prezentă la concluziile profesorului Ancho Kaloyanov⁶² de la Universitatea din Veliko Târnovo, care utilizează o vastă bibliografie, apărută încă de la începutul secolului al XX-lea, pentru a da un răspuns la chestiune. Faptul că în onomastica și toponimia slavă se întâlnesc deseori forme cu rădăcină asemănătoare, - *Hars...*, *Härs...*, *Hras...*, *Horis...*, mult mai multe acum decât în secolele anterioare, are la bază, după opinia sa, credința în zeul *Hors* din panteonul vechilor bulgari. Autorul exemplifică analiza sa cu numeroase nume topice: *Hrasovo* pe valea Vardarului; *Hârsovo* (*Kukush*) în Grecia, *Hârsovcha* (lângă Sofia), *Hârsovo* (sat lângă Razgrad, Bulgaria), *Hârsovo* (Prisovo sat, Veliko Tarnovo) la care adaugă satele atestate în cronicile otomane (*Horysova* la 1657, *Hrasgrad* -1573, *Hârsovo* (Shumen) -1573, *Hârsovo* (Vresovo) – în anul 1636, precum și cu nume de personae. Nu am fi dat atenție prea mare acestei probleme dacă nu întâlneam în lista toponimelor derivate din bulgarul *Hors* și *Hârșova* de care ne-am ocupat mai sus, chiar în primele rânduri. Kaloyanov își însușește, pentru a explica toponimul, un punct de vedere mai vechi din istoriografia bulgară. Potrivit acestuia forma pentru localitatea *Hârșova* din Dobrogea de Nord, pe malul drept al Dunării, este un derivat de la "numele *Hras* sau *Hors* pe care slavii stabiliți aici l-au adaptat⁶³ din *Karsium*". Mai mult, se citează și un studiu vechi al lui Atanas Iliev care propunea ca derivate vechi bulgare și numele localităților *Hîrșești* (jud. Prahova, astăzi jud. Argeș), și *Hârșova* (jud. Vaslui)⁶⁴.

Dacă punem alături punctul de vedere al cercetătorilor bulgari și al celor români cu privire la originea toponimului *Hârșova* ne dăm seama, de la început, de lipsa de teme a primului, atât din considerente de ordin arheologic, istoric, cât și lingvistic. În primul rând, cercetările de până acum nu au atestat elemente de origine slavă în cetatea de la *Hârșova*⁶⁵, cu atât mai mult pe bulgari; apoi, așa cum am arătat și noi, forma actuală a

⁵⁵ ȘERBAN 1977, p. 274.

⁵⁶ Cercetările numelor topice medievale din Dobrogea nu indică faptul că *Hîrșova/Hârșova* este o construcție lingvistică de origine turcă. Vezi, PENISOARĂ 1978, p. 295-296; MAMUT 1978, p. 259-265.

⁵⁷ GHIAȚĂ 1982, p. 53, *Hirs-ova* apare în registrele otomane din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

⁵⁸ MEHMET 1976 a, nr. 201.

⁵⁹ Simțim nevoia să atragem atenția că rădăcina antică a toponimului este compusă din patru sunete: o vocală ("a", care se transformă în "i") și trei consoane ("c" devine "h"; "r" nu suferă modificări; "s" devine "ș") care evoluează, pe baza regulilor de dezvoltare specifice limbii române demonstrate de specialiști, cum am arătat mai sus.

⁶⁰ Pentru alternanțele grafice, vezi, ROSETTI 1986, p. 410-411.

⁶¹ Vezi, supra, nota 46.

⁶² KALOYANOV 2009, p. 1-8.

⁶³ Vezi pentru aceasta, la autor bibliografia de la nota 15: *Bălgarski crednevekovni gradove i kreposti*, S. (Sofia), 1981, c. 208 (p. 208).

⁶⁴ Vezi, nota 21: Iliev, A., *Rominska toponimija ot slavjanobălgarski proizhod*, CbBAH, XII, 1925, c. 42 (p. 42).

⁶⁵ Vezi, BRĂTULESCU 1940, p. 3-24; ARICESCU 1971, p. 351-369.

numelui este rezultatul evoluției în timp, după regulile și legile foneticii unei limbi, în acest caz a limbii române, nu a influenței unei divinități necunoscute autohtonilor din aceste locuri; singurul element de factură slavă pe care nu-l contestăm aici este terminația ...ova⁶⁶. Prin urmare, formele sud-dunărene la care s-a făcut referire, în acest context, nu au nici o legătură cu toponimul nostru. Asemănarea fonetică este, după cum se vede, o simplă întâmplare așa cum pot fi date multiple exemple de acest gen pe tărâmul lingvistic, iar tentativa de a le exploata și a face asociații cu orice preț nu are nici o legătură cu realitatea istorică.

În această situație nu ne rămâne decât să concluzionăm că toponimul de astăzi *Hârșova*, jud. Constanța, anticul *Carsium*, s-a format din evoluția rădăcinii autohtone, străvechi *Cars...* (care exprimă natura stâncoasă, pietroasă, a locului)- către *Hîrs/Hîrș/Hârș...*, în limba română veche. Aceasta primește sufixul *ova* din slava veche (care are, în acest caz, valoarea *de*, cu toate că există opinii potrivit cărora este neproductiv în limba română). Așa stând lucrurile, se poate spune că ne aflăm în fața unui nume topic străvechi, autohton, care și-a păstrat de-a lungul timpului etimologia, suferind transformări, doar din punct de vedere morfologic, sub influența slavă.

A. CETATEA ROMÂNĂ ȘI ROMANO-BIZANTINĂ

A.1 Câteva aspecte ale vieții economice în antichitate

Vadului Dunării de la Hârșova, din partea centrală a Dobrogei romane, i-a revenit misiunea să preia toate rutele, din Dobrogea, prin valea Ialomiței spre regiunea extracarpatică. În funcție de aceste puncte de legătură s-a organizat sistemul de drumuri romane de-a lungul limesului dunărean, cel pontic și în interiorul provinciei. Din acest motiv, zona s-a aflat permanent în centrul atenției autorităților administrative și militare romane.

Despre vadul de trecere a Dunării de la *Carsium* și rolul său în antichitate au scris mai mulți cercetători de-a lungul timpurilor. Vasile Pârvan aprecia că de pe litoralul Mării Negre se ajungea, pe la *Carsium*, în Câmpia Munteniei după câteva ore de mers călare sau cel mult o zi cu carele⁶⁷. Descoperirea mai multor fragmente de amfore grecești de la *Rhodos* sau *Cnidos* au condus, mai mult, la ipoteza funcționării unui *emphorion* în perimetrul acestui vad al Dunării⁶⁸. Pe aici s-au deplasat cantități mari de mărfuri destinate zonelor învecinate Dobrogei (cum sunt de exemplu monedele descoperite la Spiru Haret, Piuța Petrii, Stăncuța sau vasele ceramice de la Făcăieni, Lunca, Ograda, Spiru Haret, Piscul Crăsanilor, Berteștii de Jos) cât și celor extracarpatică⁶⁹.

Acest spațiu din dreapta Dunării de Jos, favorabil legăturilor de tranzit, punct strategic deosebit de important în apărarea împotriva invaziilor, a fost integrat, de timpuriu, în sistemul drumurilor care au funcționat atât pe limes cât și în interiorul spațiului dobrogean. Cele două cetăți romane, care au avut sarcina să asigure apărarea vadului, *Carsium* spre sud și *Cius* la nord, apar frecvent în documentele antichității. Astfel, în secolul al II-lea p.Chr. la *Ptolemeu*, găsim în aceste locuri orașul *Καρσουμ* plasat între *Αζιοπολις* la sud și *Τροισμυς* la nord⁷⁰. La mijlocul secolului al III-lea p. Chr., în *Tabula Peutingeriana*, sunt consemnate, în zona noastră, orașele ...*Calidava* XVIII..., *Carsio* XXV..., *Bereo* XXI...⁷¹. În *Itinerarium Antonini*, de la sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea, sunt amintite aici orașele *Capidava*, mp. XVIII..., *Carso* m.p. XVIII..., *Cio* mp.X...⁷². Pentru a doua jumătate a secolului al IV-lea, *Themistios* evocă episodul reconstrucției unei cetăți, pe o limbă mică de pământ, ce înainta într-o mlaștină, sfârșindu-se într-o colină, înaltă, de unde se putea vedea pe distanță mare⁷³. Descoperirea inscripției de la Gârliciu dedicată împăratului *Valens*,⁷⁴ care evocă ridicarea cetății din temelii, reprezintă dovada incontestabilă că fortificația, despre ridicarea căreia vorbește *Themistios*, este cel mai probabil *Cius*. Reconstrucția acesteia trebuie legată de politica împăratului de întărire a flancului de nord a vadului Dunării de lângă *Carsium*. În *Notitia Dignitatum*, din prima parte a secolului al V-lea, pe lista funcțiilor din imperiu, sub autoritatea comandantului militar al provinciei, *dux Scythiae*, se aflau și unitățile militare de la *Cius* și *Carsium*⁷⁵. Pentru prima parte a secolului al VI-lea, *Hierocles* consemnează, în „ghidul” său de călătorie, între orașele aflate sub administrarea împăratului de la Constantinopol, în regiunea de care ne ocupăm, Κατιδαβα, Καρσος, Τροισμυς⁷⁶. Ceva mai târziu, la mijlocul aceluiași secol, *Procopius* enumără între cetățile întărite de

⁶⁶ Încercarea de a da numelui topic *Hârșova*, origine bulgară se lovește de regulile lingvisticii care sunt stricte. C. Poghirc și I. Iordan au explicat că și asemănarea cu Krušovo (lb. bulgară) sau Hrušov (lb. ucrainiană) nu are legătură directă cu toponimul, deoarece nu se poate explica trecerea grupului „ru” și a consoanei „K” din vorbirea bulgară, la „ir” și respectiv „H”, în cea românească. Cât despre topicul ucrainian, acesta nu intră în discuție pentru că s-a format mult mai târziu.

⁶⁷ PÂRVAN 1911-1912, p. 582-583; Idem 1913, p. 478; Idem, Ibidem, 1972, p. 92-94.

⁶⁸ TOCILESCU 1887, p. 64; PÂRVAN, 1982, p. 130.

⁶⁹ GLODARIU 1974, p. 28; 42-43; 120 și pl. III; SÂRBU 1982, p. 99-124.

⁷⁰ FHDRI, p. 552.

⁷¹ Idem, I, p. 738.

⁷² Ibidem, p. 746.

⁷³ FHDRII, p. 62-63.

⁷⁴ POPESCU 1976, nr. 233.

⁷⁵ FHDR, II, p. 208.

⁷⁶ Ibidem, p. 350.

Justinianus și Kapow⁷⁷, pentru ca în secolul al VII-lea, în baza unor informații anterioare, *Geograful din Ravenna* consemnează în spațiul nostru orașele *Birafon (Biroe)*, *Carsion*, *Capidava* ⁷⁸.

Rolul jucat în asigurarea legăturilor de-a lungul *limes*-ului și mai ales cu spațiul din stânga Dunării, este mult mai bine conturat de numărul mare se stâlpi miliari descoperiți la Hârșova, cei mai mulți dintr-o localitate dobrogeană. Se cunosc două exemplare datate în timpul împăraților *Septimius Severus*, *Caracalla* și *Geta*. Pe unul s-a executat o nouă inscripție în timpul lui *Diocletianus* ⁷⁹. Un alt exemplar, pe care sunt trecute numele acelorași suverani, găsit în cimitirul turcesc de la Hârșova, a fost adus aici, probabil, de la Gârliciu⁸⁰. Alături de celelalte piese, descoperite pe linia Dunării, de la Cernavoda, Seimenii Mari și Topalu, datate în timpul guvernatorului *C. Ovinus Tertullus*⁸¹, miliarul de la Hârșova și cel presupus de la Gârliciu, reprezintă, în mod direct, dovada faptului că și această secvență a limesului, din jurul vadului de la *Carsium*, a necesitat ample lucrări de pe urma distrugerilor produse de evenimentele militare din timpul domniei lui *Marcus Aurelius*, revenindu-și destul de greu cu toate că la momentul respectiv s-au luat măsuri de refacere⁸².

Din timpul lui *C. Iulius Verus*, *Maximinus* și a fiului său *Verus Maximinus*, se atestă refacerea aceluiași drum în jurul fortificației de la *Carsium*, printr-un miliar⁸³. Acțiunea se încadrează într-un program mai larg al guvernatorului *L. Flavius Honoratus Lucillianus* din anii 236-237 p. Chr.

Urmările distrugerilor atacurilor carpo-gotice, din anul 238, sunt înlăturate sub *Gordian III* din timpul căruia se cunosc la Hârșova doi miliar⁸⁴. Un exemplar mai vechi, a fost reutilizat în vremea primei *tetrarhii* (293-305)⁸⁵. Acesta nu reprezintă atât o dovadă a distrugerilor produse în regiune de migratori, cât mai cu seamă a necesității de a întări vadul de trecere a Dunării.

De la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al II-lea, din timpul împăraților *Valerianus* și *Galienus*, datează un miliar pus, după toate probabilitățile, între anii 254-258⁸⁶. Se demonstrează, prin aceasta, refacerea drumurilor, de aici, după grelele distrugeri provocate de invazia coaliției „scite”, condusă de *Kniva*, din anii 249-250, din vremea lui *Decius* și din 251 din timpul lui *Trebonianus Gallus*⁸⁷.

Epoca *tetrarhiei* și a lui *Constantin cel Mare* sunt bine documentate. Dacă borne mai vechi, una, din timpul împăraților *Septimius Severus*, *Caracalla* și *Geta*, cealaltă din timpul lui *Gordian III* sunt șterse parțial și repuse între anii 293-295, cum s-a văzut mai sus⁸⁸, se execută însă și piese noi. Este cazul celei instalate la începutul perioadei, poate prin anii 293-305, reutilizată și ea mai târziu, între 327-337⁸⁹. Miliarii (re)instalați la începutul *tetrarhiei* sugerează refacerea după luptele cu carpii din 272⁹⁰. În această situație, se pune mai mult în evidență faptul că, vadul Dunării de lângă *Carsium* a fost unul din locurile prin care urma să se retragă o parte a invadatorilor după atacurile și prădăciunile făcute de aceștia în sud. Observația este susținută și de textul inscripției de la *Durostorum* pusă în cinstea împăratului *Aurelianus* care i-a înfrânt pe carpi...*inter Carsium et Sucidavam*...⁹¹. În acest caz luptele au avut loc pe un spațiu mare, de peste 80 Km, invadatorii urmând să se reîntoarcă, prin vadul de la *Carsium*, pe unde probabil, mulți dintre ei au trecut în interiorul provinciei.. Existența unui *vicus carporum* în dreapta Dunării, în apropiere de *Carsium*, despre care vorbește *Ammianus Marcellinus*⁹² în timpul campaniei lui *Valens* împotriva goților la 368, reprezintă o dovadă a faptului că spațiul din jurul localității a fost integrat profund în evenimentele din a doua jumătate a secolului al III-lea. Dat fiind toate acestea și revenind la textul inscripției de la *Durostorum*, care a căpătat și alte interpretări în ultimile decenii, suntem de părere că orice încercare de înlocuire a toponimelor este mai mult decât speculativă⁹³.

Revenind la miliarii descoperiți la Hârșova, trebuie să precizăm că celor 7 piese, cunoscute până acum, li se adaugă încă trei. Două exemplare au fost semnalate de noi de ceva vreme⁹⁴. Unul a fost spart din vechime și nu mai păstrează decât sfârșitul inscripției din care se mai văd literele M P PR P, celălalt păstrat în întregime nu mai

⁷⁷ Ibidem, p. 474.

⁷⁸ Ibidem, p. 580.

⁷⁹ CIL, III, 7603; BOILĂ 1980, nr. 95; POPESCU 1976, 230.

⁸⁰ CIL III, 7. 604; BOILĂ 1980, nr. 96.

⁸¹ BĂRBULESCU, RĂDULESCU 1991, p. 125-126; Maria Bărbulescu, Adriana Câteia 1998, p. 123.

⁸² DID II, p. 158; 191-192.

⁸³ CIL, III, 7. 605; BOILĂ 1980, nr. 97.

⁸⁴ CIL, III, 7. 607, 7. 606; BOILĂ 1980, nr. 98, 99.

⁸⁵ POPESCU 1976, nr. 231.

⁸⁶ CIL, III, 7. 608; BOILĂ 1980, nr. 100.

⁸⁷ DID, II, p. 244; 248-249.

⁸⁸ Vezi, supra, notele 14 și 20.

⁸⁹ CIL, III, 7. 609; IGLR, 232.

⁹⁰ DID, II, p. 273-274.

⁹¹ CIL, III, 12. 456.

⁹² FHDR, II, p. 125.

⁹³ Referitor la punctul de vedere indus de Andrei Aricescu potrivit căruia primul toponim ar putea fi...*Qe(r)sium*...ne-am exprimat rezervele de rigoare. Vezi, NICOLAE 1995-1996, p. 137, cu nota 25.

⁹⁴ Ibidem, p. 143, Pl. V, 1 (A și B) și 2.

are pe suprafață nimic. Ultimul a fost identificat într-un zid descoperit în anul 2003. Se mai vede din câmpul inscripției doar ...M P XI....⁹⁵, restul fiind probabil acoperit cu mortar.

Prezența unui număr așa de mare de miliari nu poate decât să ilustreze importanța strategică a așezării *Carsium*, cât și activitatea de întreținere a drumurilor în spațiul dintre Dunăre și Mare⁹⁶, în apropierea celui mai important vad de trecere din Dobrogea spre Câmpia Munteniei. De altfel, Vasile Pârvan a atribuit drumului, care venea de la *Histria* la *Carsium*, de unde se putea ajunge după câteva ore de mers călare sau cel mult o zi cu carele, cum am evocat și mai sus, rolul major în asigurarea legăturilor dintre litoralul vest-pontic și comunitățile din Câmpia Munteniei, pe valea Ialomiței, prin Piscul Crăsani și de aici mai departe⁹⁷.

Că acest drum și zona adiacentă joacă o importanță atât de mare și reprezintă o prioritate pentru administrația romană o confirmă caracterul unităților militare. Aici au staționat, cu preponderență, unități cu mare mobilitate, capabile să se deplaseze rapid. Pentru secolele I-III, la *Carsium*, sunt atestate *Ala (Gallorum) Flaviana*, *Ala II Hispanorum et Aravacorum*, vexilații din legiunea *I Italica* și *Classis Flavia Moesica*⁹⁸, în timp ce la *Cius* întâlnim *cohors I Lusitanorum Cyrenaica*⁹⁹. În secolul al IV-lea la *Carsium* sunt atestați *milites Scythicii*, iar la *Cius*, *cuneus equitum stablensianorum*¹⁰⁰. O inscripție, descoperită cu aproape două decenii la Hârșova, atestă un centurion al legiunii *I Iovia Scythica* la *Carsium*, prezență pusă sub semnul incertitudinii până la descoperirea altor materiale mai concludente¹⁰¹.

Pentru a argumenta activitatea comercială din zonă, un loc aparte îl ocupă un mai vechi document epigrafic ce provine de la *Cius*¹⁰². Alexandru Suceveanu crede că, *villicus*-ul din această inscripție de la Gârliciu, poate indica nu numai existența unei *villa rustica*, dar tot atât de bine, personajul să fi fost un sclav în serviciul vamal de la *Cius*¹⁰³. Prin urmare, o stație de vamă, (*statio portoria*) în acest spațiu, este foarte posibilă. După cum se știe, vămi sunt atestate cu siguranță la *Histria*, *Tomis*, *Capidava* și se presupune că birouri au funcționat și în alte centre de pe limes, - *Noviodunum*, *Troesmis*, *Carsium*, *Axiopolis*¹⁰⁴. Inscripțiile care atestă nume de greci, stabiliți în preajma vadului, la *Carsium*¹⁰⁵, Dulgheru¹⁰⁶ sau *Cius*¹⁰⁷, a căror prezență sugerează producția și schimbul, sunt argumente pentru a demonstra activitatea comercială în acest spațiu. Elementul grec este susținut și de relațiile dintre orașele de pe litoralul vestic al Mării Negre și așezările de la frontiera dunăreană. Două inscripții sunt deosebit de relevante din acest punct de vedere. În primul rând menționăm *cippus*-ul onorific descoperit la Ciobanu. Cinstirea lui *Flavius Pannoninus*, cu aprobarea autorităților unei cetăți grecești, cel mai probabil Tomis, cum credea pe bună dreptate V. Pârvan¹⁰⁸, demonstrează interesul polisului față de activitatea de aici cât și relațiile comerciale cu așezările de la Dunăre¹⁰⁹. Și în cea de-a doua inscripție, descoperită lângă Hârșova¹¹⁰, din păcate numai în partea finală, din care s-a putut citi numai „... *sfatul și adunarea poporului metropolei Pontului, Tomis*”, cinstirea personajului, al cărui nume nu ne-a parvenit, s-a făcut de/sau cu aprobarea acelorași autorități. În ambele cazuri, este clar faptul că oficialii tomitani au, se pare, puternice argumente pentru a consimți omagierea unor personaje din ierarhia autorității locale. În acest caz nu poate fi vorba decât de cei care au adus contribuții importante la dezvoltarea relațiilor economice între zona litorală și dunăreană. Descoperirile arheologice reprezintă suficiente argumente pentru a demonstra legăturile dintre așezările vest-pontice și cele de pe linia Dunării în perioada romană.

Din secolul al IV-lea, odată cu începutul marilor migrații, așezările de pe *limes* sunt integrate mult mai mult nu numai în activitatea politico-militară dar și în cea de schimb ori de tranzit. Despre semnificația economică și mai ales comercială, ca puncte de legătură și schimb a centrelor dunărene ne vorbesc unele izvoare ale vremii, este adevărat, ceva mai târziu. Bunăoară, *Themistios* spune că, la 369 la *Noviodunum*, împăratul *Valens* a încheiat pacea cu goții care puteau face negoț numai în două localități¹¹¹. Între punctele care fac obiectul disputei autorităților imperiale și barbari se află chiar *Carsium*. Sunt semnificative, în acest sens, tratativele dintre huni și trimișii lui *Theodosius II*, primii cerând ca orașele de la graniță să le fie

⁹⁵ CCA, campania, 2003, nr. 86. Hârșova, Fortificația bizantină târzie.

⁹⁶ Pentru aceasta, vezi, PÂRVAN 1911-1912, p. 576-585; VULPE, 1928, p. 64; Idem, 1938, p. 167 (mai departe HAD); FLORESCU, 1957, p. 237-244; Velizar Velkov, 1959, p. 89-95; DID, II, p. 121; SUCEVEANU 1977, p. 139 (mai departe VEDR); SUCEVEANU, BARNEA 1991, fig. 8; BARNEA 1997, p. 29-42 etc; BĂRBULESCU, CĂTEIA 1998, fig. 1.

⁹⁷ PÂRVAN 1972, p. 92-94.

⁹⁸ Idem, 1913, p. 487; ARICESCU 1977, p. 55-56; CHIRIAC, NICOLAE, TALMAȚCHI 1998, p. 139-162.

⁹⁹ CIL, III, 12. BOILĂ 1980, nr. 118.

¹⁰⁰ FHDR, II, p. 208, XXXIX: 22;14.

¹⁰¹ PETOLESCU, POPOVICI 1989, p. 241-247.

¹⁰² CIL, III, 14. 214/ 21; BOILĂ 1980, nr. 116.

¹⁰³ SUCEVEANU 1977, p. 139.

¹⁰⁴ Idem, p. 110-136, unde se face pe larg analiza activității producției locale și comerțului în orașele Dobrogei romane; BOUNEGRU 1987, *Începuturile organizării vamale în Dobrogea romană*, p. 137-145.

¹⁰⁵ BOILĂ 1980, nr. 104.

¹⁰⁶ Idem, nr. 129.

¹⁰⁷ Ibidem, nr. 118; 123.

¹⁰⁸ V. Pârvan 1912, p. 582-583; BOILĂ 1980, nr. 126.

¹⁰⁹ SUCEVEANU 1977, p. 102.

¹¹⁰ BOILĂ 1980, nr. 111.

¹¹¹ FHDR, II, p. 60-61.

deschise pentru schimburi¹¹². Dacă prin pacea încheiată în 434 hunii păstrau în stăpânirea lor „fortăreața Karsos din Tracia”¹¹³, foarte probabil *Carsium*, acest fapt se datora nu numai poziției strategice a localității, dar și importanței sale economice, în primul rând ca vad principal prin care barbarii își scoteau bogățiile din *Scythia* dincolo de Dunăre. Vorbind despre mărfurile care erau preferate de migratori, cronicarul *Themistios* enumără uleiurile, vinurile bune, obiectele de podoabă, vasele din sticlă, metalele prețioase. Cercetările arheologice atestă din abundență aceste mărfuri în comunitățile extracarpătice. Dan Teodor, care s-a ocupat de analiza relațiilor dintre populațiile autohtone cu lumea bizantină în secolele V-XI, identifică, în Moldova și Muntenia, un intens comerț cu ulei, vin, obiecte de podoabă, obiecte de cult, mătase, stoffe, podoabe, ceramică etc¹¹⁴.

Nu știm exact ce cantitate și ce categorii de mărfuri au circulat, prin vadul de la *Carsium*, dincolo de Dunăre. Din acest motiv, o problemă deosebit de importantă, de care trebuie să ținem seama în analiza noastră, este situația de la gura de vărsare a Ialomiței. La Piuța Petrii a fost descoperită, cu mai mulți ani în urmă, o inscripție¹¹⁵ a cărei proveniență suscită încă discuții. Aceasta atestă un *numerus surorum sagittariorum*. Vasile Pârvan considera că unitatea a staționat la vărsarea Ialomiței într-o fortificație¹¹⁶, opinie, împărtășită mai târziu și de alți cercetători¹¹⁷, cu care suntem și noi de acord, deși observațiile de teren nu au identificat până acum o construcție în zonă. Dacă aceasta a existat, cel mai probabil, a fost distrusă chiar de apele Dunării. Dumitru Tudor și-a exprimat opinia că inscripția a fost pusă cu ocazia venirii unui detașament al unității în cauză, care avea locul de staționare la *Romula*, pentru a participa la o expediție sau pentru lucrări de construcție în zonă¹¹⁸. Pornind de la împrejurările descoperirii, Andrei Aricescu nu exclude posibilitatea ca să fie vorba de o „piatră răstăcită” sau locul descoperirii să fie transcris greșit¹¹⁹.

Ipoteza prezenței unei fortificații pe malul stâng al Dunării este mult mai clar susținută dacă luăm în discuție, fie și sumar, problema „capetelor de pod” la Dunărea de Jos. Se știe că, fiecare fortificație de pe *limess*-ul dunărean are un corespondent pe malul stâng, cu un scop bine precizat din punct de vedere economic, strategic, militar-administrativ. Dumitru Tudor a fost de părere că în primele secole ale erei creștine romanii au ocupat întregul mal stâng al Dunării unde au ridicat fortificații în punctele mai importante¹²⁰. Pentru a facilita legăturile cu această zonă autoritățile au ridicat aici și poduri¹²¹. Din secolul al IV-lea centrul de greutate al activității imperiale se mută, cum se știe, spre răsărit. Așa se face că, la 328, sub *Constantin cel Mare*, se construiește podul de la *Sucidava*-*Celei* inaugurat chiar în prezența împăratului¹²². Aflat la jumătatea distanței dintre *Drobeta* și *Barboși*, acesta a funcționat până în anii 365-366. Când *Valens* a pornit cu armatele împotriva goților, despre care vom vorbi mai jos, nu l-a putut folosi și a utilizat un pod de vase instalat spre gurile Dunării¹²³. După distrugerile de la sfârșitul secolului al IV-lea și din secolul al V-lea, sub *Iustinian*, sunt reluate legăturile dintre cele două maluri ale Dunării după modelul constantinian¹²⁴.

În acest context istoric, este exclus ca vadul de la Hârșova să fi scăpat din atenția autorităților romane. Informațiile istorice și interpretarea puținelor rezultate ale cercetării din fortificația antică, permit deocamdată unele observații. Există o anumită tradiție a trecerii Dunării peste „podurile de piatră”, cum este cazul celei de la *Capidava*, unde se presupune că ar fi existat o astfel de construcție, fără să avem indicii arheologice în acest sens¹²⁵. În situația vadului de la *Carsium* informații importante aflăm de la *Ammianus Marcellinus*, cu ocazia expediției împăratului *Valens* împotriva goților din anii 367-369¹²⁶. Cronicarul povestește că pentru a trece contra invadatorilor, din ordinul împăratului s-a instalat podul de vase la *Transmarisca-Constantiniana Daphne* (cele două așezări constituind unul din „capetele de pod” cunoscute de la Dunărea de Jos). În anul 368, pentru a continua lupta, *Valens* a încercat să treacă fluviul pe la *Carsium*, dar apele umflate au împiedicat instalarea podului (!?!). În anul următor a trecut pe la *Noviodunum*. Din relatare se desprinde, indirect, concluzia că în fața cetății de la *Carsium* exista o fortificație, pentru că și în cazul precedent și cel următor instalarea podului de vase s-a făcut acolo unde existau „capetele de pod”. Despre o posibilă fortificație aici a vorbit la mijlocul veacului trecut, I. Mititelu¹²⁷, care pe baza descoperirilor de la confluența Dunării cu Ialomița a avansat ipoteza unei cetăți din pământ, unde au putut sta săgetașii sirieni, pomeniți în inscripția de la vărsarea Ialomiței, despre care am

¹¹² Idem, p. 248-249.

¹¹³ DID, II, p. 407.

¹¹⁴ TEODOR, 1981, p. 28-29.

¹¹⁵ CIL, III, 7. 493; BOILĂ 1980, nr. 127.

¹¹⁶ PÂRVAN, 1913, p. 67-68.

¹¹⁷ MITITELU 1957, p. 134; TUDOR 1978, p. 163.

¹¹⁸ TUDOR 1978, p. 339-340. Unitatea a fost recunoscută în nordul Africii pentru participarea la refacerea drumurilor și fortificațiilor (CIL, VIII, 9. 862; 9.964; 9.966).

¹¹⁹ ARICESCU, 1977, p. 68; 185.

¹²⁰ TUDOR 1978, p. 163. VULPE 1961, p. 365-393.

¹²¹ TUDOR 1974, *pass.*; TUDOR 1978 p. 56-67; 416-422.

¹²² TUDOR 1965, p. 74.

¹²³ TOROPU, TĂTULEA 1987, p. 230-240.

¹²⁴ SUCEVEANU, BARNEA 1991, p. 173.

¹²⁵ FLORESCU, FLORESCU; DIACONU 1958, p. 12.

¹²⁶ FHDR, II, p. 125; 127.

¹²⁷ MITITELU 195, p. 134.

vorbit mai sus. Nutrim speranța că cercetări ample de teren, în stânga Dunării, vor fi în măsură să identifice acest punct strategic foarte important. De altfel, la Muzeul Județean Ialomița există un mormânt de incinerare în urnă, datat în secolele IX-XI, descoperit în necropola de la Piua Petrii, protejată de cărămizi romane late, utilizate la construirea zidurilor de fortificații. Deși s-a avansat ipoteza transportării peste Dunăre, de la *Carsium* a cărămizilor, o considerăm mai puțin probabilă și mai ales posibilă. Acestea trebuie să fi fost recuperate, de cei care au efectuat înmormântarea, de undeva chiar din stânga Dunării.

Până la rezolvarea acestei probleme, ne mulțumim, deocamdată, să evidențiem în spațiul vadului de la Hârșova, spre gurile Ialomiței, prezența anumitor categorii de materiale care au ajuns aici pe calea schimbului, fiind destinate, cu titlul ipotetic, comerțului de tranzit. În această categorie, pe primul loc se află monedele. De la Gura Ialomiței provin două tezaure; unul achiziționat în anul 1935, compus din 186 denari imperiali romani, cu monede datate între anii 72-180 p. Chr., celălalt descoperit într-un vas din lut, alcătuit din 47 piese datate în timpul împăraților *Valentinian* și *Valens*¹²⁸. Ambele au o importanță deosebită, întru-cât se constituie în mărturii ale importanței economice și politico-strategice a zonei. În mod cu totul deosebit reținem observațiile făcute pe marginea celui de-al doilea tezaur. Îngroparea acestuia, la sfârșitul primei campanii a lui *Valens* contra goșilor din anul 367 sau, cel mai probabil dacă luăm în calcul întregul context istoric, cât și datarea pieselor între 364 și 367, în a doua campanie din anul 368, exact prin locul pe unde urma să sosească armatele romane în stânga Dunării, a fost făcută, ori de un localnic ce urma să utilizeze suma pentru plata mărfii cumpărate, ori de un ofițer ce a primit-o în schimbul serviciului prestat¹²⁹. În favoarea existenței unui vad de trecere a mărfurilor, aici, pledează și descoperirea la Gura Ialomiței sau Orașul de Floci a unor sigilii de plumb¹³⁰. Din perioada următoare, în vecinătatea vadului, au fost descoperite monede din timpul împăraților *Arcadius*, *Justinian*, *Justin II* și *Focas*¹³¹.

O dovadă grăitoare a legăturilor de pe ambele maluri ale Dunării o reprezintă și lampa de bronz cu ansa în formă de cruce descoperită în fața Hârșovei, la Luciu. Obiectul se datează în secolele V-VI, vine dintr-un atelier răsăritean și a ajuns într-o comunitate romano-barbară din stânga Dunării¹³². Este foarte posibil să fi fost utilizat, inițial, chiar în dreapta Dunării, la *Carsium*, acolo unde, viața religioasă era mai puternică iar așezarea juca un rol administrativ-religios aparte¹³³.

Descoperirile arheologice de la Hârșova și din zona învecinată sunt mult mai multe. O serie de categorii de materiale, rezultate din săpăturile sistematice cât și cele descoperite întâmplător, au arătat că până în secolul al II-lea și începutul celui următor comerțul era direcționat cu precădere spre occident, nefiind însă neglijate nici relațiile cu cele mai mari centre ale orientului, pentru ca, din perioada romană târzie, să se schimbe raportul, centrele din răsărit să dețină prioritate absolută.

În această direcție se înscriu materialele ceramice, cu deosebire fragmentele de vase elenistice¹³⁴, ceramica romană de tip *terra sigillata*, descoperite în săpăturile din 1963 din cetate¹³⁵, cea din așezarea getică, de epocă romană, dezvoltată în apropierea fortificației¹³⁶, ori așezarea civilă dezvoltată în apropierea taberei militare și din necropola tumulară a așezării¹³⁷, opaițele mai vechi descoperite în condiții întâmplătoare¹³⁸ sau cele mai recente¹³⁹, la care se adaugă exemplarele scoase la lumină în necropola tumulară¹⁴⁰ (bună parte din piesele descoperite, încadrate în categoria *firmalampen*, vin din atelierele centrelor de la Dunărea de Jos sau din cele vest-pontice). O categorie aparte de materiale, descoperite la Hârșova, care ilustrează activitatea de schimb, o reprezintă vasele din sticlă. Cele mai recente provin din necropola tumulară¹⁴¹ apoi sunt cele rezultate în urma cercetărilor din primii ani în cetatea romană¹⁴². Toate au confirmat că sunt, în majoritatea cazurilor, producții din centrele est-mediteraneene.

Unele obiecte din metal fac dovada intensei activități de schimb de la *Carsium*. Reținem doar câteva, cu valoare de unicat. Este vorba în primul rând de masca de bronz, găsită aici în condiții necunoscute¹⁴³, datată cel mai probabil în a doua jumătate a secolului al II-lea, produsă după cum

¹²⁸ Ibidem, p. 133-147.

¹²⁹ DECULESCU 1976-1980, p. 227-230.

¹³⁰ MITITELU, loc. cit.

¹³¹ PREDA 1972, 3, p. 375-415, descoperirile de la Gropeni, la nord de Giurgeni, și Piua Petrii.

¹³² PÂRVAN 1913, p. 68, Pl. 9, fig. 2 a și b.

¹³³ De la *Carsium* provin mai multe obiecte cu caracter creștin iar ultimile săpături din cetate s-a identificat chiar o bazilică, vezi, pentru aceasta, C. Chiriac, C. Nicolae, *Despre o eventuală bazilică la Carsium*, comunicare, Sesiunea națională *Pontica*, 1995. În secolul al VI-lea, *Carsium* a fost centrul episcopal, cum consemnează *Notitia Episcopatum*, vezi, DID II, p. 459, nota 12.

¹³⁴ TOCILESCU 1887, nr. 130-133; PÂRVAN 1913 p. 480; ARICESCU 1971, p. 352

¹³⁵ ARICESCU, loc. cit.

¹³⁶ BOUNEGRU; HAȘOTTI; MURAT, 1989, p. 273-293, unde sunt descrise multe fragmente pergameniene, micro-asiatice sau nord-italice; BOUNEGRU 1988-1989, nr. 14-24. Pentru alte materiale descoperite în partea centrală a orașului actual, a se vedea, NICOLAE 1995-1996, Pl. 6,7.

¹³⁷ BUZDUGAN și colect. 1998-2000, II, p. 438.

¹³⁸ ICONOMU 1967, nr. 403; 576; 624; 697; 777; 801; 802.

¹³⁹ NICOLAE 1994, p. 199-203.

¹⁴⁰ BUZDUGAN și colect. 1998-2000, p. 439, fig. 8. Cele mai cunoscute mărci descoperite până acum sunt *Sexti*, *Procli*, *Fortis*, *Cassius*, *Flavius*, *Euctemon*. La acestea se adaugă exemplarele cu reprezentări pe disc.

¹⁴¹ BUZDUGAN și colect. 1998-2000, p. 445-446, unde sunt prezentate unguentariile descoperite în morminte.

¹⁴² CHIRIAC 1998, p. 223-226; CHIRIAC 1999, p. 67-82.

¹⁴³ TOCILESCU, 1906, p. 67-68; PÂRVAN, 1933, p. 222-223, fig. 106 și 107; PETCULESCU 2003, p. 176.

se pare într-un atelier provincial¹⁴⁴ și mai apoi, de bidonul din fier cu garnituri de bronz, piesă unică în spațiul nord-dunărean, ce a fost depus dintr-un mormânt al necropolei tumulare¹⁴⁵. Identificarea unor strigilii din fier, în necropola tumulară,¹⁴⁶ ne duce cu gândul la faptul că repertoriul pieselor din metal era, cu siguranță, mult mai mare. În mod indirect, un fragment de inscripție, descoperit încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea la Hârșova, despre care se presupune că ar fi putut fi adus aici probabil de undeva din apropiere, atestă un personaj, *Q(uinto) Eruci/o Victo/ri medi /co coh (ortis)*¹⁴⁷, denotă și utilizarea unui posibil instrumentar chirurgical sau recipienți din sticlă, cu destinații precise¹⁴⁸, adus din atelierele specializate în fabricarea acestora. Și obiectele de podoabă descoperite ilustrează activitatea de schimb de la *Carsium*. Reținem doar piesele publicate din necropola tumulară¹⁴⁹ dar ne simțim obligați să aducem aminte că la Hârșova s-au descoperit, în anul 1987, în mai multe morminte zidite, obiecte de podoabă și accesorii vestimentare din metale prețioase produse în cele mai mari centre ale lumii romano-bizantine la care se adaugă și alte categorii de materiale¹⁵⁰.

Între materialele descoperite la Hârșova, în anii trecuți, se remarcă și un număr considerabil de piese de arhitectură, din marmură, ce provin de la edificii publice sau de cult care au funcționat la *Carsium*, în perioada romană, între care menționăm un fragment de arhitravă¹⁵¹ coloane și o bază de coloană¹⁵². Importată, cel mai probabil din Grecia, marmura a dat orașului antic aceeași strălucire pe care a avut-o *Histria*, *Tomis* ori *Callatis*, după cum aprecia Vasile Pârvan. Mai amintim în această categorie bustul lui *Licinius Sura*, datat la începutul secolului al II-lea și găsit la Hârșova în condiții neclare încă din primii ani ai secolului al XX-lea¹⁵³. În timpul cercetărilor arheologice din necropola tumulară s-au identificat importante cantități de fructe exotice, folosite aici în scop ritual, provenite din spațiul est-mediteranean, între care se remarcă smochinele și curmalele¹⁵⁴. Nu în ultimul rând, numai o succintă trecere în revistă a descoperirilor monetare, de la *Carsium* și împrejurimi, este de natură să completeze imaginea de centru de schimb al zonei. Din păcate în săpăturile arheologice efectuate până acum s-au descoperit puține monede¹⁵⁵. Cele mai multe provin din cetatea romană și romano-bizantină și sunt rezultatul campaniilor din anii 1995 și 1996, reprezentând un număr de 57 piese, cuprinse între a doua jumătate a secolului II a. Chr. și prima jumătate a secolului al V-lea¹⁵⁶. Cel mai mare număr de monede vin din descoperiri întâmplătoare cuprinse în așa-zisele „colecții”¹⁵⁷. O serie de monede publicate nu au o locație exactă în raport cu siturile de epocă romană cunoscute¹⁵⁸. Cele mai multe descoperiri relevă și la *Carsium*, marile perioade de înflorire a schimburilor economice între secolele IV-VI și orientarea spre centrele din Orient. O analiză a monedelor de la Hârșova, din perioada 270 până în 378-395, arată că pe primele locuri se află centrele emise de la *Cyzic*, *Nicomedia*, *Heraclea* și *Constantinopol*¹⁵⁹. Din spațiul înconjurător ne rețin atenția descoperirile monetare de la Ciobanu¹⁶⁰ și cele de la Gârliciu¹⁶¹.

Toate acestea demonstrează că spațiul de trecere din dreapta spre stânga Dunării, flancat de cetățile *Carsium* și *Cius*, la sud și respectiv la nord, a jucat nu numai un rol important din punct de vedere militar,

¹⁴⁴ VLĂDESCU 1981-1982, p. 57-61.

¹⁴⁵ BUZDUGAN și colect. 1998-2000, p. 447/ 48. Pentru aceeași piesă, mai vezi, ILIESCU 1992, fig. 4, după restaurare.

¹⁴⁶ BUZDUGAN și colect., 1998-2000, p. 439, fig. 8 / 6,7.

¹⁴⁷ BOILĂ 1980, 103. Despre ipoteza potrivit căreia piatra a fost adusă la Hârșova pentru că la *Carsium* a staționat *Ala II Hispanorum* este cazul să facem unele precizări. Astfel, dacă se va putea demonstra că inscripția a fost adusă aici, locul de origine, cel mai apropiat, nu putea fi altul decât Gârliciu pentru că la *Cius* a staționat o cohortă, respectiv *Cohors I Lusitanorum Cyrenaica*. Vezi, ARICESCU 1977, p. 61-62. Tot atât de bine însă, personajul din inscripție, *Q. Euricius Victor* a putut fi medicul unei cohorte din *Legio I Italica*, atestată prin mai multe ștampile tegulare în săpăturile arheologice din fortificația romană de la Hârșova. Vezi, CHIRIAC *et alii*, 1998, unde sunt prezentate 27 ștampile cu legiunea în discuție. La acestea se mai adaugă și o cărămidă mai veche cu sigla unității. Vezi, BOILĂ 1980, nr. 113. În acest din urmă caz, nu mai este necesar să căutăm originea pietrei!

¹⁴⁸ Se cunosc astfel de instrumente pentru practici medico-chirurgicale în Dobrogea romană. Vezi, BUCOVALĂ 1977, p. 91-96.

¹⁴⁹ BUZDUGAN și colab. 1998-2000, p. 446

¹⁵⁰ Este vorba de o mare varietate de materiale descoperite, prezentate în general la Sesiunea națională de rapoarte Sibiu, 1988, sau sporadic pe categorii. Vezi, PETOLESCU, POPOVICI 1989, p. 241-247, pentru o inscripție și Catalog expoziție, *Reichtümer aus 6000 Jahren rumanischen Vergangenheit*, Kunsthalle Frankfurt am Main, 1994, p. 220, 221, pentru o parte din obiectele de podoabă din aur.

¹⁵¹ Vasile Pârvan, *Descoperiri nouă...*, p. 489-491;

¹⁵² NICOLAE 1995-1996, Pl. 5/ 5,7,8 și Pl. 9/ 4 A,B.

¹⁵³ COVACEF 1986, p. 115-123.

¹⁵⁴ BUZDUGAN și colect. 1998-2000, T 2, M 1; T 3, M 1; T 6, M 1, p. 430, 432, 435.

¹⁵⁵ În săpăturile mai vechi nu se amintește de astfel de descoperiri. De la Hârșova sunt pomenite monede de secolele V-VI în săpăturile de la „edificiu”, vezi, DAMIAN 1997, p. 234; cele din necropola tumulară, vezi, BUZDUGAN și colect., 1998-2000, p. 449, unde s-au identificat 7 piese datate între secolele I-II p. Chr.; 3 piese, pe fundația unui bloc, într-o groapă menajeră, una de la *Marcus Aurelius*; MITREA 1979, nr. 87.

¹⁵⁶ CHIRIAC, GRĂMĂTICU, TALMAȚCHI, NICOLAE, 1999, p. 317-342.

¹⁵⁷ 4 monede romane, din colecția prof. Ioan Petrilă care a funcționat și în Hârșova, au ajuns în anul 1963 la Muzeul din Bacău. Vezi, CĂPITANU 1989, p. 193; Colecția „A. Crăciun” care s-a constituit din materiale arheologice diverse, între care și monede din diferite epoci istorice, de către un unchi al proprietarei care le-a organizat la începutul secolului XX într-o „colecție eterogenă”, la Hârșova, în perioada când activa în localitate, pe care o bănuim a fi cea a Muzeului înființat de V. Cotovu aici, achiziționată de MINA Constanța, în 1977, a fost publicată separat, în mai multe articole. Vezi, între altele, VERTAN, CUSTUREA 1983, nr. 748; VERTAN, CUSTUREA 1986, nr. 1085-1100; CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI 1997, nr. 1738-1741; CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI, 1999, nr. 2035-2037; TALMAȚCHI, 2004-2005, nr. 8; Colecția „Vasile Iscu” este compusă din monede descoperite „pe cetate”. Vezi, OCHEȘEANU, PAPUC 1972, nr. 78-84; OCHEȘEANU, PAPUC 1974, nr. 381-383 etc. 8; Sunt plasate „Hârșova”. Vezi, OCHEȘEANU, VERTAN 1987, p. 165, 3; OCHEȘEANU, VERTAN, 1992, p. 391; CHIRIAC 1983, nr.37; VERTAN, CUSTUREA 1992, p. 391.

¹⁵⁸ CHIRIAC, GRĂMĂTICU, TALMAȚCHI, NICOLAE 1999, tabelul 2.

¹⁵⁹ COMȘA 1959, p. 766 (unde sunt amintite 8 monede din sec. II-VI aflate în colecția directorului școlii, Drăghici Tudoran).

¹⁶⁰ În colecția fostului director al școlii din comună, s-au aflat câteva zeci de monede de epocă romană și romano-bizantină, adunate de copii, din diverse locuri din împrejurimile comunei.

administrativ și strategic ci și din punct de vedere economic, comercial și nu în ultimul rând ca spațiu de tranzit al mărfurilor din imperiu, care vin pe uscat sau pe apă, spre *barbaricum*. Privind din această perspectivă descoperirile mai vechi sau mai noi, realizate în preajma acestui vad, se conturează o imagine mai exactă a fenomenelor economice de la Dunărea de Jos în epoca romană și romano-bizantină.

A.2 Probleme de istorie militară la Carsium

Cercetările din ultimele decenii au permis clarificări și elemente noi privind situația militară la *Carsium*. Pornindu-se de la reîntregirea inscripției inaugurale de către Vasile Pârvan, multă vreme s-a crezut că aici a staționat doar *Ala II Hispanorum et Aravacorum*, cea care ar fi construit fortificația din piatră la începutul secolului al II-lea. Descoperirea unui număr de opt fragmente de tegule cu sigla *AL(a)·FL(aviana)* confirmă activitatea unității la *Carsium*. Nu știm dacă în cazul de față este vorba despre *Ala I Flavia Gaetulorum* sau *Ala Gallorum Flaviana*. Editorii ștampilelor descoperite la *Carsium* susțin cea de-a doua unitate, dar nu este exclusă nici prima, după alte opinii. Consemnarea *Alei II Hispanorum* pe un miliar la *Carsium*, datat în anul 200, ar putea fi o dovadă a prezenței sale aici cel mai devreme după anul 114. Pentru aceasta pledează și textul unui altar votiv datat în secolele II-III, pe care apare ...*VLPIVS /DEMETRI/ US...S(ingularis) C(onsularis) A/LAEIIARA(vacorum)*.... Cercetările noi au dus la descoperirea a 27 tegule cu ștampila *LEG(io) I ITALI(ca)*. Aceasta este reprezentată prin două variante. La prima, literele sunt mai groase, bine marcate spre extremitați, înscrise într-un cartuș cu dimensiunea de 13,2 x 4,2 cm; a doua variantă are litere inegale, cu o dungă subțire ce pornește din hasta mijlocie a literei „E” și străbate tot câmpul cartușului cu dimensiunile de 10,2 x 4,3 cm. Militarii legiunii italice cu sediul la *Novae* au ajuns la *Carsium* după anul 167, dată la care Legiunea V Macedonica a părăsit castrul de la *Troesmis*. Măsurile de întărire ale *limes*-ului după invazia costobocilor din anul 170 ar fi putut impune deplasarea a unei cohorte din Legiunea italică pentru apărarea vadului de trecere a Dunării de la *Carsium*. Atestarea legiunii duce la revizuirea provenienței anumitor inscripții mai vechi descoperite la Hârșova. Pe una, datată în secolul al II-lea, este scris numele lui...*Q(uinto) ERUCI/O VICTO/RI MEDI/CO COH(hortis)*. Cum aici nu se cunoștea prezența unei legiuni, s-a presupus că piatra a fost adusă din altă parte. Dintr-o inscripție datată în secolele II-III se mai păstrează un fragment pe care apare *MES/LEG*. *Mes(ius)* este numele unui militar dintr-o legiune, în cazul de față, *Leg(io) I Itali(ca)*. Chiar dacă s-a emis și părerea că antoponimul poate fi și al legatului Moesiei Inferioare, *C. Messius Quintus Decius Valerianus*, acum este clar locul de proveniență al inscripției.

O descoperire importantă pentru a pune în lumină importanța strategică a cetății o reprezintă atestarea prin materiale tegulare ale flotei dunărene. Cele 4 ștampile care provin din săpăturile sistematice din sit aparțin aceluiași tip („a”) din clasificarea materialelor similare de la *Noviodunum*, unde se afla sediul unității. Caracteristicile grafice încadrează ștampilele în faza timpurie a activității flotei la Dunărea de Jos, poate chiar din ultimile decenii ale secolului I p. Chr. Se cunoaște că flota moesică a avut o activitate îndelungată pe linia Dunării, și în consecință, și la *Carsium*. Din săpăturile arheologice vine și un fragment de cărămidă pe care s-a desenat, în pasta crudă, o corabie, fără vâsle, cu structura velaturii foarte bine individualizată. Rezultatele preliminare obținute în cercetarea portului antic, coroborate cu descoperirile arheologice sunt argumente incontestabile privind activitatea flotei fluviale.

Pentru sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea, o inscripție funerară atestă la *Carsium* doi militari din *Legio I Iovia Scythica*, ...*VAL(erius) CASTVS/ CENTVR(io) ORD (inarius) LEG(ionis) I·IOV(iaae) SCYT(hicae) VNACUM VAL(erio)/VALERIANO CENTEN(ario) SO/CERO*... Este o dovadă „fragilă”, a activității legiunii la *Carsium* ce nu poate fi neglijată, dar care necesită alte argumente arheologice.

În secolul al V-lea, cum apare în *Notitia Dignitatum*, avem dovada activității unei unități de *milites Scythici* aici. Nu trebuie să neglijăm, în scurta prezentare, nici situația militară din partea stângă a vadului de la *Carsium*. O inscripție, descoperită cu mult timp în urmă la Piuța Petrii, atestă aici un *numerus Surorum Sagittariorum*. Este posibil ca unitatea, care avea sediul la *Romula*, să fi trimis un detașament care a staționat într-o fortificație distrusă, cel mai probabil, de apele Dunării. O cetate în acest loc este atestată, deocamdată, doar ipotetic. Arheologic numai cărămizile romane tipice, refolosite în așezarea medievală de aici, descoperite în cercetări mai vechi dar și recente, suspectate a avea originea în cetatea romană de la Hârșova, reprezintă un argument. Problema „capetelor de pod”, a fost discutată îndelung și lămurită deja. În punctele cheie de legătură de pe un mal pe celalalt au fost construite cetăți care aveau și misiunea să asigure trecerea pe podurile de vase. După cum relatează *Ammianus Marcellinus*, în timpul luptelor împotriva goților din anii 367-369, împăratul *Valens* a trecut fluviul pe podul de vase de la *Transmarisca-Constantiniana Daphne* în prima campanie, urmând ca în anul următor să reia ofensiva. Însă apele crescute ale Dunării l-au împiedicat să întindă podul și a rămas în tabăra de vară de lângă *Carpurum vicum (vicus carporum)*. Această așezare a fost înființată după înfrângerea carpilor de către împăratul *Aurelian*, cel mai probabil lângă *Carsium*. Faptul că în al treilea an *Valens* trece Dunărea pe la *Noviodunum* ne întărește convingerea că tentativa eșuată de a relua luptele împotriva goților de dincolo de fluviu s-a săvârșit chiar la *Carsium*, deoarece numai în aceste trei localități se puteau întinde poduri de vase, pentru că

aici distanța dintre maluri este cea mai mică iar o astfel de lucrare implica existența unor amenajări speciale, - respectiv „capetele podurilor”, de care urmau să se fixeze ambarcațiunile pe care se făcea traversarea.

A.3 Carsium, centru spiritual, religios

Carsium a jucat și rolul de centru cultural-religios. Descoperirile arheologice, chiar în stadiul actual, sugerează o cetate și o așezare civilă urbană cu o arhitectură rafinată din marmură și calcar. Prezența în oraș a unui medic, care făcea parte din *principales*, personajele militare și civile cu funcții înalte atestate arheologic, descoperirea unei *tabula cerata* și a unor fragmente de *stilus* atestă existența unei categorii umane cu nivel de educație și cultură ridicat. Nu avem dovezi despre edificii de cult. Anumite reprezentări pe inelele defuncțiilor sugerează adorarea zeităților *Iupiter*, *Hades*, *Honor*, *Spes*. Un fragment din marmură descoperit la Hârșova, sau împrejurimi, în condiții necunoscute, reprezintă binecunoscuta scenă a sacrificiului lui *Mithras*. Pe soclul unei statuete de marmură, din colecțiile vechiului muzeu de la Hârșova, din care s-a păstrat corpul unui taur deasupra căruia se disting picioarele unui tânăr, se află inscripția $\Delta\iota\ \text{M}(\epsilon\gamma\iota\tau\omega)\ \Delta(\omicron\lambda\iota\chi\eta\nu\omega)$ (Marelui Zeu Dolichenus), o dedicație din secolul al III-lea pentru *Iupiter Dolichenus*. O altă descoperire mai veche, de aici sau din împrejurimi, înfățișează doi lei ce pot reprezenta tronul zeiței *Cybele*. Descoperirile din anumite morminte, cu un inventar deosebit de bogat, ilustrează credințele în viața de apoi. Pe monumentele funerare ori votive apar formulele întâlnite în epocă: *D(is) M(anibus)*, *DEO INV(icto)*. Deosebit de sugestive sunt și dovezile privind creștinismul aici. În campania anului 1995, în S I, destul de aproape de incinta mică, a fost identificat un zid absidat cu orientarea sud-est. Interiorul edificiului a fost pavat cu cărămizi pe care s-au executat în pasta moale pentagrame. Depunerile medievale de deasupra, destul de consistente (2,40-2,70 m) au făcut imposibilă cercetarea obiectivului. Se bănuie că poate fi vorba despre o bazilică creștină. În săpăturile din „cetate”, au mai fost identificate câteva mărturii arheologice creștine: o ștampilă pe o cărămidă, boluri cu cruci stampate, opaițe din lut cu anse cruciforme. Acestea se adaugă altora mai vechi, pești incizați sau un fragment de opaiț creștin, descoperite în anul 1963. În acest context, părerea că lampa de bronz cu ansa cruciformă descoperită în stânga Dunării, la Luciu, a fost folosită, înainte de a ajunge aici, la *Carsium* pare verosimilă. Un fragment de amforă, aflat în poziție secundară, cu o monogramă creștină, *chi-rho*, executată cu vopsea roșie a ieșit la lumină nu departe de „cetate”. Vasul se încadrează în tipologia ceramicii vest-pontice din secolele II-III, iar inscripția s-a putut executa la sfârșitul secolului al III-lea, cel mai târziu la începutul secolului al IV-lea. Pătrunderea și dezvoltarea creștinismului aici este un fenomen normal, ca în toate centrele dunărene, dacă avem în vedere că în *Scythia Minor*, în secolul al VI-lea funcționau 14 scaune episcopale între care se afla și *Carsium*.

După prăbușirea limesului dunărean, ca urmare a trecerii masive a slavilor și bulgarilor la sudul Dunării, către a doua jumătate a secolului al VII-lea, fortificația și așezarea de aici și-au încheiat activitatea.

A.4 Elemente de arhitectură romană descoperite la Carsium

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cu prilejul construirii orașului modern, locuitorii scoteau din nivelele antice elemente de arhitectură romană necunoscută la *Carsium*. Unele elemente au fost publicate la începutul secolului al XX-lea de Vasile Părvan. Acestea au dat imaginea unui oraș roman provincial foarte dezvoltat, cu legături economice și comerciale cu cele mai mari centre de producție și schimb din epocă. Stau mărturie coloanele din marmură și elementele de arhitectură civilă sau religioasă provenind de la edificiile din așezarea romană.

Cercetările arheologice din ultimile decenii au reușit să delimiteze clar elementele de arhitectură militară romană de cele medievale. Pe suprafața cetății, deasupra stâncii, la adâncime de 4,50-6 m au fost descoperite resturi de ziduri romane, iar în partea centrală a orașului poarta de nord a cetății. Turnul roman descoperit în sectorul incintelor de vest va fi prezentat mai jos împreună cu elementele de arhitectură militară de epocă medievală. Foarte interesantă este **poarta de nord a cetății romano-bizantine**. Aceasta a fost descoperită în anul 2009 pe o lucrare edilitară la intersecția străzilor Unirii cu *Carsium*. Rezultatele obținute în cercetarea obiectivului sunt de mare importanță pentru istoria militară a acestei zone a limesului dunărean.

Cercetarea desfășurată pe perioada campaniilor 2009-2014 au arătat că aici se află restul unei porți de intrare în cetatea *Carsium*, din perioada romano-bizantină, de pe latura de nord, cu orientarea N-NV, în direcția vadului de trecere a Dunării aflat la cca 10 km distanță de albia fluviului, și cca 2 km de terasa inundabilă. Se păstrează, potrivit datelor actuale, fundațiile celor două turnuri, în forma litereu „U” cu un rând din paramentul exterior, realizate din blocuri mari de calcar, unele de peste 1 m lungime și 0,50-0,60 m grosime, și emplectonul zidurilor până la înălțimea de 2,5 m. Grosimea zidurilor este de cca 2,70 m. Se observă cel puțin două faze de construcție. Turnurile au dimensiuni interioare (potrivit datelor preliminare) astfel: lățime de peste 4 m și lungimea de peste 7 m. Distanța dintre turnuri este de peste 5 m. Intrarea se face pe un pavaj din piatră mică, cu resturi ceramice pe alocuri.

S-a constatat că elementele definitorii ale intrării pe poartă de pe latura din dreapta (stâlpul porții, pragul, paramenul incintei din spate și chiar o parte din pavaj) au fost dislocate din vechime, ele lipsind astăzi. Însă pe baza pieselor existente pe latura stângă și a amprentelor de mortar, destul de vizibile, s-a putut face o reconstituire a intrării. Astfel se poate aprecia preliminar că dimensiunile inițiale ale acesteia se încadrau între 3,30-3,40 m. Modul în care a fost prelucrată placa de poartă indică faptul că pe intrare puteau circula atât vehicule mici (cu distanța dintre roți de 1,15-1,20 m) cât și mari (cu distanța între roți de 1,50 m). Pavajul din spate a fost realizat din dale mari de piatră de calcar cu dimensiuni variabile (0,70-0,80 m x 0,90-1 m). Între turnuri, în fața porții, pavajul a fost realizat din piatră mică prinsă cu pământ. Ca și în cazul cercetării turnului T 1, în campania trecută, și la intrarea pe poartă se identifică, după compoziția mortarului, două faze de construcție. Stratigrafia înregistrată aici, păstrată pe adâncimea de 1,20 m, surprinsă în S II, car. 1-2, este următoarea: 1-nivelul de construcție (dale din piatră, cu dimensiuni variabile, lungime, lățile maximum 1 m, grosume cca 0,20 m, așezate pe un pat de mortar din nisip și var) ; 2-nivelul de distrugere, cu grosimea maximă de 0,10-0,15 m, alcătuit din pământ compactat cu mult mortar și o peliculă de arsură deasupra; 3-nivelarea cu puține materiale romane târzii și romano-bizantine, cu grosimea de cca. 0,50 m, realizată după încetarea funcționării porții; 4-nivelul de demantelare sistematică al zidului porții alcătuit din piatră mică sfărâmată, mortar (nisip, var și cărămidă pisată), fragmente de cărămizi, în grosime de cca. 0,35-0,37 m; 5- un nivel din pământ brun-deschis, bine compactat, cu rare materiale moderne (cca. 0,20 m); 5- 0,05-0,07 m pietriș de macadam peste care s-a așezat asfaltul.

În **zona portuară**, la Dunăre, au fost identificate resturi de ziduri din epoca romană care au făcut parte din instalația antică. Se bănuie, pornind după imaginea stampelor datate la începutul secolului al XIX-lea dar și după existența unui rest de zid „sub cetate”, sau în locul impropriu numit „cetatea de jos”, că aceasta a funcționat, imediat la sud de fortificație, pe malul Dunării și a fost construită între cele două stânci cu aspect de bastioane. Nevoia deslușirii acestei importante probleme pentru o cetate dunăreană, dar și iminenta aplicare a unui proiect de consolidare a zidului portuar medieval, încă păstrat, ne-au determinat includerea acestui sector în planurile noastre de cercetare. În campania anului 2012 au fost executate două secțiuni, pe direcția N-S, perpendiculare pe zidul medieval, spre Dunăre: S I și S II. S I are dimensiunile de 8 X 2 m. Aici au fost identificate următoarele nivele:

N1- cel mai vechi, la adâncimea de 3,20-3,30 m- este constituit din piatră mică și cărămizi bine compactate în mâlul aluvionar. Reprezintă cheiul zidului din faza a II-a a portului (sec. IV, cel mai probabil);

N2-nivel aluvionar consistent cu mai multe orizonturi nisipoase, ceea ce sugerează o inundație de proporții și pe timp îndelungat (grosime 0,96 m);

N 3 nivel din piatră compactată în mâlul aluvionar, cu rare resturi ceramice. Grosime = 0,30-0,40 m. Reprezintă cheiul din perioada romano-bizantină (sec. IV-VI) și poate chiar medievală;

N 4-nivel aluvionar cu mai multe lentile de nisip datorat unei inundații mari. Grosime=0,41 m;

N 5- nivel de piatră mică bine compactată în aluviuni. Grosime 0,04-0,06 m. Poate corespunde cheiului din perioada medievală;

N 6-nivel aluvionar în grosime de 0, 51 m;

N 7-nivel de piatră care poate constitui fie un rest al cheiului medieval, afectat de demantelările moderne, fie un nivel de distrugere;

N 8-nivel aluvionar în grosime de 0,50 m;

N9-nivel de depuneri moderne cu piatră și nisip de la inundațiile ultimilor decenii. Grosime =0,60 m.

Cele mai semnificative descoperiri s-au înregistrat în S II –dimensiuni 18X 2 m. Aici au fost puse în evidență câteva resturi de ziduri, după cum urmează:

1.La adâncimea de 3,30-3,50 m, în pământul viu, de culoare crem –gălbui, mâl (un loess alterat de prezența calcarelor) au fost identificate mai multe amprente ale unor țărui (cca 17 orificii) între doi pînți de stâncă ce mărginesc pe dreapta și stânga secțiunea. Pe stâncă dinspre est se mai disting încă bulgări din calcar prinși cu un mortar, din nisip și var, lipsit de consistență. Cel mai probabil, parii au servit pentru substructura zidului distrus în totalitate. Este cel mai vechi indiciu al instalației portuare. Poate fi datat în secolele II-III.

2.Zid din piatră cu mortar foarte tare din var, nisip și cărămidă pisată, prins spre est de baza unui pînțen masiv de stâncă ce apare la zi. Este ușor în spatele celui descris mai sus. Lângă stâncă are grosimea de 2,80 m după care se subțiază la 1,40 m. Se așează peste pământul crem-gălbui, ce coboară în pantă spre apă, compactat cu piatră mică. Sub acesta se găsesc însă resturi de cărămizi, țigle și fragmente ceramice. Zidul poate fi datat în secolul al IV-lea. Cheiul său a fost construit din piatră mică compactată în aluviuni. De pe suprafața acestuia au fost adunate mai multe câteva monede.

3. Zid din piatră cu mortar (nisip, var, cărămidă pisată) construit la cca 1 m în spatele celui anterior. Se păstrează 2 asize alcătuite din trei rânduri de cărămizi dispuse regulat. Frontul zidului este din piatră cioplită sumar la exterior. Din păcate se mai păstrează doar câteva prinse de pînțul de stâncă ce iese la exterior. Acestea au

permis măsurarea zidului: grosime=2,75-2,80 m; În partea de est se păstrează până la înălțimea de cca 3 m. În spatele zidului s-a lăsat un culoar pentru circulație de la nivelul primei asize, cu lățimea de 0,80 m. Sunt indicii spre răsărit, că deasupra sa se află o nouă fază, mai târzie, cu mortar cu multă cărămidă pisată peste care se așează faza medievală. Poate fi datat în secolele IV-VI.

În nivele cercetate au fost descoperite fragmente de vase, câteva monede, fragmente de materiale de construcție (piatră multă, resturi de cărămizi, olane, tigle).

Astăzi știm cu siguranță că cea mai mare parte a fortificației antice se află sub localitatea modernă. Doar un plan urbanistic pentru zona istorică veche poate salva ceea ce a mai rămas și se găsește în profunzime din cetatea antică.

De la intrarea în oraș (dinspre Constanța) și până în apropierea scolii vechi se întinde necropola antică a așezării. În partea de răsărit a localității, în extravilan se află o întinsă necropolă tumulară care a aparținut unei așezări autohtone colonizată puternic cu elemente romanizate aduse, după cum indică descoperirile arheologice, din provinciile răsăritene ale Imperiului.

Stratigrafia suprafeței rezervate (str. Cetății-Dunăre).

Pe suprafața rezervată dintre str. Cetății și Dunăre se află la suprafață mai multe resturi de ziduri. Pornind de al situații similare întâlnite pe linia Dunării, Emil Condurachi a interpretat cele trei ziduri vizibile pe latura de nord a cetății astfel: incinta largă datată în secolul al II-lea, cea mijlocie în secolul al IV-lea, iar cea mai restrânsă în secolul al X-lea. Cercetările desfășurate în sectorul incintelor de vest au aratat, de fapt, adevărata stratigrafie a cetății.

În campaniile dintre anii 2000 și 2007 în sectorul „incinte vest” au fost descoperite mai multe ziduri, aparținând sistemului de apărare al cetății, dateate în perioade și epoci istorice diferite. Rezultatele obținute au impus, în anii următori, extinderea săpăturilor dincolo de ultima incintă, în sectorul „incinte nord”.

A. În S II, în caroul 70-71, pe stâncă, a fost identificat un rest de zid, ridicat din piatră legată cu mortar din nisip, var și cărămidă pisată, cu lățimea actuală de 1,40 m. Acesta a fost afectat în bună măsură de construirea platformei unui turn scos la lumină în carourile 72-76. Frontul turnului cade peste un alt rest de zid din piatră legată cu pământ. Un sondaj (S1) în fața acestuia a surprins o fază mai veche în care piatra zidului este legată cu mortar din nisip și var. Stratigrafia din carourile 77-78 este relevantă. În nivelul 3 s-a descoperit o bombardă din fontă, iar nivelul 4 vine de la distrugerea turnului. Acesta a funcționat, după toate probabilitățile, între secolele XVII-XIX.

B. La vest de incinta mare au fost descoperite două ziduri paralele, Z 1 și Z 2. Nu este exclus ca acestea să reprezinte resturile unui turn în forma literei „U” al cărui front a fost distrus cu mult înainte de construirea incintei actuale. Profilul realizat pe Z 2 a scos în evidență două faze de construcție din piatră legată cu un mortar dur din nisip și var. Sub faza veche se află un nivel cu materiale „Dridu”. Din acest motiv presupusul turn poate fi plasat la începuturile evului mediu.

C. Pe latura de vest a cetății se află un zid păstrat în stare precară. La baza lui stă o nivelare cu materiale de secolele IX-XI. Tehnica de construcție a zidului ca și materialele refoșite îl fac deosebit de eterogen. Se utilizează piatră din zidurile vechi, apar în empletor bulgări de mortar cu cărămidă pisată. Construcția are o ușoară înclinare spre nord-vest. În S II A se păstrează doar pe înălțimea de 0,75 m. Zidul poate fi o tentativă de apărare pe latura de vest atunci când, în urma unor evenimente din prima parte a evului mediu, incinta a fost distrusă (în cazul de față, incinta mare).

D. Incinta mică (suprafața restrânsă) a fost identificată în secțiunea S II A, carourile 4-5. Are lățimea de 2,40 m. Pentru ridicarea ei sunt refoșite materiale vechi. În empleton s-a văzut un fragment de ceașcă din porțelan (Iznik). Descoperirea poate fi un indiciu pentru a data construirea sau refacerea zidului. Secțiunea a surprins un rest de poartă de intrare, mică, similară celei de pe latura de nord. În apropiere s-a ridicat platforma turnului prezentată mai sus. Cercetarea incintei în S II A nu a epuizat stratul de cultură.

E. Incinta mijlocie este construită din piatră legată cu mortar din nisip și var. Are o lățime de cca 3 m. Fundația conține piatră bolovănoasă (5) care se așează peste nivelele antice (1-4). Spre vest, zidul este afectat de construirea turnului de pe incinta mică (7). În nivelele antice s-au descoperit fragmente ceramice tipice secolelor IV-VI. În profilul de nord al secțiunii S II A se poate analiza stratigrafia sectorului, foarte importantă pentru întregul sit. În nivelul roman se află o lentilă de mortar de culoare bej care vine de la de la realocarea unui rest de zid. Deasupra nivelului roman se află un nivel subțire de pământ cu materiale organice (nivel de abandon) deasupra căruia sunt două nivelări cu materiale romano-bizantine și resturi de chirpic rulate din fortificație. Deasupra se află șanțul de fundație al unui zid distrus și refăcut sub forma actuală. Nivelul de construcție este al incintei în discuție. Caracteristica fundației și stratigrafia propune datarea incintei la începutul evului mediu (probabil secolele X-XIII). În nivelul de distrugere a zidului din S II A 1 au fost scoase la lumină numeroase

materiale, atât antice cât și medievale. Între pietrele căzute din zidurile ultimei perioade de funcționare a fortificației, la adâncimea de 1 m, a fost găsit un relief din calcar reîntregind imaginea unei moschei.

F. În carourile 8-11 din S II A s-a identificat o masă mare de piatră dintr-un zid antic mutat, cel mai probabil, puțin spre vest după cum indică nivelul de mortar de culoare bej care apare în profilul de nord al secțiunii. Nu știm, deocamdată, care a fost traseul inițial și cum se leagă de celelalte descoperiri din „cetate”. Nu cunoaștem nici compoziția mortarului. În S II A 1 aranjamentul acesta fost distrus de construirea platformei turnului incintei mici. Asizele de cărămidă (una deasupra, folosită ca drum pentru deplasare, cealaltă în interiorul zidului) nu lasă nici un dubiu asupra originii antice a acestuia, însă mutarea s-a făcut ceva mai târziu, probabil odată cu construirea zidului din piatră cu pământ pentru întărirea lui.

G. Zidul din piatră cu pământ se păstrează pe înălțimea maximă de 3 m și lățimea maximă de 1,40 m. S-a pus în evidență și o fază mai veche în care piatra este legată cu mortar. Aceasta depășește ușor înălțimea de 1 m. În faza a doua se folosește ca liant pământul galben. La 1,40 m s-au identificat resturile unei bârne din lemn care se așează, longitudinal pe zid, pe un pat de cărămidă. Numărul mare de piroane descoperite lângă zid sugerează o suprastructură lemnoasă. La adâncimea de 3 m, în fața zidului, s-au descoperit bombarde din fontă. O monedă (tip „Para”) pe care se vede anul 177 (2?) sugerează că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea zidul îndeplinea rolul de apărare al cetății.

H. Turnul de epocă romano-bizantină se construiește direct pe stâncă. Piatra mare, bolovănoasă, cioplită sumar la exterior, este legată cu mortar din nisip, var și cărămidă pisată. Lățimea totală a turnului este de 8,60 m. După toate probabilitățile, preliminar, se poate înscrie în categoria turnurilor în forma literei „u”. Nu cunoaștem incinta turnului. Numai cu restul de zid descoperit în S II, caroul 70, prezintă unele asemănări în ce privește mortarul.

I. Incinta mare (cea mai largă) prezintă numeroase particularități. Înălțimea păstrată este de 4,27 m, iar lățimea de 1,55 m. Privită din față și din spate nu are o înfățișare unitară. În spate se disting două faze de construcție. Prima, până la înălțimea de 1,78 m, folosește piatră de mărime medie. La ridicarea fazei a doua se refolesește piatră, uneori de dimensiune mare, din zidurile vechi. În S II, caroul 79 zidul are o ușoară deviere spre interior și se leagă de o masă de emplecton din piatră cu mortar cu cărămidă pisată. Aceasta ar putea reprezenta, de fapt, o fază mai veche, practic un alt zid distrus peste care se reconstruiește incinta mare. La exterior se disting mai multe intervenții (Fig. 19, 20, 21). Profilul sudic din S II A permite observații importante. Zidul se așează peste un nivel cu materiale romane (2), dar într-un nivel datat în secolele IX-XI (3). Mai multe pelicule de mortar (6-9) arată intervențiile făcute asupra zidului (construcție și refaceri). Spre vest, se disting nivelele legate de construcția și distrugerea (10, 11, 14) ultimului zid (C în fig. 1; 12 în fig. 22). În S II A, carourile 12-14, s-a descoperit un turn interior de formă patrulateră. Interiorul, cu o lățime de 4,75 m, a fost acoperit cu o tencuială omogenă din nisip și var. Pe perețele de est s-a aplicat, cu grafit, un simbol (o semilună). Turnul are și o ultimă fază, realizată în condiții precare, din piatră prinsă cu un mortar de slabă calitate. Aceste particularități ne-a determinat să credem că în ultima fază incinta mare a putut fi folosită de otomani (secolele XV-XVII), însă datarea sa trebuie să fie mult mai devreme.

Cercetările din sectorul „incinte vest” au scos la lumină caracteristicile și cronologia celor trei incinte și au dus la descoperirea altor elemente de fortificare din cetatea antică și medievală de la Hârșova, necunoscute până acum. Din acest punct de vedere, cele 18 secole de istorie rezultate din suprapunerea fortificațiilor antice, medieval-timpurii și târzii, fac din cetate unul din cele mai reprezentative situri pentru studierea evoluției neîntrerupte a comunităților umane de la Dunărea de Jos.

B. CETATEA MEDIEVALĂ

ELEMENTE DE ISTORIE BIZANTINĂ LA HÂRȘOVA

B.1 Bizantinii la Hârșova

Cunoscut și sub denumirea de Imperiul grec medieval, Imperiul bizantin urmează în perioada clasică două etape distincte: prima între 630-843, caracterizată prin defensivă, cea de-a doua între anii 843-1025, caracterizată printr-o ofensivă ce va duce la maxima întindere și forță militară a statului, întreruptă de criza veacului al XI-lea care va inaugura procesul prăbușirii sale¹⁶². În ansamblu, este o perioadă de importante mutații sub toate aspectele în întreaga Europă, dar mai cu seamă în regiunile dunărene, determinate de așezarea masivă a slavilor și bulgarilor la sud de fluviu. În fața acestui pericol stăpânirea bizantină nu mai este capabilă să apere populația autohtonă, care începe să se retragă spre locuri mai ferite, să înființeze așezări noi, fără însă părăsii provinciile în care a trăit¹⁶³. În acest context deosebit de complex, vom încerca să sugerăm unele aspecte

¹⁶² BREZEANU 1981, p. 41-42.

¹⁶³ RUSSU 1976, p. 165.

ale stăpânirii bizantine la *Carsium*, iar în măsura în care izvoarele ne permit să tragem chiar concluziile de rigoare.

Este interesant și sugestiv faptul că atât în cazul de față cât și al altor așezări dunărene, cu toate că instabilitatea politică, a pendulărilor comunităților umane dintr-un loc în altul, -fenomene despre care știm puține lucruri dar care se înregistrează în teren, cum este ultimul, toponimia se păstrează neschimbată, dovadă a continuității neîntrerupte în același spațiu. De exemplu, numele antic al Hârșovei se întâlnește în epoca bizantină neschimbat. În secolul VII în *Cosmographia Geografului din Ravenna*, se menționează 18 localități pe limes-ul dunărean din deltă până la *Capidava*, între acestea figurând și *Carsium*¹⁶⁴. Împăratul bizantin *Constantin Porfirogenetul* (913-959) în lucrarea sa „*Despre provinciile imperiului*” scrisă la 945 consemna că „*Eparhia Sciției se află sub un conducător și are 15 orașe*”, după care urmează nominalizarea acestora. Pe linia Dunării sunt înregistrate între altele... „*Axiopolis, Capidava, Carsos, Troesmis*”¹⁶⁵. Aceeași semnificație trebuie atribuită toponimului „*băroi*” prin care localnicii desemnează dealul care mărginește orașul actual în aval. Menținerea acestuia o perioadă de timp îndelungată (*Băroi=Beroe=Piatra Frecăței*) dovedește continuitatea populației romanizate apoi românești în zonă¹⁶⁶ unde este posibil să fi conviețuit o comunitate daco-romană strămutată de la *Beroe* ceva mai la sud, la *Carsium* într-o perioadă mai târzie, fapt ce ar putea fi admis după ceramica existentă în acest punct. Dacă toponimul a rămas neschimbat și se păstrează și azi cu toate că locul indică ultima așezare în feudalismul timpuriu (cultura *Dridu*), este pentru că localnicii nu au acceptat toponime străine nici pentru zonele învecinate, nici pentru propria așezare numele de azi al Hârșovei fiind rezultatul evoluției celui antic sub influența unor factori externi, deosebit de mulți pentru această perioadă, cum s-a văzut mai sus. Chiar dacă localitatea va primi și alte denumiri în izvoarele medievale, pe hărțile genoveze sau mai târziu în timpul primelor confruntări cu Imperiul otoman cel vechi, autohton, va dăinui în ciuda tuturor încercărilor intenționate sau neintenționate de a fi schimbat. Sunt dovezi ale faptului că nici în perioada așa-zis „întunecată” de la începutul evului mediu, nici stăpânirea străină de veacuri nu au putut schimba toponimia locurilor transmisă din generație în generație, dovadă a continuității neîntrerupte pe aceste meleaguri.

Vom încerca pe baza puținelor studii publicate, a informațiilor oferite de cei ce au cercetat localitatea și a observațiilor din teren să schișăm pentru această perioadă, un contur istoric cât mai veridic care se poate construi într-un punct de plecare al viitoarelor cercetări.

În prima parte a secolului al VII-lea se menține poziția favorizantă în relațiile cu lumea bizantină, fapt ce poate fi sugerat de descoperirea la *Carsium* a unor monede emise la *Constantinopol* și *Tessalonic* dateate între anii 603-630¹⁶⁷ care au avut o circulație intensă și în alte localități din Dobrogea¹⁶⁸. Între secolele VII-X, în perioada cuprinsă între domniile lui *Heraclius* (610-641) și *Ioan Tzimiskes* (969-976), caracterizată prin ascutirea contradicțiilor dintre *Bizanț* și populațiile migratoare ale slavilor și bulgarilor (cu toate că împăratul *Constantin al IV-lea Pogonatul* încheie pace cu aceștia din urmă la 681 abandonată repede de *Justin al II-lea*) au loc un șir nesfârșit de ostilități cu urmări dintre cele mai negative în special pentru băștinașii din Dobrogea¹⁶⁹. Pe acest fond al marilor probleme ale Imperiului bizantin trebuie înțelese și analizate comunitățile de la Dunărea de Jos între care se numărau și cele de la *Carsium*. Din păcate pentru această perioadă nu avem știri sau alte izvoare care să facă măcar puțină lumină aici. Abia către cea de-a doua jumătate a secolului al IX-lea, câteva monede par să indice o oarecare stabilitate a situației vieții economice și politice în zonă și *Carsium* să-și regăsească locul de odinioară. Sunt emisiuni din timpul împăraților *Leon VI* (886-912) și *Roman I* (920-944)¹⁷⁰. Ele confirmă în plus pătrunderea monedei bizantine în Dobrogea după pacea încheiată cu bulgarii și după moartea țarului *Simeon*. Revenirea stăpânirii bizantine în Dobrogea coincide cu refacerea și refolosirea cetăților din epoca romană de la *Noviodunum*, *Dinogetia*, *Arrubium*, *Troesmis*, *Beroe*, *Carsium*, *Capidava*, *Axiopolis*¹⁷¹, în contextul preocupărilor economice, politice și strategice de a menține regiunea dunăreană sub influența sa¹⁷². În aceste împrejurări, *Carsium* și-a reluat locul pe marele vâd de legătură cu regiunile Munteniei pe care bizantinii urmau să le domine economic. Pentru a-și consolida stăpânirea aici, în cel mai important nod de legătură al litoralului pontic cu bazinul extracarpatic, pe vechiul castru roman a fost construită o fortificație, probabil la sfârșitul secolului al X-lea, în timpul lui *Ioan Tzimiskes*, de când datează fortificațiile de la *Rasova*, *Păcuil lui Soare*, sau refacerile de la *Capidava* și *Dinogetia*¹⁷³. Este foarte probabil ca refacerea limesului dunărean să se fi făcut în două faze, cea mai veche începând cu secolul al VIII-lea și să coincidă cu refacerea vechilor puncte întărite și așezarea

¹⁶⁴ POPESCU-SPINENI 1978, p. 87-88.

¹⁶⁵ FHDR II, p. 671.

¹⁶⁶ MOISIL 1911, p. 45-46.

¹⁶⁷ CUSTUREA 1986, p. 277.

¹⁶⁸ Idem, p. 273-276.

¹⁶⁹ RĂDULESCU, BITOLEANU 1979, p. 156.

¹⁷⁰ CUSTUREA 1986, loc. cit.

¹⁷¹ DID III, p. 80.

¹⁷² TEODOR 1981, p. 54.

¹⁷³ ARICESCU 1971, p. 356, cu bibliografia de la notele 17-20.

2015

comunităților de *stratioți* în ele, de la *Axiopolis* spre nord¹⁷⁴, pentru ca apoi, din secolul al X-lea, să se treacă la construirea noilor cetăți. Dat fiind distanța mică dintre *Carsium* și *Capidava*, este posibil ca acțiunea înregistrată în aceasta din urmă în secolul al VIII-lea să aibă loc și în cazul localității noastre. În plus, între fortificațiile de secolul al X-lea din cele două cetăți există o mare asemănare, cu deosebire în ce privește tehnica de construcție: piatră șlefuită pe toate fețele, re folosiri din zidurile romane, liant de mortar cu var, coincidența vechilor trasee, amenajarea portuară¹⁷⁵. Cercetările de la Hârșova, din zona „cetății de sus” construită în secolele X-XI, deși sumare, au permis identificarea celor trei laturi ale zidului care închidea fortificația (a patra latură fiind abruptul dinspre Dunăre). Cel mai mare zid de pe partea nordică are o grosime de 3,5 m și înălțime de 7 m¹⁷⁶. Semnificativ pentru a demonstra importanța așezării de la Hârșova în perioada stăpânirii bizantine rămâne, deocamdată, tot circulația monetară. Aici includem monedele descoperite întâmplător și adunate în colecțiile particulare. Ele au fost emise în timpul domniei împăraților *Vasile II* (976-1025), *Constantin VIII* (1025-1028), *Roman III* (1028-1034), *Mihail IV* (1034-1041), *Constantin IX* (1024-1055), *Constantin X* (1055-1067), *Roman IV* (1068-1071), *Mihail VII* (1071-1078), *Nicefor III* (1078-1081), *Alexius I* (1081-1118)¹⁷⁷. Este un lot de 24 piese care ilustrează o perioadă de mai bine de un secol, probabil cel mai important al stăpânirii bizantine de la *Carsium*. O astfel de circulație fluentă recomandă o viață economică înfloritoare, *Carsium* fiind unul din cele mai importante centre comerciale și poate bancare din această parte a Dobrogei bizantine, care avea misiunea să asigure legătura cu Muntenia¹⁷⁸. De această activitate se leagă și numele localității de pe harta geografului *Idrisi*, -*Linocastro*=„Cetatea lăunii”, care ar putea fi identificată, potrivit unora, cu Hârșova¹⁷⁹. Poate fi doar o simplă supoziție bazată pe toponimia din zonă. Numele mai vechi dar și mai noi ale localităților învecinate (Orașul de Floci, Vadu-Oii, Groapa Ciobanului) indică aici cel mai important vad de trecere a Dunării de către oieri spre Dobrogea. Trecerea animalelor și a lăunii în dreapta Dunării putea fi o activitate înfloritoare în secolul al XII-lea, cu toate că izvoarele istorice sunt destul de sărace¹⁸⁰.

B.2 Mărturii ale continuității românești la Hârșova

Cercetările întreprinse până acum la Hârșova au pus în lumină existența elementului autohton, românesc de la începutul feudalismului, în mai multe puncte pe teritoriul orașului și împrejurimi. Astfel, materiale ceramice specifice culturii *Dridu* s-au semnalat în zonele „La Rasim”¹⁸¹, „La Moară” și „La Lac”¹⁸². Deosebit de importantă este descoperirea în anii 1963 și 1969 a unui număr de 9 urne funerare de incinerare pe strada Viitorului¹⁸³. Unul din vase era înconjurat în scop protector cu pietre. Acestea fac parte dintr-o necropolă. Din păcate, caracterul de salvare al recuperării urnelor nu a putut stabili caracterul sitului, dacă este birituală în care se practica înhumarea și incinerarea cum se mai cunosc în Dobrogea¹⁸⁴ sau este numai de incinerare¹⁸⁵. În cursul anului 2013 pe amplasamentul Stației de epurare s-a descoperit și cercetat așezarea feudală căreia i-au aparținut mormintele de pe strada Viitorului. Este vorba despre cca 60 de locuințe cu materiale tipice perioadei cuprinse între secolele IX-XI. Cercetările efectuate în anul 1963 în „Dealul Cetății” au scos la lumină material feudal-timpuriu divers, publicat parțial¹⁸⁶. Remarcabil este faptul că în toate cazurile descoperirilor prezintă caracteristici comune cu cele similare de la *Capidava* ori *Dinogetia*. Asta dovedește integrarea comunităților în aria mai largă a civilizației românești specifice epocii. În campania anului 2007 dincolo de incinta mare de nord o secțiune arheologică a traversat o locuință cu inventar bogat: vase din ceramică reîntregibile, unelte specifice, o monedă de secolul al X-lea. Cercetările din 1987 au permis să identifice în spatele fostei fabrici „Energia”, pe locul unde se află acum Stația de înaltă tensiune a Întreprinderii de Sârmă și Cabluri, a unor importante mărturii feudal-timpurii. Este vorba de o locuință simplă, fără delimitare cu pietre sau lemn, semiîngropată, datată preliminar în secolele X-XI¹⁸⁷.

Prin urmare, avem la Hârșova câteva așezări feudal-timpurii și o necropolă. Presupunând că fiecare așezare are propria necropolă, este de așteptat descoperiri noi pe viitor. Așezările se identifică pe aceeași vatră pe care a locuit populația daco-romană, dovedindu-se și în cazul localității o continuitate neîntreruptă într-o

¹⁷⁴ Din secolul al VIII-lea se datează la *Capidava* un grup de morminte de bărbați înarmați (probabil *stratioți*). Vezi, FLORESCU 1986, p. 176.

¹⁷⁵ Idem, p. 175.

¹⁷⁶ CIOBANU 1970, p. 25; DID III, p. 79, fig. 31; FLORESCU 1968, p. 21, descrierea zidului de nord.

¹⁷⁷ VERTAN, CUSTUREA 1983, p. 311-312, nr. 749-771. Pentru o monedă *Roman III*, vezi, OCHEȘEANU, PAPUC 1972, p. 478, nr. 100.

¹⁷⁸ Este semnificativ faptul că la Piuța Pietrii au fost descoperite mai multe monede similare celor de la Hârșova. Vezi, PREDA 1972, p. 406.

¹⁷⁹ BRĂTESCU 1920, p. 29 unde se prezintă pe larg problema. Discuții mai târzii cu privire la identificarea orașului medieval *Linocastro* cu Hârșova nu împărtășesc acest punct de vedere. Vezi, CIOHODARU 1969, p. 234.

¹⁸⁰ DIACONU 1976, p. 293-307.

¹⁸¹ MORINTZ, ȘERBĂNESCU 1974, p. 47.

¹⁸² Idem, p. 54.

¹⁸³ Ibidem, p. 51.

¹⁸⁴ De exemplu la Cănila. Vezi, HARHOIU 1972, p. 565-576.

¹⁸⁵ -Cum este cazul celei de la Gârlița. Vezi, CÂRJAN 1968, p. 409-425.

¹⁸⁶ -Vezi, ARICESCU 1971, p. 351-370. După reluarea cercetărilor în cetate, din 1993 au fost scoase la lumină importante materiale. Vezi, PANAIT și colab. 1995-1996, p. 129-132 unde sunt prezentate două cuptoare ceramice de secolele XI-XII.

¹⁸⁷ Cercetarea s-a făcut de către Adrian și Lia Bătrâna de la Muzeul de Istorie a României București. Ne aflăm în fața altui tip de locuință în raport cu cele de la *Capidava*, mult mai bine cunoscute. Pentru acestea din urmă, vezi, GEORGESCU 1978, p. 211-222.

perioadă greu încercată la cumpăna dintre milenii. Așezările sunt grupate în aria dintre cele două stânci care mărginesc orașul actual, unde sunt condiții dintre cele mai bune de viață. Limitarea cercetărilor nu au permis să se formuleze concluzii cu privire la structura vieții economice, sociale și politice în această perioadă. Pe baza celor mai importante descoperiri mai vechi sau mai noi, putem totuși schița un tablou.

Descoperirea cu preponderență a unor materiale ceramice dar și din os poate sugera și în cazul de față că activitatea meșteșugărească era preponderentă. Astfel, s-ar putea confirma încă odată una din caracteristicile vieții economice la începutul feudalismului, anume că agricultura ocupa un loc secundat în activitatea comunităților umane. La această concluzie s-a ajuns după numărul mic de unelte de muncă descoperite în așezări mai bine cercetate¹⁸⁸. Pe linia Dunării au fost identificate câteva centre ale activității siderurgice cum sunt cele de la *Capidava* (sec. X), *Dinogetia* (sec. X-XI), Păciul lui Soare (sec. X-XIV)¹⁸⁹. Olăritul pare să fie una din activitățile cele mai importante pentru această perioadă. Frecvente sunt borcanele, străchinile, castroanele, ornamentate cu linii orizontale drepte și în val executate cu „pieptenele” ori punctate executate cu roțița dințată¹⁹⁰. Interesante sunt mărcile de olar, destul de numeroase¹⁹¹, aplicate pe fundul vaselor, care își găsesc analogii în așezările feudale dobrogene cum sunt cele de la *Capidava* și *Dinogetia*. Descoperirile de la Hârșova dovedesc o preocupare sporită pentru prelucrarea oaselor de animale într-o mare varietate, urmărindu-se ornamentarea obiectelor cu motive geometrice sau zoomorfe¹⁹². Construirea cetății poate sugera exploatarea pietrei chiar într-o carieră, cum se cunoștea pe linia Dunării¹⁹³. Existența bănelor în zidurile fortificațiilor la care se adaugă numărul mare de cuie și piroane descoperite indică și prelucrarea lemnului. Tabloul vieții economice se completează cu prelucrarea lânii demonstrată de descoperirea unui număr mare de fusaiole în campania din anul 1963.

Fără discuție, producția de mărfuri mult mai bogată și variată decât o indică descoperirile de până acum, la care se adaugă circulația monetară, fără întrerupere de la sfârșitul secolului X până la începutul secolului XII, demonstrează rolul și importanța Hârșovei în civilizația materială, specifică acestor regiuni, care i-a atras pe genovezi.

B.3 Genovezii la Hârșova. Secolele XIII-XIV

Prin tratatul de la *Nymphaea*, din anul 1261, *Mihail VIII Paleologul* (1259-1282) va acorda Genovei dreptul de monopol asupra comerțului din bazinul pontic. Așa se face că la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, pe litoralul dobrogean al Mării Negre și de-a lungul Dunării apar numeroase centre comerciale genoveze, puternice, printre care este consemnat și *Grossea*, identificată după unii cercetători cu Hârșova. Stăpânirea genoveză de aici s-a concretizat prin adaptarea fortificației bizantine în scopul satisfacerii nevoilor comerciale pe Dunăre. Pentru aceasta s-a construit ansamblul comercial dinspre Dunăre, cu instalația portuară aferentă, din care o bună parte se mai păstrează și azi. Accesul spre cheiul de acostaj se făcea pe o scară cotită, cu două paliere din care nu se mai văd decât câteva trepte azi.¹⁹⁴ Construcția nu este atestată istoric. Informațiile de la fața locului au permis unele constatări. Asemănarea izbitoare cu zidul „genovez” de-a lungul portului Constanța și cu cetatea de la Enisala, ridicate din piatră cubică, sumar cioplită, așezată în asize regulate, este după Radu Ciobanu un argument în favoarea originii genoveze¹⁹⁵. În acest scop pledează și stampa din 1826 unde ferestrele cetății sunt încadrate în stil gotic, așa cum făceau genovezii în secolele XIII-XIV. O asemănare frapantă cu cetatea de la Hârșova se întâlnește în Crimeea, la Sudak, ridicată tot de genovezi, pe stâncă, cu un port identic cu cel de aici¹⁹⁶.

B.4 De la formarea statului dobrogean la cucerirea otomană

Evoluția unitară a spațiului dintre Dunăre și Mare, saltul înregistrat în domeniile vieții economice, sociale și politice, la care se adaugă slăbirea statului bulgar, au condus la apariția unor formațiuni politice cu caracter statal. Nucleul viitorului stat l-a reprezentat „*țara Cavarnei*” care s-a constituit după 1320-1322, a cărei forță urma să se mărească în raport cu Bizanțul, culminând în cele din urmă cu recunoașterea lui *Dobrotici* ca despot vasal împăratului de la *Constantinopol*¹⁹⁷. Este o perioadă care coincide cu înflorirea economică a Dobrogei, datorată în parte negustorilor genovezi „ancorați” destul de puternic într-o serie de orașe dunărene: Chilia, Vicina, Brăila, Hârșova, sau în cele pontice (*Tomis*, *Enisala*). Una din problemele importante ale lui *Dobrotici* a reprezentat-o în acest context, înlăturarea genovezilor din Dobrogea, pe de o parte pentru a elibera populația autohtonă, de

¹⁸⁸ VĂLCEANU 1972, p. 414.

¹⁸⁹ ZAH 1971, p. 194.

¹⁹⁰ ARICESCU 1971, fig. 5-8.

¹⁹¹ Idem, fig. 11, tabelul cu mărcile de olar descoperite la Hârșova în campania din anul 1963.

¹⁹² Ibidem, fig. 12-16 unde sunt prezentate prășele de mâner de pumnal și mănere de bici de luptă. Pe ultimele sunt reprezentate forme de animale.

¹⁹³ În Dobrogea sunt cunoscute carierele de la Cemavoda și Păciul lui Soare. Vezi, DIACONU 1980, p. 192, cu bibliografia de la notele 31-34.

¹⁹⁴ CIOBANU 1970, p. 26.

¹⁹⁵ CIOBANU 1969, p. 408.

¹⁹⁶ CIOBANU R. 1970, p. 304.

¹⁹⁷ DID III p. 348.

cealaltă parte pentru a împiedica expansiunea militară a puterii străine ce se caracteriza prin furturi de sclavi și pradă¹⁹⁸. Este posibil ca în aceste împrejurări *Dobrotici* să intre în posesia orașelor dunărene¹⁹⁹ pe care le transmite lui *Ivanco*, în anul 1386, la urcarea sa pe tron. Ca urmare a expediției vizirului *Ali-pașa* împotriva lui *Ivanco* și a țarului *Șișman* de la Târnovo, cetățile dunărene cad stăpânire otomană pentru o scurtă perioadă de timp, între acestea se află și *Iurcova*, identificată cu Hârșova. Descriind starea fortăreței imediat după ocupația din 1388, *Sa'adeddin* nota că întăriturile cetății sunt proaste, dovadă a interesului scăzut pe care genovezii l-au avut față de cetate. După moartea lui *Ivanco*, în anul 1389, *Mircea cel Bătrân* înfrânge trupele lăsate de marele vizir în Dobrogea, acțiune la care participă pe larg și populația locală și trece ținutul dintre Dunăre și Mare la Țara Românească²⁰⁰. Presiunea otomană asupra Dunării avea să creeze primele breșe în timpul lui *Vlad Uzurpatorul*, care acceptă instalarea garnizoanelor turcești la Giurgiu și Turnu și poate o extindere a stăpânirii lor în Dobrogea, după ce Silistra a căzut în anul 1393²⁰¹. Faptul că aceste teritorii nu mai aparțin Țării Românești este dovedit de titlul purtat de *Vlad*, dar mai ales de prevederile tratatului de alianță între *Mircea* și *Sigismund* în 1395 care prevedea obligația domnitorului muntean de a acorda ajutor regelui maghiar dacă acesta va trimite armata împotriva turcilor din părțile Dobrogei sau pe oricare pământuri. În scurt timp, *Mircea* își redobândește drepturile asupra Dobrogei după cum rezultă dintr-un document din anii 1404-1406 prin care se întăreau drepturile mănăstirii Cozia asupra bălților de la Dunăre²⁰². În anul 1415 domnul își menține stăpânirea asupra Dobrogei după cum dovedește un document emis la Argeș, în care se intitula printre altele, stăpânitor "...peste toată Podunavia, încă și până la Marea cea Mare și stăpânitor al cetății Dârstorului"²⁰³, așa cum o făcea cu zece ani în urmă. Teritoriul împreună cu așezările sale rămâne în granițele Țării Românești și sub urmașii lui *Mircea*. *Mihail I* (1418-1420) purta la 1419 același titlu ca și tatăl său²⁰⁴, iar la *Radu al II-lea* în anul 1421 se păstrează aproape neschimbat²⁰⁵. Din anul 1424 dintr-un hrisov emis în timpul lui *Dan al II-lea* nu mai apare stăpânirea munteană în Dobrogea²⁰⁶. Acest fapt trebuie pus în legătură cu debutul campaniei violente a otomanilor asupra acestui teritoriu dintre anii 1422-1430 în urma cărora sudul și centrul Dobrogei până la linia Isaccea-Enisala au fost ocupate, ultima rezistență românească fiind zdrobită la 1484 când și nordul provinciei este cucerit de turci²⁰⁷. În perioada formării statelor feudale românești, datorită climei și pășunilor sale, Dobrogea a reprezentat un teritoriu căutat mult de oierii din Transilvania și din Muntenia, unii din ei așezându-se în aceste regiuni prielnice. Normal ca aceștia să ajungă aici și prin vadul de la Hârșova, care a jucat astfel un rol mare în legăturile dintre românii din dreapta și stânga Dunării. La 1406 documentele îi consemnează pe păstorii din Balta Borcei²⁰⁸. Ei se aflau în strânsă legătură cu „flocenii”, adică locuitorii *Orașului de Floci* de la gura Ialomiței, care potrivit tradiției din timpul lui *Mihai Viteazul*, exista de la începutul secolului al XIV-lea²⁰⁹.

B.5 Hârșova în contextul istoriei Țărilor Române

Dunărea și cetățile de pe marginea ei își recapătă însemnătatea tactică și strategică în vremea lui *Mihai Viteazul* care atacă Imperiul Otoman în mai multe puncte, după ce mai întâi pune stăpânire pe capetele de pod de pe țărmul stâng al Dunării²¹⁰. Repeziciunea cu care dă loviturile uluiește pe turci și încurajează pe ostașii lui *Mihai* ce se găsesc pretutindeni: la Hârșova, la Silistra, la Șiștov etc. La 1 ianuarie 1595, *Mihai Viteazul* trimite împotriva cetății de la Hârșova, apărată de o garnizoană otomană, o armată condusă de frații Buzești, Preda Spătarul și Radu Comisul. După o scurtă luptă pe suprafața înghețată a Dunării, armata română, victorioasă, a pătruns în cetate și după ce a alungat pe supraviețuitorii garnizoanei, cca. 2 000 oameni, a jefuit orașul luând prăzi bogate²¹¹. Lupta de la Hârșova pare să fi fost însemnată, provocând ecouri în rândurile opiniei publice occidentale. În 1595, italianul *Francesco Tossi*, pe harta sa publicată la Florența, menționează numele localității *Carsov* ca unul din punctele unde turcii au suferit o grea înfrângere²¹². Urmașul lui *Mihai Viteazul*, *Radu Șerban* (1601 – 1611), urmează în totul sistemul de luptă al înaintașului său. El atacă cetățile de pe marginea Dunării în februarie 1603, înainte de dezghețarea fluviului²¹³. Împotriva cetății Hârșova, voievodul a trimis pe *Gheorghe Raț*,

¹⁹⁸ Idem, p. 352.

¹⁹⁹ Potrivit unor păreri, *Dobrotici* nu a depășit spre nord localitatea Gura Dobrogei al cărui nume este sugestiv, marcând în acest caz un început de hotar. Vezi, ILIESCU 1970, 1971, p. 375.

²⁰⁰ PANAITESCU 1940, p. 112.

²⁰¹ DID III, p. 365.

²⁰² DRH, 1966, p. 63-64, unde se dă titulatura domnului: "...încă și până la Marea cea Mare și stăpânitor al cetății Dârstorului".

²⁰³ Idem p. 81.

²⁰⁴ Ibidem p. 90-91.

²⁰⁵ Ibidem p. 97.

²⁰⁶ Ibidem p. 103.

²⁰⁷ RĂDULESCU, BITOLEANU 1979, p. 183-185.

²⁰⁸ DRH 1966, p. 50.

²⁰⁹ GIURESCU 1966, p. 15.

²¹⁰ IMR 1987, p. 143.

²¹¹ BRĂTULESCU 1940, p. 23.

²¹² CIOBANU 1970, p. 30.

²¹³ BRĂTULESCU 1940, p. 24.

2015

care a reușit să-i înfrângă pe turci și să-i scoată din cetate urmărindu-i până la Bazargic²¹⁴. După aceste lupte viața orașului își reia cursul normal în ascendență, vadul de la Piua Pietrii urmând a fi folosit ca principal loc de trecere din Țara Românească spre mare. În urma acestor războaie și în vederea altora ce aveau să vină, în tot cursul sec. al XVII-lea, turcii fac din Dobrogea o adevărată tabără întărită. Sunt întărite și fortificate toate cetățile de pe linia Dunării cum ar fi: Tulcea, Isaccea, Hârșova etc²¹⁵. Planul lui *Mihai* va încerca să-l îndeplinească *Mihnea al III-lea Radu* (1658 – 1660), domn de înaltă școală politică constantinopolitană, care declanșează răscoala antiotomană printr-un mare masacru al turcilor aflați în orașe. Trupele turcești trecute în țară sunt înfrânte de *Mihnea* la Frătești și la Călugăreni, unde însuși *Pașa de Silistra* fu pus pe fugă. Cetele de dorobanți, ajutate de trupele ardeleni trimise de *Gheorghe Rakoczi al II-lea* (1648 – 1657), cuceresc cetățile Brăila și Giurgiu, trec după aceea în Moldova unde pradă Galații, ca și peste Dunăre unde fac incursiuni rapide la Silistra, Rusciuc, Nicopole și la Hârșova în Dobrogea²¹⁶. Vadul Dunării bine apărat de cetatea refăcută în sec. XVII, menționat și pe harta stolnicului *Constantin Cantacuzino* (publicată la Padova în 1700), continua să fie folosit pentru trecerea mărfurilor, călătorilor și a trupelor. În 1691 pe aici au trecut trupele tătarești ale lui *Calga-han* pentru a-l întâlni pe *Constantin Brâncoveanu* la *Cetatea de Floci*, de unde au pornit împreună împotriva generalului austriac *Heisler* care ocupase abuziv o parte a Țării Românești²¹⁷. În sec. al XVIII-lea, Dobrogea a devenit aproape permanent teatru al operațiunilor militare care finalizau etapele succesive ale conflictului de lungă durată ruso-austro-turc. Aflat în evident declin, Imperiul Otoman constituie în perspectiva dispariției sale o fabuloasă moștenire pentru imperiile rivale din răsăritul Europei. Ieșirea la mare care a reprezentat preocuparea fundamentală a lui *Petru cel Mare* (1689 – 1725), a rămas nerealizată. Mai bine de o jumătate de secol Rusia n-a mai putut repune această problemă din cauza situației externe și a unor cauze interne ale Imperiului Țarist. *Ecaterina a II-a* (1762 – 1796) a făcut din acest obiectiv problema cardinală a politicii externe a Rusiei, căreia i-a subordonat toate acțiunile diplomatice și toate eforturile economice și militare. Cum obiectivul programatic fundamental al politicii sale orientale și mai cu seamă balcanice era stăpânirea Mării Negre și a strâmtorilor, Rusia a vădit preocuparea de a afirma necontestat rolul de protector asupra creștinilor ortodocși din Balcani, pretext în numele căruia a pornit războaiele sale din veacul al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea împotriva Turciei. Aflată în aria de conflict, Dobrogea resimte ecourile, fie, cel mai adesea, înșiși efectele dezastruoase pe teritoriul său. În teatrul acestor operațiuni militare a fost prinsă și Hârșova. Conflictul în cadrul căruia Dobrogea devine teatru de operațiuni militare este războiul ruso-turc dintre anii 1768 – 1774. În anul 1771 colonelul rus *Domașev*, din armata generalilor *Weissmann* și *Miloradovici*, trece Dunărea și atacă Hârșova, jefuind așezarea civilă și cucerind cetatea. Captura de război se ridică la 70 de tunuri și 2 000 prizonieri²¹⁸. La întoarcere, rușii opresc tunurile ușoare iar pe cele grele le cufundă în Dunăre. La 21 iunie 1773, generalul *Romazoff* atacă din nou Hârșova; cetatea puternică, apărată de o garnizoană de 10 000 oameni conduși de *Osman Pașa*, se apără cu îndârjire în fața rușilor care reușesc să o cucerească numai datorită insuficienței muniției turcilor²¹⁹. Luptele continue date pe teritoriul țărilor române, au resuscitat interesul statelor majore austriece și rusești: pentru cunoașterea acestei regiuni s-a ordonat alcătuirea de hărți militare. Primele hărți militare realizate de austrieci între 1769 – 1774 și publicate în 1835, conțin și numele cetății Hârșova, indicată ca o fortăreață puternică²²⁰. Seria hărților a continuat să apară: în 1782 generalul german *Bauer* aflat în serviciul armatei țariste a publicat o hartă pe care Hârșova a apărut cu numele *Girschow*, iar în 1782 *Lauretel* a editat harta *Dunărea de la Rusciuc la Mare*. Harta aceasta o completează pe cea a lui *Marsigli* (acesta, fost ofițer în armata austriacă, alcătuiește în 1710, harta Dunării până la 40 km. de Giurgiu) și care menționează din nou orașul precizându-i poziția și importanța²²¹. Mai bine cunoscută, Hârșova va fi vizată din nou de armatele beligerante, în cadrul războiului ruso-turc dintre anii 1806 – 1812. În 1809 oștile ruse conduse de contele *Prosonski* și prințul *Bagratiou*, în timpul înaintării în Dobrogea, cuceresc o serie de cetăți: Babadag, Isaccea, Constanța și cetatea Hârșova. La 16 august 1809, generalul *Platov* se îndreaptă spre Hârșova, iar la 18 august, rușii încep bombardarea orașului. Neputând rezista asediului, la 22 august turcii se predă în mâna rușilor căzând 3 mortiere, 27 tunuri, comandantul cetății, 15 ofițeri, 230 soldați și 800 locuitori înarmați. Toți au fost trimiși în Rusia cu excepția copiilor și bătrânilor²²². Înfrânți lângă Silistra de către *Pehlivan*, rușii conduși de către *Bagratiou* hotărâsc pentru iarna anilor 1809 – 1810 să se încarțirueze în Țara Românească și să păstreze în Dobrogea numai capătul de pod de la Hârșova. La 14

²¹⁴ CIOBANU 1970, p. 31.

²¹⁵ ****Istoria României*, Vol. III, București, 1964, p. 33.

²¹⁶ Ibidem, p. 191.

²¹⁷ V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 25.

²¹⁸ Căpitan M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 420.

²¹⁹ D. Iliescu, *Cetatea de Floci*, București, 1930, p. 40-41.

²²⁰ R. Ciobanu, *op. cit.*, p. 32.

²²¹ Ibidem.

²²² Căpitan M. D. Ionescu, *op. cit.*, p. 584.

octombrie 1809, rușii se îndreaptă spre Hârșova unde ajung la 15 noiembrie 1809²²³. Cu paza Hârșovei a fost desemnat generalul de divizie *Sergiu Kamenski* care dispunea de 6 batalioane la Hârșova, 2 la Măcin, 4 la Cernavoda și 3 la paza podului ²²⁴. Rușii fortificară orașul prin uvrage de campanie. Între 5 – 17 mai 1810, cartierul general al armatei ruse se stabilește la Hârșova după care se îndreaptă spre Valul lui Traian.

Deși localitatea a avut mult de suferit de pe urma războaielor care au lovit-o continuu, stampele din 1826 ne-o prezintă drept o așezare mare cu fortificații puternice, deasupra căreia se află crenelurile afectate artileriei. Examinând cu atenție stampele, putem distinge părțile din vechea cetate bizantino-genoveză folosite de turci, cazărmile turcești ridicate între sec. XVII-XIX și unele fortificații – ca acele turnuri externe – ale căror urme sunt complet șterse de pe suprafața solului. În spate, pe dealurile din dreapta și din stânga cetății se văd alte fortificații turcești care intrau în sistemul vechii cetăți feudale, iar alături de ele se ridică locuințele populației civile – o așezare de mari dimensiuni, mărime determinată și de numărul de ostași (10 000) din garnizoană. Războiul ruso-turc din 1828–1829, prin desfășurarea și consecințele sale va încheia existența fizică a cetății Hârșova. Între 11–16 iunie 1828 armatele ruse pătrunse în Dobrogea, au cucerit localitățile Hârșova, Tulcea, Constanța pe care le-au ocupat până la sfârșitul războiului²²⁵. Încetarea ostilităților marcată pe plan internațional de Tratatul de la Adrianopol a însemnat și sfârșitul cetății de la Hârșova, căci unul din punctele tratatului prevedea distrugerea fortificațiilor turcești de pe malul Dunării. Cum arăta orașul în 1838, cu fortificațiile distruse de explozie, cu populația decimată de ciumă ne istorisește călătorul german Fr. Ritter; *o localitate mică, aproximativ 60 case, cu oameni săraci ce se plâng de lipsuri*²²⁶. În 1850, Ion Ionescu de la Brad trecea în harta sa nu mai puțin de 65 de case rase de pe suprafața pământului: Babadagul număra 500 de case, Isaccea 150, Constanța 68, iar Hârșova 60²²⁷.

Revoluția română de la 1848 a implicat Dobrogea sub numeroase aspecte în desfășurarea evenimentelor. Se știe că la acțiunile revoluționare din Transilvania au participat alături de *Avram Iancu*, transilvăneni așezați în Dobrogea din familiile Popeia, Gaetan, Verzea, Secășanu și alții²²⁸. După intervenția militară a Turciei împotriva revoluției, transferarea unor efective militare turcești din Anatolia și încartiruirea lor la Hârșova, Măcin, Rasova și Silistra, cât și înarmarea populației musulmane, au creat o profundă îngrijorare²²⁹. Ecoul războaielor naționale din 1876, izbucnite în Bosnia, Herțegovina și Bulgaria s-a resimțit în Dobrogea printr-o sporire a încordării generale și printr-o înăsprită atitudine a autorităților turcești pentru care regimul juridic al egalității dintre musulmani și creștini – proclamați cu toții cetățeni otomani în Constituția din 1876 – n-a mai reprezentat un factor de reținere în reluarea persecuțiilor și guvernării represive. La sfârșitul anului 1876 noi trupe otomane au debarcat la Constanța sub conducerea lui *Ali Riza Pașa*²³⁰, comandantul șef al garnizoanei din întreaga provincie. Stabilindu-se la Tulcea, Măcin, Isaccea, Babadag și Hârșova, pe frontiera cu România ele au întreprins ample lucrări de fortificație și amplasamente pentru artilerie. La 4 aprilie 1877 s-a semnat la București Convenția româno-rusă care în schimbul obligațiilor de a respecta integritatea teritorială și drepturile politice ale statului român, permitea armatei ruse de a trece pe teritoriul României spre Balcani²³¹. La 12 aprilie 1877 Rusia a declarat război Turciei. Operațiunile militare ruso-otomane propriu-zise au început în noaptea de 9 spre 10 iunie 1877 prin trecerea Corpului 14 armată rus, comandat de generalul *Zimmerman* în Dobrogea. În zilele următoare acesta a ocupat Măcinul, Isaccea, Babadagul, Tulcea și Hârșova²³². Spre sfârșitul lunii iunie toate forțele militare turcești și, odată cu ele, o bună parte din populația musulmană se retrăseseră în panică spre sud de linia Cernavoda-Constanța, fără a mai încerca măcar să se organizeze pe aliniamentul mlăștinos al văii. Întrucât operațiunea dobrogeană fusese concepută ca o campanie de diversiune, generalul *Zimmerman* nu s-a grăbit să înainteze și, în așteptarea trecerii armatei principale în Balcani, și-a stabilit cartierul general pe Valea Carasu în timp ce flota rusă a coborât până la Cernavoda și Rasova. În general până la capitularea cetății Plevna, în toamna anului 1877, în Dobrogea s-a menținut o stare de acalmie dar plină de incertitudini și nesiguranță generate de atrocitățile făcute de elementele musulmane fanatice. În timp ce marea majoritate a musulmanilor a părăsit provincia, populația românească a rămas neclintită nu numai pe vetrele sale, dar și pe pozițiile umanismului care-i era tradițional. Ea a refuzat să se lase angajată în exacerbarea patimilor declanșate de război, care, la unii creștini și musulmani s-au transformat în acte de răzbumare. Fruntașii români s-au opus cu îndârjire și abilitate atât bombardării Tulcei, de otomanii în retragere cât și, mai apoi, arderii cartierului musulman din Hârșova și represaliilor împotriva populației turcești, alături de care au conviețuit când mai bine când mai rău, dar într-o modalitate care excludea sentimentul

²²³ *Ibidem*, p. 585 – 586.

²²⁴ *Ibidem*.

²²⁵ A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 266.

²²⁶ R. Ciobanu, *op. cit.*, p. 33.

²²⁷ *Ibidem*, p. 46.

²²⁸ A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 262.

²²⁹ Căpitan M. D. Ionescu, *op. cit.*, p. 598.

²³⁰ A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 270.

²³¹ *** *Istoria militară a poporului român*, Vol. IV, București, 1987, p. 623.

²³² S. Pascu și colaboratorii, *Independența României*, București, 1977, p. 163.

răzbunării și al cruzimii. Prin articolul XLV al tratatului încheiat la 1/13 iulie 1878 la Berlin, România cedează Rusiei porțiunea teritoriului Basarabiei detașată de la Rusia prin tratatul de la Paris din 1856, limitată la vest prin *thalwegul* Prutului, la sud prin *thalwegul* brațului Chilia și gura *Stary-Stambul*. Prin același articol, sunt reunite României insulele Deltei Dunării și Insula Șerpilor, sangeacul Tulcei cu districtele Chilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Constanța, Medgidia, căruia i se adaugă teritoriul situat în sudul Dobrogei până la o linie având ca punct de pornire la est de Silistra și ajungând la Marea Neagră la sud de Mangalia. Frontiera va fi fixată la fața locului de Comisia Europeană instituită pentru delimitarea Bulgariei²³³. E de remarcat că, în chestiunea teritorială, tratatul nu prevedea că ar fi un schimb. Teritoriile care alcătuiesc Dobrogea română au fost reunite cu țara căreia îi aparținuseră de drept, înaintea cuceririi otomane.

Cu acest moment se realizează o nouă etapă în procesul de formare a statului național unitar român.

B.6 Hârșova în organizarea administrativă și judecătorească a Dobrogei.

În sec. XV – XIX (1419 – 1878) provincia românească Dobrogea a cunoscut în raport cu Imperiul Otoman regimul economico-politic de pașalâc. Încă de la început, autoritățile străine au impus pe cale oficială în ținutul cucerit schimbarea numelor de așezări, pentru a se facilita evidența în cancelaria otomană: majoritatea toponimelor românești au fost înlocuite cu denumiri turcești (fie că ele au fost traduse, fie că s-au creat noi toponime în limba turcă), doar o parte din fondul topic românesc din perioada anterioară cuceririi otomane a fost menținut, dar și acesta în mare măsură turcizat. În organizarea politico-administrativă a Dobrogei s-a avut în vedere crearea unor condiții prielnice valorificării potențialului economic (resurse naturale și forța de muncă a locuitorilor) și păstrării ordinii, precum și importanța geografico-strategică a ținutului în apărarea Câmpiei Române, și menținerea dominației otomane asupra Țării Românești și Moldovei și, în planurile de expansiune otomană la nord de Dunăre, în menținerea monopolului pe fluviu, având în stăpânire gurile acestuia. În faza de început a administrației otomane, teritoriul românesc cucerit în 1419 – 1420 până la cetățile de margine Isaccea și Enisala, a fost organizat ca provincie de margine (*vilayet uc beylik uc*) în izvoare apărând denumirea de *Dobrogea ugi, vilayet*²³⁴. În vreme ce în cea mai mare parte a Dobrogei se instaurează dominația otomană, ținutul gurilor Dunării continuă în tot cursul sec. al XV-lea până la 1484, să se afle sub dominație românească având centrul de reședință la Chilia²³⁵. La sfârșitul sec. al XV-lea Dobrogea, figura în sangeacul Silistra, care era o subdiviziune administrativă a *beylerbeylik-ului* Rumelia. În teritoriul dobrogean, ca subdiviziuni ale *sangeacului* Silistra ce avea statut de sangeac liber se aflau delimitate unități administrative numite *Kazale* și *Nahii* (*Nahiye*), subdiviziuni în *Kaza*²³⁶. *Defterul* din 1573²³⁷ menționează printre alte unități administrative *Kazaua Hârșova* – Babadag ce alcătuia o singură mare unitate administrativ teritorială, având un cadru cu reședința la Babadag și ca subdiviziune *nahia Hârșova*; ea îngloba satele de pe malul de N al lacului Razim și pe cele aflate între Dunăre și Mare până la Valea Carasu. Tulburările provocate la frontiera nordică a Imperiului Otoman în a II-a jumătate a sec. al XVI-lea și la începutul sec. al XVII-lea de atacuri însoțite de jafuri ale cazacilor la gurile Dunării și de-a lungul litoralului Mării Negre, au determinat Poarta să ia unele măsuri de ordin administrativ și militar în regiunile dunăreano-pontice. La începutul sec. al XVII-lea *sangeacul* Silistra depindea încă de *beylerbeyul* de Rumelia așa cum reiese dintr-un izvor turcesc atribuit lui *Ayni Ali Efendi*²³⁸. În deceniul al III-lea al sec. al XVII-lea ținutul Dobrogei trecuse deja, odată cu sangeacul de Silistra sub autoritatea *beylerbeyului* (sau *valiului*) ce guverna *vilayetul Ozu* (*Oceacov*); acest *vilayet* ajunsese să cuprindă *sangeacurile* situate de-a lungul coastei occidentale a Mării Negre și a Dunării²³⁹. Criza financiară și militară de la sfârșitul sec. al XVII-lea a avut urmări și în domeniul administrației Imperiului Otoman; unele *sangeacuri* fuzionează, altele se divid și un fenomen similar are loc și cu unele *kazale*. De astă dată Hârșova apare ca o *kaza* separată, situație ce se menține până la sfârșitul sec. XVIII. Prin pacea de la Șiștov (1792) și Pacea de la București (1812) Poarta a cedat Rusiei *vilaețele* Ozu, Hotin, Bender, Akerman și Chilia ce intraseră în vechiul *vilayet Ozu*²⁴⁰. La 1850, Ion Ionescu da la Brad menționa că ținutul dobrogean făcea parte din *sangeacul* sau *pașalâcul* de Silistra (având subdiviziuni *kazalele* Tulcea, Isaccea, Măcin, Hârșova, Babadag, Silistra) și de *sangeacul* de Varna (având *kazalele* Constanța și Mangalia); *pașa* de Silistra și cel de Varna depindeau de *valiul* de Rusciuc²⁴¹. Motive economice și de ordin politic au determinat Poarta la o reorganizare administrativă a provinciilor dunărene prin legea *vilayetului* din 8 noiembrie

²³³ *Ibidem*, p. 311.

²³⁴ A. Gheață, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, în *Memoriile Secției de Științe Istorice*, seria a IV-a, tomul V, București, 1980, p. 29.

²³⁵ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 169.

²³⁶ A. Gheață, *op. cit.*, p. 42.

²³⁷ *Ibidem*.

²³⁸ *Ibidem*, p. 43.

²³⁹ *Ibidem*.

²⁴⁰ A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.* p. 186.

²⁴¹ A. Gheață, *op. cit.*, p. 44.

1864²⁴². Desființarea monopolului otoman pe Dunăre (1829) și înființarea Comisiei Europene (1857) au favorizat avântul comercial la Dunărea de Jos, mai ales în Țările Române; Imperiul Otoman era interesat la rândul său să participe la acest aflus comercial. Din considerente economice și politico-strategice, ce necesita întărirea administrativă și militară față de tendințele expansioniste ale rușilor și austrieilor și pentru a frâna manifestările anarhice ale *aiailor* de la frontiera dunăreană, Poarta creează în 1864 *vilayetul* Dunărea (*Tuna vilayet*); acesta cuprindea mai multe *sangeacuri* sau *livale* riverane Dunării, din părțile Vidinului până la gurile fluviului. Hârșova, organizată ca o *kaza*, făcea parte din *sangeacul* Tulcea alături de alte 6 *kazale* și 3 *nahii*. În timpul stăpânirii otomane, justiția n-a existat ca o instituție deplin stăpânitoare a întregii populații a imperiului. Ortodocșii aveau justiția patriarhiei, care se exercita prin mitropolit, episcopii și mai micii lor, iar catolicii, începând din timpul lui Francisc I (1515 – 1547) aveau regimul capitulațiilor, după tratatul încheiat de acest rege francez cu *Soliman Magnificul* (1520 – 1566), regim extins apoi la toți creștinii. În ceea ce privește justiția otomană, cum principiile de bază izvorau din *Coran*, ce nu admitea egalitatea de tratament a creștinilor cu musulmanii; putem deduce că, la turci, justiția era religioasă și se extindea numai asupra mahomedanilor, având un aparat restrâns de instanțe. Înainte de 1878, în ceea ce privește populația creștină, era un episcop la Sinistra, bulgar și altul la Tulcea, grec, iar ambii canonizau după normele religioase în materie de jurisdicție în ramurile: familiei, succesiunilor, proprietății, învoielilor etc. Aceștia ca agenți de execuție aveau protopopi, popi, exarhi și cavași. Justiția ortodocșilor era deci patriarhală și emana de la oamenii bisericii; o instituție creată mai mult de nevoile particulare ale grupului local, decât o instituție de stat. În primăvara anului 1878 după Pacea de la San Stefano, rușii instituie în Dobrogea o administrație de ocupație militară sub numele de *administrația sangeacului Tulcea* sub conducerea generalului Bielotercovici²⁴³. Această administrație întemeiea un tribunal al *sangeacului* și mai multe tribunale de districte (ocoale) durând până în noiembrie 1878 când Dobrogea a trecut sub administrație românească.

B.7 Unele specte ale vieții economice până la 1878.

Activitatea economică a fost la începutul stăpânirii otomane orientată cu precădere spre consum. Începând însă cu prima jumătate a sec. XVI când, datorită extinderii și consolidării pozițiilor turcești, viața economică a Dobrogei cunoaște o relativă schimbare. Poarta otomană interesată să-și mențină pozițiile strategice în Dobrogea, va înlesni desfășurarea activităților economice și comerciale, care să-i asigure pe lângă veniturile realizate din impunerile fiscale, aprovizionarea capitalei sau campaniilor militare²⁴⁴. Oamenii locului au pus în valoare avantajele climei, resurselor naturale și dărnicia pământului. La mijlocul sec. XVII câmpia dobrogeană este acoperită cu holde de grâu, mei și ovăz. Turmele de vite și de oi pășteau iarba succulentă a nesfârșitelor pășuni care au făcut mai cu seamă faima cailor și a oilor dobrogene. Dobrogea a fost renumită multă vreme cu caii săi de rasă, deosebit de prețuiți. În condițiile dominației otomane, românii – raia au devenit masa contribuabililor, ca și principala forță productivă din Dobrogea așa cum aveau să constate atâția călători, de la *Paolo Giorgio*, *Robert Bargrave* sau *Evlia Celebi*, până la *Ion Ionescu de la Brad*. Exploatarea resurselor bogate ale acestei provincii nu se putea face fără forța de muncă necesară și nevoia de brațe de muncă a dus la prevederea unor măsuri care să la mențină. O măsură favorabilă consta în faptul că populația nemusulmană și în cadrul ei românii raia, era scutită de oaste în schimbul unei dări sau taxe. Și în Dobrogea de rezultatele economice a beneficiat în primul rând fiscul otoman, cealaltă parte revenind proprietarilor de pământ care formau clasa dominantă compusă din feudali militari (*spahii*), demnitari și foști demnitari și clerul (*Ulema*), care beneficiau de prerogativele stăpânirii de tip feudal militar exploatând masa producătoare numită raia. Veniturile realizate de fiscul otoman și de membrii clasei dominante proveneau de pe urma plătirii de către raiale a dijei (*beylicul*), a *djizyei*, asemănătoare capitației europene și care era plătită numai de populația nemusulmană; a impozitului pentru flotă și impozitul militar care făceau parte din categoria impozitelor extraordinare numite *avarizi- / divanic*²⁴⁵. Și din punct de vedere economic zona Hârșovei s-a integrat celor arătate mai sus, ca fiind caracteristic teritoriului dobrogean. Documentele turcești dintre 1711 – 1877 referitoare la această localitate au în marea majoritate un conținut de natură economică. Iese în evidență ocupația agrară a locuitorilor acestei așezări, dar mai ales poziția importantă pe care o avea din punct de vedere vamal sau ca punct de transumanță a turmelor mocanilor transilvăneni. Deseori trecerea turmelor se făcea în mod abuziv de autoritățile otomane care nu țineau seama de punctele vamale de pe malul stâng al Dunării aparținând Țării Românești. Astfel, într-un raport al Carantinei Piuă Pietrii din 26 martie 1831 către Carantina Brăila se arată cum că *Ahmet Aga*, *aiailul* de Hârșova a

²⁴² *Ibidem*.

²⁴³ Căpitan M. D. Ionescu, *op. cit.*, p. 614.

²⁴⁴ Actuan Murat, *Aspecte social-economice din Dobrogea (sec. XVII)* în *Comunicări de Istorie a Dobrogei*, nr. 2, 1983, p. 33.

²⁴⁵ Actuan Murat, *op. cit.*, p. 36.

trecut în mod abuziv în stânga Dunării oile unor păstori transilvăneni aflați în Dobrogea²⁴⁶. Pentru practicarea comerțului în localitățile Dobrogei, un rol important l-au jucat piețele care cuprindeau numeroase prăvălii numite de otomani *dughene* sau *bazare*, precum și hanurile. La jumătatea sec. XVII Evlia Celebi menționează la Hârșova 110 mici prăvălii și 3 hanuri²⁴⁷. În sec. XIX până la 1878, Dobrogea s-a bucurat de unele facilități economice (libertatea comerțului, activitatea Comisiei Europene a Dunării între anii 1856 – 1883) observându-se o orientare a economiei acesteia spre Țările Române și apoi România, care la rândul ei a exercitat o influență hotărâtoare asupra Dobrogei. În ceea ce privește posesiunea în perioada otomană, țările-raia aveau în posesiune ereditară mici unități economice numite *ciftlik-uri*²⁴⁸, obținute prin împărțirea în loturi de pământ a diferitelor categorii de proprietăți. Deținerea acestor *ciftlik-uri* a fost condiționată inițial de caracterul proprietății sau posesiunii, în sensul că *raialele* erau înscrise separat, după actele de stăpânire zise *tapu*. O altă formă de posesiune erau terenurile *miulk*. Aceste pământuri constituiau singura proprietate absolută și aparțineau mai ales musulmanilor, dar și unor nemusulmani. Putem considera că în perioada otomană nu avem de-a face cu o dezvoltare economică accentuată, minimele progrese înregistrate nefiind semnificative, această situație fiind determinată de rapacitatea stăpânirii otomane, care în întreaga perioadă a dus o politică de spoliere a acestei provincii.

B. 8 Incintele așezării medievale

Stratigrafia fortificației pe suprafața rezervată de la Dunăre a fost prezentată mai sus. În secolul al XVII-lea, după toate probabilitățile, cetatea și așezarea urbană de la Hârșova au fost reconstruite din temelii. Această acțiune este demonstrată atât din punct de vedere istoric, cât și arheologic.

Turnul de nord-est (bastion de colț). Se plasează la intersecția incintei de răsărit cu cea de nord, pe actuala strada Carsium. Modernizarea străzii a fost oprită, la vremea respectivă, de resturile turnului care ieșeau la suprafață, după cum se vede într-o fotografie din anii 1960-1965. Ulterior, ruinele au fost îndepărtate pentru a facilita asfaltarea. În imediata apropiere, de sub depunerea de pământ de peste 3 metri din afara străzii, a ieșit la lumină, în urma unei excavații, intersecția a două ziduri, din piatră prinsă cu mortar, cu deschiderea unghiului spre stradă, despre care s-a presupus că făceau parte din incinta cetății²⁴⁹.

Pe traseul actualei investiții s-a mai instalat, în anul 1988, o conductă metalică pentru o stație de epurare a cărei construcție nu s-a finalizat la vremea respectivă.

Lucrările de pe strada Carsium, în cadrul actualului proiect, ne-au prilejuit cercetarea parțială a obiectivului și conturarea limitelor acestuia. Excavarea șanțului, cu lățime de 0,60 m și adâncime de 1,30 m, a dus la identificarea vechii conducte dar și a spărturii făcută zidului care se află imediat sub asfalt. Pe laturile interioare și exterioare ale restului de zid au fost executate mai multe sondaje.

C 1 cu dimensiunile de 3 x 3 m. Aici s-a putut constata că restul construcției se află imediat sub carosabil. Înălțimea actuală a zidului este de 1,10 m, iar grosimea de 2 - 2,10 m. În spate fundația bastionului se sprijină direct pe un pînten de stîncă, ajustat chiar în acest scop, pentru a-i da soliditatea necesară, așa că dimensiunea trebuie să fi fost mult mai mare. Zidul are un parament exterior din care se mai păstrează doar un rând din piatră de calcar, cioplită îngrijit, cu dimensiuni aproximativ egale (72 x 55 x 35 m). După cum se vede în șanțul excavat recent, acesta a fost distrus încă de la instalarea vechii conducte. Embletonul este compus din piatră mică, bolovănoasă, prinsă cu mortar rezistent din nisip și var de culoare gri. În profil se observă, la nivelul stîncii, o masă de resturi de pietriș amestecat cu mortar care acoperă denivelările până la adâncimea de -1,60 m și reprezintă, fără nici un dubiu, nivelul de construcție. Deasupra acestuia se identifică un nivel subțire de arsură. Cea mai mare parte a depunerii din fața zidului o reprezintă pământul compactat cu resturi de piatră mică rămasă aici după distrugerea și demantelarea turnului.

C 2 cu dimensiunile 2 x 2 m, a surprins partea interioară a turnului, spre vest. Aici stîncă coboară mult sub depunerea de loess. Zidul este construit direct pe pământul galben și a afectat depunerile romano-bizantine, destul de consistente, care vin din apropierea porții cetății antice. Spre interior, cel puțin până la nivelul actual, nu are un aspect îngrijit indicând, mai degrabă, o refacere impusă de împrejurări urgente. Se păstrează pe înălțimea de 1,65 m. Mortarul, din nisip și var, este mai puțin rezistent decât în secțiunea prezentată mai sus. Profilul spre interior a fost distrus în cea mai mare parte de intervenția mecanică pentru instalarea vechii conducte. Cu toate acestea, nivelele romano-bizantine, din care s-au recuperat importante cantități de fragmente de vase din ceramică, sunt compuse din alternanțe de depuneri și arsură, lucru foarte sugestiv pentru situația cetății din veacurile IV-VII. Este foarte posibil ca aici turnul să fi fost distrus și reconstruit. Materialele descoperite, în

²⁴⁶ T. Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877)*, București, 1975, p. 47-48.

²⁴⁷ Actuan Murat, *op. cit.*, p. 43.

²⁴⁸ M. Nicol, Gh. Dumitrescu, *Legea agrară din 1882 din Dobrogea și implicațiile ei naționale*, în *Comunicări de Istorie a Dobrogei*, 1983, p. 73-74.

majoritate covârșitoare, vin din împrejurimile porții romano-bizantine aflate la 20 m spre sud. Sunt fragmente de vase din ceramică (amfore, cani, castroane) aflate în poziție secundară.

C 3 cu dimensiunile de 2 x 2 m s-a executat la exteriorul turnului, spre vest. Zidul se păstrează pe înălțimea de 0,70 m și a fost distrus de excavația și conducta veche de ape reziduale (Fig. 5). Este așezat direct pe pământul galben. Prezintă aceleași caracteristici ca în secțiunea precedentă. Nu are parament exterior, așa cum s-a putut constata în C 1. Din acest motiv considerăm ca în acest sector s-au efectuat lucrări de refacere majore.

C 4 cu dimensiunile de 2 x 2 m a surprins exteriorul turnului (Fig. 6). Aici restul zidului se păstrează în stare precară și din cauza conductei vechi. Înălțimea actuală variază între 0,40 - 0,60 m. Este similar descrierii din C 3. Din nivel au fost scoase fragmente de vase ceramice și materiale de construcție de epocă romano-bizantină, aflate în poziție secundară.

C 5 cu dimensiunile de 2 x 2 m a încercat să surprindă interiorul zidului. În secțiune nu s-a descoperit nimic în afara fragmentelor de materiale ceramice de epocă romano-bizantină împinse aici după distrugerea cetății, cel mai probabil. Distrugerea zidului se poate lega fie de evenimentele în urma cărora fortificația și-a încetat existența, fie de utilizarea pietrei la construirea orașului modern.

În concluzie, cercetarea a pus în evidență, în acest punct, un turn de dimensiuni mari (bastion de colț) la intersecția incintelor de est și nord care apărau fortificația și orașul medieval. Grosimea zidului, măsurată în afara carosabilului, la intersecția turnului cu incinta, spre vest, este de cca 3,70 m. Pe traseul excavat al conductei dimensiunea interioară a turnului este de cca 25 m. Nu știm unde se închide turnul pe incinta de răsărit (Fig. 1, a-b), dar aceasta se face, oricum, în exteriorul porții romano-bizantine, care nu este afectată de construcție. Așezarea în plan a descoperirilor ne sugerează un diametru total al turnului de cca 35 m, ceea ce indică o fortificație de mari dimensiuni.

Poarta de pe incinta de nord a cetății. Pe traseul excavat pentru instalarea actualei conducte, la cca 165 m de la bastionul de colț, pe mijlocul actualei străzi Vadului, în imediata vecinătate a unui cămin Romtelecom, au apărut, după îndepărtarea asfaltului, resturi de piatră cu mortar provenind de la embletonul unui posibil zid. S-a trasat o secțiune cu lungime de 18 m și lățime variabilă până la 2,80 m. După îndepărtarea dărâmăturilor și a depunerilor au fost identificate elementele componente ale porții de intrare de pe incinta de nord (Fig. 7). Este vorba despre fundațiile a două ziduri paralele, ridicate pe direcția nord-sud, aflate la distanța de 3,60 m între ele. Sunt făcute din piatră mică prinsă cu mortar din nisip și var. Grosimea lor este de 1,20 - 1,30 m și intră în nivelele antice. Pe cel din stânga, pe direcția de intrare, se păstrează încă în embleton o placă din calcar cioplit, cu dimensiunile de 1,00 x 0,55 x 0,56 m, cu un lăcaș patrulater în partea centrală de 0,16 x 0,16 m. Pe zidul din dreapta placa lipsește. Oricum, acesta a fost afectat mult de lucrări moderne. Între cele două ziduri se înfige în pământ un pilon din piatră înalt de 1,00 m, cu corpul cilindric, diametrul de 0,50 m, mai mare în partea superioară până la 0,70 m, cu un lăcaș patrulater de 0,15 x 0,15 în partea centrală. Având în vedere lipsa plăcii de pe partea dreaptă, deschiderea porții se poate estima ipotetic la cca 4,40 m. Pe stânga, distanța dintre lăcașul plăcii și cel de la pilonul central, pe care se asigura închiderea părților, trece ușor de 2 m. Descoperirea unor elemente din metal, necesare pentru prinderea lemnului, ne duce la concluzia că poarta a fost confecționată din scândură groasă. Cel mai probabil, intrarea a avut partea superioară boltită și a fost executată din mai multe segmente din piatră de calcar de formă arcuită (Fig. 8). Un element de arc de boltă, se află pe strada Revoluției, unde a fost recuperat dintr-o proprietate demolată cu ani în urmă. Este din calcar cioplit la daltă pe toate fețele și are următoarele dimensiuni: lungime -0,95 m; lățime -0,33 m; grosime -0,30 m. Suprafețele laterale de îmbinare au scobituri pentru fixare (una patrulateră -0,10 x 0,18 m; cealaltă sub forma unui orificiu).

După dărâmare, spațiul din fața porții a devenit depozit de resturi menajere, cum se poate deduce din profilul de nord. Nivelul de arsură înregistrat în săpătură este rezultatul distrugerii porții masive din lemn.

Nu cunoaștem, deocamdată, la ce distanță se află zidul de incintă față de intrarea descoperită. O intervenție pe strada Vadului, în anul 1997, pentru instalarea unui cablu subteran între cei doi stâlpi din colț cu strada Carsium, a dus la scoaterea la lumină a unor blocuri mari din piatră cioplită, cel mai probabil paramentului nordic al incintei. Dacă situația se prezintă așa, atunci incinta se poate afla la cca 7 m în spate. În acest caz, poarta recentă nu este altceva decât intrarea în turnul de acces de pe incinta de nord. Acesta ar putea avea dimensiunile interioare de 4 x 7 m.

Din săpătură au fost recuperate următoarele categorii de materiale (Fig. 9):

- ceramică medievală reprezentată prin fragmente de vase: oale, farfurii, boluri, ulcioare, pipe, cești;
- ceramică romană și romano-bizantină din nivele în care s-au construit zidurile porții, fragmente de amfore în principal, un fragment de vas din sticlă și fragment opaiț, tip *firmlampen*, cu ștampila DECIM (I);
- obiecte din metal: pladbandă pentru fixat lemn poartă, piroane, cuie, pinten, piesă harnașament.

Incintele de pe latura de vest. La intersecția străzii Independenței cu strada Venus, în fața Bisericii Sf. Împ. Constantin și Elena, au fost identificate cu prilejul diferitelor lucrări edilitare resturi de ziduri. Actualul proiect urma să instaleze conducta de ape reziduale pe strada Independenței, pe partea stângă pe direcția de coborâre²⁵⁰. Cercetarea s-a efectuat în patru secțiuni (S 1, S 2, S 3, S 4), executate succesiv, de la vest spre est, cu o lungime totală de 17,5 m și lărgime variabilă până la 3,80 m.

S 1 cu dimensiunile de 4,5 x 1,5 m. Aici s-au pus în evidență două resturi de ziduri, paralele, notate în ordine cronologică.

1) -Incinta III, ultima de pe latura de vest a fortificației, prima cercetată (Z 1), construită din piatră bolovănoasă mică, cioplită la exterior pe partea interioară a zidului, prinsă cu mortar din nisip și var. Se păstrează pe înălțimea de 0,89 m în secțiune și lățimea de 1,50 m (Fig. 11). Se așează direct pe loess. În profilul de nord se observă nivelul de construire. În spatele zidului este un nivel de piatră căzută din incinta mijlocie. Materialele descoperite sunt caracteristice epocii medievale.

2) -Incinta II (Z 2) a fost identificată, la 0,60 m, în spatele primei. În cea mai mare parte este distrusă, cel mai probabil din vechime, chiar din timpul construirii ultimei. Lățimea estimativă se încadrează între 2,40-2,50 m, iar înălțimea actuală maximă în secțiune este de 0,70 m. Zidul este construit din piatră bolovănoasă de dimensiuni diferite legată cu mortar din nisip și var (Fig. 12). Cel mai probabil s-a așezat peste pavajul din fața porții de pe incinta I. Două lespezi fasonate identificate la baza zidului, spre est (partea interioară), poate sugera existența unui parament. Spre incinta III profilul indică nivelul de demantelare a zidului. La baza zidului, spre exterior, a fost identificată o bombardă din fontă.

S 2 cu dimensiunile de 6,5 x 2 m. Aici a fost identificat, la adâncimea de 1,30 m, un pavaj, din piatră prinsă cu mortar, afectat spre est de instalarea unei conducte mari de canalizare, dar și de distrugerea din timpul unui asediu, cum pare să indice mai multe bombardele descoperite aici și mai ales în secțiunea următoare (Fig. 13). În pavaj, spre vest, s-a înfipt o bornă de calcar, de formă rotundă, așezată într-o masă omogenă de pietriș mic și mortar. Piesa are dimensiunile de 0,38 x 0,23 x 0,22 m. În fața acestuia se află, în poziție secundară, câteva pietre de parament cioplite (0,40 x 0,26 x 0,12 m; 0,34 x 0,23 x 0,12 m; 0,31 x 0,19 x 0,14 m). Pavajul este legat, fără îndoială, de existența unei porții de acces pe prima incintă. Descoperirile din celelalte secțiuni sprijină această ipoteză. Din săpătură vin mai multe piese, majoritatea din metal. Bombarde, un vârf de sulită, cuie, fragmente de sticlă, o cataramă de bronz de epocă romană, fragment de pipă. Catarama se află în poziție secundară și a ajuns aici întâmplător, așa cum explicăm și materialele de construcție din aceeași epocă identificate în secțiunea următoare.

S 3 cu dimensiunile de 6,5 x 3,8 m. În secțiune s-au pus în evidență bolovani mari de emplecton desprinși dintr-un zid aflat, undeva, în apropiere și mai multe bombarde. La adâncimea de 1,70 m apare piatră mică prinsă cu mortar, cel mai probabil un rest de pavaj legat de cel din secțiunea anterioară. Pe profilul de nord apare un rest de zid, cu orientarea est-vest, desprins și alunecat de la locul lui. Dacă avem în vedere poziția, cât și depărtarea de traseul incintei care este mult mai în spate, la care adăugăm pavajul întins din față, nu putem decât să credem că zidul a făcut parte din turnul porții de intrare de pe prima incintă. Materialele găsite aici, aparțin cu mici excepții epocii medievale. Sunt fragmente de vase (castroane, farfurii, boluri) din ceramică smălțuită de culoare verde, verde-oliv sau maroniu cu aspect metalic. Între altele, se remarcă un merton (piatră de crenel) din calcar cu dimensiunile de 0,41 x 0,34 x 0,15 m, cu partea superioară ușor arcuită. Descoperirile romane, fragmentele de cărămizi cu urme de mortar, o mănuașă de amforă, au ajuns aici pe alte căi. Bombardele sunt legate de distrugerea incintei, și sugerează concentrarea focului de artilerie pe poartă.

S 4 cu dimensiunile de 7 x 1,5 m s-a trasat la 2,60 m de traseul conductei, în afara carosabilului, spre sud, deoarece pe trama stradală s-au identificat tot felul de intervenții moderne care au perturbat serios stratigrafia, rezultatele cercetării fiind alterate major. Adâncimea la care s-a ajuns a variat între 1,50 și 2,70 m. Rezultatele obținute sunt meritorii. Cea mai mare parte a șanțului a mers într-o depunere consistentă de pământ cu resturi de piatră, mortar și fragmente ceramice medievale. La adâncimea de 2,10-2,20 s-a identificat o masă mare de piatră, de dimensiuni diferite, cu urme de mortar. Din profilul nordic vine capătul unei bârne din lemn tare, stejar probabil, căzut de undeva din față poate chiar de la poarta de intrare. La baza pietrelor se află mai multe cărămizi bine arse, cu grosime de 0,05 m, sparte, cu urme de mortar pe suprafața lor. Sub cărămizi se află stânca naturală. Muchiile sale sunt acoperite cu același mortar. Toate descoperirile sunt elemente certe care atestă, în acest loc, un zid distrus din vechime. Este fără îndoială prima incintă construită direct pe stâncă. Materialele scoase din săpătură sunt în majoritate de epocă medievală. Sunt câteva fragmente de vase de epocă romană și materiale de construcție. Descoperirile medievale constau în fragmente de vase (câni, castroane, cești, boluri, farfurii, ulcioare, pipe) din ceramică cu smalt verde în nuanțe diferite sau cu ornament desenat cu pastă de culoare albă.

²⁵⁰ În anul 2009 pe partea dreaptă s-a instalat o conductă de apă potabilă care a perforat ultima incintă. Un an mai târziu, o altă conductă de ape reziduale a fost instalată de la intersecția cu str. Venus spre cartierul de la Dunăre. Șanțurile au trecut prin ziduri.

Edificiul din afara incintei estice. La cca 300 m de incintă, pe strada Grădinilor, pe amplasamentul unei stații de pompare ape reziduale a fost descoperită fundația unei construcții de epocă medievală. Secțiunea cu dimensiunile de 6 x 3 m a ajuns până la adâncimea de 3, 80 m. Deasupra s-a înregistrat o depunere consistentă de pământ în grosime de cca 1, 20 m din timpul demolării caselor și construirii blocurilor în anii 1987-1988. La 1, 50 m, sub nivelul vechii străzi, a fost identificată o fundație de zid din piatră legată cu pământ cu lățimea de cca 1 m. În fața zidului s-a înregistrat un nivel consistent de arsură și multe olane sparte din cauza prăbușirii. Materialele descoperite în nivelul de arsură, cât și în cel de construcție, aparțin epocii medievale. Sunt fragmente din vase ceramice acoperite cu smalt de culoare verde în nuanțe diferite, ori galben și olane din poastă nisipoasă, bine arsă, cu grosimea de 0, 02-0,03 m și deschiderea de 0,18-0,20 m. În pământul compactat de culoare închisă, la adâncimea de 3, 20 -3, 40 m, au fost identificate fragmente de amfore romane (sec. II-III), sparte din vechime, rulate după cum indică rotunjimea muchiilor. La adâncimea de 3, 70 m solul are deja consistență nisipoasă. Un sondaj efectuat de Secția de Studii Interdisciplinare de la Muzeul de Istorie a României din București a intersectat, până la adâncimea de 9 m, mai multe depozite aluvionare.

În ansamblu, actualele descoperiri aduc noi date cu privire la incinta cetății de la Hârșova. După cum se cunoaște Hârșova a ocupat, în secolele XVI-XVIII, un loc important în organizarea administrativă a Dobrogei otomane având statutul de reședință de *kaza* în cadrul sangeacului (*sanceak*) Silistrei, care era, la rândul său, o subdiviziune a *beylerbeylik*-ului Rumelia²⁵¹. Și-a păstrat și acum rolul și locul pe care l-a jucat în epocile anterioare: punct strategic de trecere dintr-o parte în cealaltă a Dunării. Rând pe rând, armatele voievozilor Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Radu Șerban ajung la acest vad²⁵².

Despre sistemul de fortificații de aici s-a scris în ultima perioada de timp pornindu-se de la observațiile din teren²⁵³, de la interpretarea unor surse istorice²⁵⁴ sau săpături de salvare²⁵⁵. Datarea zidurilor s-a făcut, însă, diferit, nefiind exclusă, potrivit unor păreri, chiar originea antică a lor. Luând în considerare stadiul actual al cercetărilor, tindem, din ce în ce mai mult, să plasăm construirea incintei în evul mediu. Recentă săpătură ne-a obligat să privim, din ce în ce mai serios, vechile surse privind fortificația medievală de la Hârșova²⁵⁶ despre care am scris recent²⁵⁷. Având în vedere exactitatea și corelarea datelor oferite cu situația din teren, planul realizat de von Moltke, în prima parte a secolului al XIX-lea, va rămâne, după părerea noastră, un document de referință pentru ultima fază a incintei cetății de la Hârșova.

Astfel, bastionul, de formă semicirculară, descoperit la intersecția incintelor de est și nord, apare pe planul întocmit de acesta. Nici în descrierea făcută de Evlia Celebi sau a contelui de Langeron, după cum nici în litografiile cu imaginea cetății de la începutul secolului al XIX-lea, nu se prezintă detalii ale incintei. Prin urmare, el apare numai pe planul întocmit de von Moltke, fiind necunoscut arheologic până la cercetările actuale. În mod cert turnul se închide în incinta de nord, după cum se observa în unghiul format care se află la zi pe str. Carsium. Rămâne însă un mare semn de întrebare în legătură cu acest segment al zidului, și mai ales cu aspectul sau interior. În timpul săpăturilor din anii 1988-1989 asupra perimetrului dintre străzile Carsium și Unirii, despre zidul la care facem referire acum, Gh. Cantacuzino îl descrie ca având în partea sa interioară 4 *asize de cărămizi (de 33 x 33 x 5 cm) legate cu mortar* la același nivel cu altele păstrate fragmentar spre stradă, și trage concluzia că zidul, de la o anumită înălțime, este realizat din piatră și cărămidă²⁵⁸, fapt mai puțin obișnuit pentru arhitectura militară medievală, într-un asemenea context, și mai mult caracteristic antichității. Rămâne ca cercetările viitoare, din acest punct, să lămurească problema.

În ce privește poarta de intrare de pe incinta de nord, aceasta este absolut necunoscută. În descrierea sa Evlia Celebi vorbește de două porți: una pe latura de răsărit, cealaltă spre apus²⁵⁹. Recentă descoperire se plasează, însă, pe frontul de nord. Este posibil ca să se fi strecurat la cronicarul turc o eroare, cu toate că pe una din stampele care reprezintă cetatea la 1826 apare imaginea unui turn de poartă pe latura de est, dar lipsește pe cea de vest. Dat fiind însă diferența de timp dintre izvoare, dar și evenimentele care au dus la distrugeri repetate este posibil ca arhitectura incintei să fi suferit modificări din acest punct de vedere. În apropierea locului unde am descoperit recenta poartă, instalarea unei conducte de apă, după 1990, s-a făcut chiar pe zidul de vest al turnului porții, ceea ce ne-a determinat la vremea respectivă să ne întrebăm dacă nu cumva aici se află un turn²⁶⁰. Identificând acum atât zidul al cărui embleon a fost scos la lumină atunci, cât și conducta de apă instalată, s-a

²⁵¹ GHIATĂ 1982, p. 42-43; DUMITRAȘCU, LASCU 1985, p. 19-20.

²⁵² BRĂTULESCU 1940, p. 17-19; CIOBANU 1970, p. 28-29.

²⁵³ ARICESCU 1971, p. 356; NICOLAE 1993, p. 220-222;

²⁵⁴ NICOLAE și colab. 2008, p. 315-318; CRĂCIUN 2008, p. 54-55.

²⁵⁵ NICOLAE 2010, p. 230-231.

²⁵⁶ MOLTKE 1854, pl. 9; POLONIC 12, p. 1-2; IONESCU 1904, pl. 2; BOCA 1968, nr. 28 și 29, p. 484, 485; KUZEV 1969, fig. 4, nota 86, p. 153; CĂLĂTORI VI 1976, p. 450-451; CĂLĂTORI SN I 2004, p. 334; BOJILOV, GJUZELEV 2004, p. 291; NETZHAMMER I, 2010, p. 312-320.

²⁵⁷ NICOLAE și colab. 2008, p. 313-327.

²⁵⁸ CANTACUZINO 1992, p. 65.

²⁵⁹ CĂLĂTORI VI, p. 451, 232.

²⁶⁰ NICOLAE 1993, p. 220.

dovedit întemeiată bănuiala noastră. Doar că la vremea respectivă nu ne-am gândit că poate fi vorba despre o cale de acces în interiorul fortificației. De fapt, dacă acordăm mai multă atenție planului lui von Moltke putem bănuia cu siguranță că aici se afla poarta. Spre latura de nord, nu departe de turn, chiar pe incintă, se unesc din trei direcții (est, nord și vest) mai multe linii ușor șerpuite care indică, de fapt, drumurile de acces spre cetate. Tot timpul, de când am văzut planul, ne-am întrebat care este rațiunea acestui simbol fără să bănuim măcar răspunsul. Abia acum, după descoperirea făcută, înțelegem că la un strateg militar de talia baronului von Moltke fiecare amănunt trecut pe un plan trebuie să aibă o semnificație foarte exactă. Este cazul să precizăm că mai sunt încă în Hârșova etnici turci care știu de la străbunici că pe undeva, prin zonă, se intra în orașul medieval, după cum ne-au spus în repetate rânduri. Acest amănunt de arhitectură urbană se poate deduce și din analiza cu atenție a unei fotografii aeriene din anii '50 (Fig. 17, B), cea mai veche care ne-a fost accesibilă, pe care se vede mult mai bine vechea tramă stradală. Ruinele bastionul încă se mai disting bine în capătul de est al străzii pregătită pentru modernizare, iar de la intersecția străzilor principale, Vadului și Carsium, unde se plasează astăzi resturile porții, celelalte străzi vechi se deschid, în mod firesc, în toate direcțiile, după cum este sistematizat orașul la începutul epocii moderne.

Nu am putut, din păcate, în actuala cercetare, să identificăm incinta în întinderea ei, deoarece traseul ei se abate la sud de str. Carsium. Pe un act de vânzare-cumpărare din anul 1926 am găsit însă strada Fortăreței, actulala str. Primăverii, plasată după cum sugerează numele, în apropierea zidului. La intersecția străzii Carsium și Concordiei au fost scoși la lumină, acum, bolovani de piatră cu urme de mortar pe suprafață. Nu ar fi exclus ca aceștia să vină din restul bastionului de pe latura de nord care apare pe planul lui von Moltke, pe undeva, pe această parte.

O situație cu totul specială se înregistrează pe latura de vest. Actuala cercetare, coroborată cu cele din anii din urmă, cu alte observații din teren, a arătat că aici au fost reconstruite, în etape diferite, trei ziduri de incintă. Cel mai vechi, notat de noi „incinta I.”, a fost identificat în cercetarea preventivă încă din anul 2003 în S 11²⁶¹. Traseul său trece pe lângă colțul de NV al gardului Bisericii Sf. Împ. Constantin și Elena, apoi prin fața acesteia și se unește în fortificația din Dealul Belciug. Este adevărat că săpătura noastră actuală, în S 4, nu a putut surprinde decât resturile zidului distrus, emprenta de mortar de pe stâncă și o masă întinsă de pavaj din piatră bolovănoasă prinsă cu mortar care face parte, cel mai probabil, din amenajarea de la intrarea/ieșirea pe poarta de vest. Din fața bisericii a fost recuperată, în urmă cu mai mulți ani, piatra cu simboluri despre care am mai scris²⁶². În noile circumstanțe, este posibil ca prezența ei aici să se lege tocmai de construirea incintei. Când a fost ridicată aceasta? Este greu să propunem o dată precisă. Oricum, la 1651, când Evlia Celebi vizitează cetatea, incinta exista având o lungime de trei mii de pași²⁶³. Se știe că la 1 ianuarie 1595 trupele voievodului Mihai Viteazul au ars orașul din temelii²⁶⁴. Un episod similar se petrece în anul 1603 când armatele conduse de Gheorghe Raț trec Dunărea lângă Hârșova unde exista o mică cetate în care se așezase turcii din nou²⁶⁵. Este greu de crezut că la începutul stăpânirii otomane asupra Dobrogei, la mijlocul secolului al XV-lea, așezarea a fost înzestrată cu o incintă atât de vastă. Cu atât mai mult nu se poate admite aceasta cu cât cercetările din fortificația de pe malul Dunării arată că într-o primă etapă, turcii au folosit zidurile vechi construite în secolele anterioare²⁶⁶. Dat fiind aceste considerente, dar și situația în perspectiva războaielor pentru rezolvarea „problemei orientale”,²⁶⁷ nu ne rămâne decât să plasăm construirea incintei în prima jumătate a secolului al XVII-lea. La începutul secolului stăpânirea otomană asupra Dobrogei este zdruncinată de atacurile cazacilor care pradă Constanța și pătrund pe gurile Dunării arzând orașul Isaccea²⁶⁸. Este o perioadă complicată pentru istoria Europei, tulburată de războiul de 30 de ani, față de care Imperiul otoman se manifestă cu ezitare, nu însă și în raporturile cu statele din zonă²⁶⁹. Între anii 1616-1621 se desfășoară conflictul cu Polonia. Trupele otomane sunt concentrate la Babadag de unde urmau să treacă Dunărea contra polonezilor și mai apoi a rușilor²⁷⁰. Desele incursiuni din nord, dar și dinspre Țara Românească, au dus la întărirea vechilor cetăți din Dobrogea și la construirea altora noi²⁷¹. Toate acestea reclamau măsuri speciale de reconstrucție și întărire a liniei Dunării. Acum, în prima parte a secolului al XVII-lea a, trebuie să fi fost întărită și cetatea de la Hârșova prin construirea primei incinte. Aceasta a funcționat, cel mai probabil, până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cum relevă

²⁶¹ NICOLAE și colab. 2008, p. 325.

²⁶² IDEM, p. 326; ATANASOV 2009, p. 484, 11. Potrivit opiniei lui Georgi Atanasov a fost pusă în zid în epoca otomană, ceea ce este de luat serios în seama. În acest caz s-ar explica mai bine prezența ei în dărâmăturile primei incinte a cetății medievale.

²⁶³ CĂLĂTORI VI, p. 451.

²⁶⁴ PANAITESCU 2002, p. 34.

²⁶⁵ CĂLĂTORI IV, p. 274.

²⁶⁶ CRONICA 2001, Hârșova - Cetate.

²⁶⁷ MUREȘAN 1976, p. 44-53.

²⁶⁸ RĂDULESCU, BITOLEANU 1979, p. 223.

²⁶⁹ MEHMED 1976, p. 221-222.

²⁷⁰ DECEI 1978, p. 318-322.

²⁷¹ RĂDULESCU, BITOLEANU 1979, p. 188-189.

sursele, în timpul războiului dintre anii 1768-1774 fortificația a avut mult de suferit²⁷². În 1771 mai multe fortificații turcești de pe linia Dunării, între care și Hârșova, sunt ocupate de armata rusă. Distrugerile sunt mari: geamii, fortificații, așezări civile, aproape totul este ruină. În anul 1772 are loc o tentativă de recucerire a Hârșovei, însă armata rusă condusă de Suvorov rezistă. Sunt rezidite părțile distruse ale fortificației și ridicate întărituri în împrejurimi, după cum rezultă dintr-un plan strategic datat în 1773²⁷³. În actuala cercetare bombardele, bolovanii mari de embleton desprinși din ziduri găsiți în poziții nefirești, reprezintă dovada distrugerilor suferite acum. Cel mai probabil, incinta a fost atât de mult afectată pe latura de vest, mai mult expusă loviturilor dinspre Dunăre, încât refacerea ei s-a realizat, pe alt amplasament, cca 20 m în față, imediat după încheierea ostilităților. Cât despre plasarea porții de vest în acest punct, nu numai pavajul descoperit cât și poziția unor resturi de ziduri ne îndrumă către aceasta, dar și dispunerea rețelei stradale din această parte a orașului vechi care se închide/deschide în acest punct.

Incinta II este construită, așa cum se poate deduce din cele de mai sus, în ultimile decenii ale secolului al XVIII-lea. Sursele indică la începutul secolului al XIX-lea o fortificație „reparată nu cu mult timp în urmă”²⁷⁴. În timpul războiului dintre anii 1806-1812 suferă multe distrugereri²⁷⁵. În 1809 trupele rusești conduse de prințul Bagration trec Dunărea, ocupă mai multe puncte fortificate, între care și Hârșova. Aici se fac importante lucrări de campanie care să întărească poziția noilor cuceritori pentru a face față ofensivelor din timpul conflictului. După toate probabilitățile, la încheierea războiului incinta a fost distrusă în întregime și a lăsat vadul Dunării de la Hârșova fără apărare. Din acest motiv a fost refăcută „puțin mai târziu”. În timpul unor lucrări edilitare executate pe strada Venus, în anul 1997, am văzut restul zidului, mai bine păstrat aici decât în șanțul actualei săpături²⁷⁶.

Incinta III este refăcută în fața celei precedente, la mai puțin de un metru. Grosimea ei, în raport cu importanța locului și sarcinile pe care trebuia să le îndeplinească, sugerează o anumită grabă în fortificarea așezării. Sunt surse istorice care ne informează despre lucrările de refacere și întărire ale cetății din anul 1822 dar și despre situația acesteia în timpul luptelor ruso-turce din anii 1828-1829²⁷⁷. La von Moltke găsim cea mai completă descriere a incintei care apăra Hârșova. Aceasta are cinci fronturi scurte, apărate de bastioane, în față cu un șanț de 14-15 metri adâncime, cu pantă abruptă, contrapantă din zidărie și palisade. În anul 1828 generalul Madatof cu 4 batalioane și 2 escadroane ocupă cetatea. După tratatul de la Adrianopol și distrugerea fortificațiilor otomane de pe malul drept al Dunării, cetatea de la Hârșova își încetează existența. Până către sfârșitul secolului al XIX-lea zidurile sale devin tot mai mici din cauza exploatării pietrei necesare construirii orașului modern. Așa se face ca la începutul secolului al XX-lea incinta se mai păstra doar pe latura de vest²⁷⁸, tocmai acolo unde nu se întreprindeau intens astfel de lucrări. Urmele unor forturi din pământ, ridicate probabil în epoca otomană, s-au păstrat vizibile tot timpul în împrejurimile orașului²⁷⁹. Astăzi, se mai zărește un fragment din incinta III, la intersecția străzilor Venus cu Independenței, în curtea familiei Gogoasă²⁸⁰.

IV. ISTORICUL CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE

Mediul natural și mai ales cel geologic va atrage atenția specialiștilor încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin cercetările făcute de K. Peters (1876)²⁸¹, V. Atanasiu, (1898) sau la începutul secolului al XX-lea, de I. Simionescu,²⁸² dar și cele de mai târziu, până în zilele noastre²⁸³.

În raport cu alte fortificații de pe limesul dunărean, cetatea de la Hârșova desemnează, potrivit celor mai noi date, un ansamblu cu ziduri din piatră, distruse în totalitatea lor, ce apar la lumină în diferite puncte din localitate. Pamfil Polonic a apreciat, se pare, cel mai bine, la vremea respectivă, când mai erau încă vizibile, originea lor. El notează în caietul personal că *...în partea de sud pe o stâncă în marginea Dunărei (se găsesc) ruinele unei cetăți puternice turcești,....prin oraș s-au găsit urme de ziduri romane, cărămide romane, un stâlp miliar, pietre cu inscripții și monete romane....*²⁸⁴ Din nefericire, aceste observații au fost trecute cu vederea de toți cei care s-au

²⁷² IONESCU 1904, p. 421; RĂDULESCU, BITOLEANU 1979, p. 228-229.

²⁷³ KUZEV 1969, p. 153, fig. 4.

²⁷⁴ DOCAN 1913-1914, p. 672.

²⁷⁵ IONESCU 1904, p. 421; RĂDULESCU, BITOLEANU 1979, p. 230.

²⁷⁶ NICOLAE și colab. 2008, Fig. 20, 21, 22.

²⁷⁷ MOLTKE 1854, p. 72-73; CHESNEY 1854, p. 52-53; IONESCU 1904, p. 421.

²⁷⁸ IONESCU 1904, p. 422 și Planșa 2; NETZHAMMER 2010, p. 72-73.

²⁷⁹ POLONIC 12, p. 2. Cele din partea de vest, din punctul „La Rasim”, sunt considerate de Cristina Crăciun ca fortificații minore de epocă romană de tip *turres*. CRĂCIUN 2008, p. 61, 3.3.4.

²⁸⁰ NICOLAE și colab. 2008, Fig. 23.

²⁸¹ Aceștia i se datorează și o reprezentare a orașului, privit de pe Dunăre, cu ruinele cetății *Carsium*. Vezi, IONESCU, 1904, p. 421.

²⁸² SIMIONESCU 1909, *passim*.

²⁸³ BĂRBULESCU 1974, *passim*.

²⁸⁴ POLONIC *Manuscrise VII, Caiet 12*.

ocupat de sit. Cercetările din ultimii ani, care au ținut cont și de însemnările lui P. Polonic, ne-au permis să aducem în discuție noi puncte de vedere cu privire la topografia fortificației de la Hârșova²⁸⁵ asupra cărora vom reveni, pe scurt, cu descoperirile din ultimile campanii.

Fortificația din Dealul Cetății reprezintă, ceea ce definește încă astăzi "cetatea Carsium", cea mai importantă și mai cunoscută componentă a ansamblului fortificat de aici. Este delimitată de străzile Dobrogei – Cetății - Alexandru cel Bun. Cercetarea acesteia s-a făcut însă sporadic. Demantelarea zidurilor fortăreței, la sfârșitul secolului XIX-lea dar și în secolul XX pentru a asigura necesarul de piatră de construcție orașului modern, a prilejuit descoperirea unor materiale arheologice (vase, monede, inscripții, elemente de arhitectură), fapt ce a atras atenția specialiștilor. Primul care se întâlnește cu antichitățile locale este Grigore Tocilescu²⁸⁶. Cea mai mare parte a descoperirilor întâmplătoare, făcute cu ocazia extracției pietrei din ziduri, își găsesc locul în Muzeul Regional al Dobrogei organizat la Hârșova, de profesorul Vasile Cotovu²⁸⁷, în primii ani ai secolului XX. Într-o atare situație, este de presupus că multe, sau poate cea mai mare parte dintre materialele scoase la lumină, pe această cale, s-au pierdut: fie au fost însușite de descoperitori și au apucat alte căi, ori au fost distruse cu buna știință pentru a nu atrage atenția specialiștilor și autorităților ce puteau pune capăt exploatarei pietrei din ziduri. După mai multe vizite la muzeul din Hârșova, Vasile Pârvan găsește aici câteva inscripții pe care le publică²⁸⁸. Se anticipa, pe baza puținelor materiale, încă de atunci, profilul unui mare centru urban și militar similar celor de pe litoralul vest-pontic, care nu a putut fi demonstrat arheologic, din păcate, nici până în zilele noastre²⁸⁹.

Cercetarea arheologică la *Carsium* începe, practic, din anul 1939. Victor Brătulescu, secretar-director la Comisia Monumentelor Istorice, este prezent în vara aceluiași an²⁹⁰ la Hârșova și întreprinde prima campanie pe platoul cetății. Nu cunoaștem planul săpăturii, dar potrivit unor fotografii, activitatea s-a axat pe dezvelirea celor trei incinte pe latura de nord și vest. De altfel, șanțurile adâncite prin depozitarea pământului pe margini, de-a lungul zidurilor care ies la lumină, se mai văd și astăzi. Nu știm exact rezultatele acestei campanii deoarece autorul face, în materialul publicat,²⁹¹ o prezentare generoasă a istoriei cetății în raport cu evoluția Dobrogei și a țării, vorbind sporadic de unele descoperiri din timpul campaniei respective. Începutul războiului, ori alte cauze neștiute, au întrerupt pentru un timp activitatea șantierului. În anul 1943 Grigore Florescu reia săpătura, după cum preciza la începutul raportului său, la invitația lui Victor Brătulescu, ca specialist în epocă romană²⁹². Merită doar reținută constatarea că în secțiunea de pe latura de vest, în stratul roman, se identifică un rest de zid despre care s-a presupus că aparține castrului roman. Nici acum nu ne sunt dezvăluite cauzele care au dus la întreruperea cercetării. Lui Grigore Florescu i se datorează însă intervențiile ferme la Comisia Monumentelor pentru stoparea exploatarei pietrei de sub zidurile cetății de la Hârșova²⁹³.

Abia în 1962 este reluată tentativa organizării unui șantier, de durată, la *Carsium*, de către Andrei Aricescu. Acesta execută pe platoul central două șanțuri în cruce, E-V și N-S, pentru a stabili stratigrafia fortificației. Fără să dea o explicație, A. Aricescu nu revine în anii următori. Publică peste nouă ani unele dintre rezultatele săpăturii sale. Cu această ocazie aduce în discuție câteva probleme legate de fortificația romană și se limitează la prezentarea materialelor medievale găsite²⁹⁴. Lucrările sale au prilejuit întocmirea primelor planuri ale cetății folosite, ulterior, de toți cercetătorii. Începând cu anul 1993, din inițiativa regretatului profesor Adrian Rădulescu, s-a reluat cercetarea sistematică a cetății *Carsium*. Rezultatele obținute au permis publicarea unor categorii de materiale²⁹⁵ și formularea primelor ipoteze de lucru. În ultimul deceniu investigațiile noastre s-au axat, în principal, pe sectoarele „incinte vest” și „incinte nord”.

Descoperirile făcute aici sunt deosebit de importante și aduc elemente inedite cu privire la etapele de construcție ale fortificației²⁹⁶, fără a face însă lumină deplină în această chestiune. Pentru a înțelege contribuția

²⁸⁵ NICOLAE, BĂNOIU, NICOLAE 2008, p. 313-343.

²⁸⁶ TOCILESCU 1884, p. 27-31; 1887, p. 64, nr. 130-133, unde sunt publicați miliarii recuperați din cimitirul turcesc și câteva fragmente de găuri de amfore cu ștampilă.

²⁸⁷ *Cartea de aur*, *passim*.

²⁸⁸ PÂRVAN 1913, p. 478-491; ALEXANDRESCU 2008, p. 305-318.

²⁸⁹ Cel mai mare obstacol în calea cercetării de la *Carsium* l-a reprezentat suprapunerea așezării moderne și contemporane peste cetate, așezarea civilă din apropierea acesteia și necropola aferentă, fapt observat, cel puțin în situația „cetății”, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Așa ne explicăm acum de ce nu s-au întreprins cercetări de amploare aici cum s-au făcut în siturile plasate în afara localităților devenite astfel, în zilele noastre, mult mai cunoscute. Această caracteristică îi conferă orașului actual o personalitate de excepție, apreciată doar în mediile științifice, ce nu a fost niciodată valorificată corespunzător.

²⁹⁰ *Cartea de aur*, 1939; COVACEF 1995, p. 132, n. 33.

²⁹¹ BRĂTULESCU 1940, p. 3-24.

²⁹² FLORESCU 1943, p. 179-180; autorul publică doar unele observații stratigrafice din cele două secțiuni trasate.

²⁹³ Arhiva CMI, Fond 5, 23, Dosarul Hârșova.

²⁹⁴ ARICESCU 1971, p. 351-368.

²⁹⁵ PANAIT *et alii*, 1995-1996, p. 121-134; CHIRIAC *et alii*, 1998, p. 139-162; CHIRIAC *et alii*, 1999, p. 317-342.

²⁹⁶ Vezi CCA, 2000-2008, „Hârșova-Cetate”. Cercetarea în sector nu este încheiată. Sunt previzibile totuși suficiente concluzii preliminare pe care dorim să le facem cunoscute.

nouă, este necesar să amintim că zidurile vizibile pe platoul cetății, trei la număr, au fost atribuite celor trei faze majore de construcție ale fortificațiilor dunărene: secolul al II-lea (incinta mare); a doua jumătate a secolului al III-lea (incinta mijlocie) și sfârșitul secolului al X-lea (incinta mică)²⁹⁷. Una din cele mai importante descoperiri de la Carsium reprezintă însă poarta de nord a fortificației romano-bizantine.

V. CONCLUZII

Coroborând descoperirile întâmplătoare realizate de-a lungul timpului, informațiile istorice din perioade și epoci istorice diferite cu rezultatele ultimilor cercetări arheologice apare, la Hârșova, imaginea uneia din cele mai importante cetăți antice și medievale de pe linia Dunării.

Particularitatea sitului, care îi conferă unicitate în raport cu toate celelalte așezări similare dunărene, o constituie suprapunerea fortificațiilor din antichitate până în evul mediu. Acest fapt a determinat, într-o anumită perioadă, confuzii atunci când a fost vorba de stabilirea cronologiei zidurilor. Ultimile cercetări au lămurit pe deplin această chestiune.

Din punct de vedere cultural-turistic, această diversitate a elementelor componente ale cetății de la Hârșova, fac din sit o adevărată bogăție. Organizarea în ultimile două decenii a unor acțiuni de prezentare și valorizare către marele public („Ziua Porților Deschise”, sesiuni de comunicări adresate iubitorilor de istorie locală, manifestări anuale împreună cu Uniunea Democrată a Turcilor din România, promovarea largă prin intermediul internetului, existența și activitatea unui muzeu de sit (Muzeul Carsium Hârșova), aduc anual câteva mii de turiști pe „Dealul Cetății”.

Implementarea unui proiect de restaurare, conservare, protejare, valorificare ar putea dubla sau tripla numărul acestora și ar facilita accesului turiștilor străini care opresc cu navele de croazieră în portul Hârșova. Din acest punct de vedere, consecințele pentru comunitatea locală ar fi uriașe.

Autor:

 ist. dr. **Constantin NICOLAE**, expert arheolog,
 Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
 Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

²⁹⁷ CONDURACHI, 1967, p. 170.
 2015

BIBLIOGRAFIE

- AEM 1891 – Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich-Ungarn, nr. 14, Viena;
- ARICESCU 1971-Aricescu, Andrei, *Noi date despre cetatea de la Hârșova*, Pontica, IV, p. 351-370;
- ARICESCU 1977 –Aricescu, Andrei, *Armata în Dobrogea Romană*, București;
- ALEXANDRESCU 1977 –M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în secolele XV-XVII*, Peuce, VI, p. 259-269;
- ALEXANDRESCU 2008 –Alexandrescu, Cristina-Georgeta, *Bilder einer Ausstellung: Dokumente über das erste Museum in Hârșova*, Revue des Études Sud-Est Européennes, 1-4, p. 305-318;
- ATANASOV 2009 –Georgi Atanasov, *Dobrudjanskata despotstvo*, Veliko Târnovo.
- BARNEA 1997 –Barnea, Alexandru, *Voies de communication au Bas Danube aux IV-VI s. Ap. J.C.*, Etudes Byzantines et Post Byzantines (EBPB), 3, p. 29-42;
- BÂRBULESCU 1974 –Bârbulescu, A., *Stratigrafia Jurascului din vestul Dobrogei Centrale*, București;
- BÂRBULESCU, RĂDULESCU 1991 –Bârbulescu, Maria; Rădulescu Adrian, *Contribuții privind seria guvernatorilor Moesiei Inferioare în secolul al III-lea p. Chr.*, Pontica, XXIV, p. 123-142;
- BÂRBULESCU, CÂTEIA 1998 –Bârbulescu, Maria; Câteia, Adriana, *Drumurile din Dobrogea romană pe baza stâlpilor miliari din sec. II-III p. Chr.*, Pontica, XXXI, p. 119-130;
- BÂRBULESCU 2001-Bârbulescu, Maria, *Viața rurală în Dobrogea romană (sec. I-III p. Chr.)*, Constanța;
- BESEVLIEV 1970 –Veselin Besevliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk "De Aedificiis"*, Amsterdam;
- BOCA 1968 –Boca, M., *Dobrogea veche în stampe și gravuri (1826-1882)*, Pontica, p. 455-507
- BOILĂ 1980 –Emilia Duruțiu Boilă, *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol V, București;
- BOJLOV, GHIUZELEV 2004 –Ivan Bojlov, Vasil Ghiuzelev, *Istoria na Dobroudja*, Vol. II, Veliko Târnovo;
- BOGREA 1921 – V. Bogrea, *Note de toponimie dobrogiană*, Analele Dobrogei II, p. 33-43;
- BOUNEGRU 1987 –Bounegru, Octavian, *Începuturile organizării vamale în Dobrogea romană*, Pontica XX, p. 137-146;
- BOUNEGRU 1988-1989 –Bounegru, Octavian, *Contribuții privind cronologia și răspândirea ceramicii decorate în tehnica barbotinei din Dobrogea*, Pontica, XXI-XXII, p. 99-112;
- BOUNEGRU, HAȘOTTI, MURAT 1989 Bounegru, Octavian; Hașotti, Puiu; Murat, Actuan, *Așezarea daco-romană de la Hârșova și unele aspecte ale romanizării în Dobrogea*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, 40, 3, p. 273-293;
- BRĂTESCU 1920 Brătescu, C., *Dobrogea în secolul al XIII-lea. Bergean, Paristrion*. Analele Dobrogei, 1, p. 3-38;
- BRĂTULESCU 1940 –Brătulescu, V., *Cetatea Hârșova în legătură cu Dobrogea și ținuturile înconjurătoare*, Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, XXXIII, 105, p. 3-24;
- BREZEANU 1981 –Brezeanu, Stelian, *O istorie a Imperiului Bizantin*, București;
- BRÎNCUȘ 1961 –Gr. Brîncuș, *Originea consoanei H din limba română*, Studii și cercetări lingvistice, XII, 4, p. 471-477.
- BUCOVALĂ 1977 –Bucovală, M., *Atestări arheologice ale practicilor medicale în Dobrogea*, Pontica X, p. 91-96;
- BUZDUGAN și colectiv. 1998-2000 –Buzdugan, Constantin; Popovici, Dragomir; Bătrâna, Lia; Bătrâna Adrian; Murat, Actuan, *Cercetările preliminare în necropola tumulară de la Hârșova, județul Constanța*, Cercetări Arheologice, XI, p. 425-455;
- CANTACUZINO 1992 –Cantacuzino, Gheorghe, *Cercetări arheologice la fortificațiile de la Hârșova*, Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, 3, p. 58-67;
- CĂLĂTORI – *Călători străini despre Țările Române, (III)* vol. III, 1971; *(IV)* vol. IV, 1972, red. Maria Holban, București;
- CĂLĂTORI VI –*Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, Partea a II-a, București, 1976;
- CĂLĂTORI SN –*Călători străini despre Țările Române*, Serie Nouă, Vol. I, București, 2004
- CĂPITANU 1998 –Căpitanu, Viorel, *Noi descoperiri de monede antice și bizantine intrate în colecțiile muzeului din Bacău*, Carpica, p. 193-202;
- CCA –Cronica Cercetărilor Arheologice (campaniile 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007) *Carsium [Hârșova]*, București;
- CHESNEY 1854 –F.R. Chesney, *The Russo-Turkish Campaigns of 1828 and 1829*, London;
- CHIRIAC 1983 –Chiriac, Costel, *Monede grecești și bizantine descoperite în Dobrogea (sec. II î.e.n.-VII e.n.)*, Pontica, XVI, 1983, p. 325-331;
- CHIRIAC et alii –Chiriac, Costel; Nicolae, Constantin; Talmațchi, Gabriel, *Noutăți epigrafice de epocă romană la Carsium*, Pontica, XXXI, 1998, p. 139-162;
- CHIRIAC et alii 1998 –C. Chiriac, C. Nicolae, G. Talmațchi, *Noutăți epigrafice de epocă romană la Carsium (Hârșova, jud. Constanța)*, Pontica, XXXI, p. 139-162;
- CHIRIAC 1998 –Chiriac, Costel, *Vase de sticlă de epocă romană descoperite la Carsium I*, Arheologia Moldovei, XXI, p. 223-226;
- CHIRIAC et alii 1999 –C. Chiriac, S. Gramaticu, G. Talmațchi, C. Nicolae, *Noi descoperiri monetare la Carsium (Hârșova, jud. Constanța)*, Pontica, XXXII, p. 317-342;
- CHIRIAC 1999 –Chiriac, Costel, *Vase de sticlă de epocă romană descoperite la Carsium II*, Arheologia Moldovei, XXII, p. 67-83;
- CIL III- Corpus Inscriptionum Latinarum III, ed. Th. Mommsen, Berlin;
- CIOBANU 1969 –Ciobanu, Radu, Ștefan, *Genovezii și rolul lor în Dobrogea în secolul al XIV-lea*, Pontica II, p. 401-426 ;
- CIOBANU 1970- Ciobanu, R., *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfârșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea*, Pontica III, p. 297-329;
- CIOBANU 1970 –Ciobanu, Radu, *Un monument istoric mai puțin cunoscut: cetatea feudală de la Hârșova*, Buletinul Monumentelor Istorice, XXXIV, 1970, p. 25-29;
- CÂRJAN 1968 –Cârjan, C., *Cimitirul feudal timpuriu de la Gârlița-Ostrov*, Pontica, I, p. 409-425;
- COVACEF 1986 –Covacef, Zaharia, *Considerații asupra unui portret roman aflat în colecțiile Muzeului de Istorie națională și Arheologie Constanța*, Pontica XIX, p. 115-123;
- CRĂCIUN 2008 –Crăciun, Cristina, *Studiu preliminar privind topografia sitului Carsium (sec. 1-6 D. Chr.)*, Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, XIX, 1-2, p. 53-80.
- CUSTUREA 1986 –Custurea, Gabriel, *unele aspecte privind penetrația monedei bizantine în Dobrogea*, Pontica, XIX, p. 297-308;
- CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI 1997 –Vertan, A.; Custurea, G.; Talmațchi, G., *Descoperiri monetare în Dobrogea (XI)*, Pontica XXX, p. 371-390;
- CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI 1999 –Custurea, Gabriel; Vertan, Antoanela; Talmațchi, Gabriel, *Descoperiri monetare în Dobrogea (XIII)*, Pontica, XXXII, p. 347-365;
- COMȘA 1959 –Comșa, Eugen, *Limesul dobrogian. Cercetări de suprafață de-a lungul Dunării între Ostrov și Hârșova*, Materiale și Cercetări Arheologice, V, p. 761-768;
- CONDURACHI 1967 –Condurachi, Emil, *Neue Probleme und Ergebnisse der Limesforschung in Scythia Minor*, Studien zu den Militärgrenzen Roms, Köln-Graz, p. 162-174;
- CONSTANTINESCU 2006 –Ștefan Constantinescu, *Litoralul românesc în documente cartografice. Perioada medievală*, site internet, <http://earth.unibuc.ro/articole>;
- DAMIAN 1997 –Damian, Oana; Damian, Paul, *Date preliminare despre un edificiu romano-bizantin descoperit la Hârșova*, Cercetări Arheologice, X, p. 231-240;
- DECEI 1978 –Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București;
- DECULESCU 1976 –Deculescu, C., Buletinul Societății Numismatice Române 1976-1980, p. 227-230;
- DETCHER 1957 –Dimitar Detcher, *Die trakischen Sprachreste*, Viena;
- DIACONU 1976 –Diaconu, Petre, *Despre situația politică de la Dunărea de Jos în secolul al XII-lea*, Studii de Istorie Veche și Arheologie, 27, 3, p. 293-307;
- DIACONU 1980 –Diaconu, Petre, *Căderea de piatră din secolul al X-lea de la Cernavodă*, Pontica XIII, p. 185-195;
- DID II –Radu, Vulpă; Barnea, Ion, *Din istoria Dobrogei, Vol. II. Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968;
- DID III-Barnea, Ion ; Ștefănescu, Ștefan, *Din istoria Dobrogei, Vol. III*, București, 1971 ;
- DOCAN 1913-1914 –N. Docan, *Exploatarea austrieacă pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, 36, p. 541-709.
- DRH –*Documenta Romaniae Historicae, B, Țara Românească*, 1, București, 1966;
- EAIV I – *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, A-C, București, 1994;
- ER II –*Enciclopedia României*, vol. II, ediție anastatică, Iași, 2010;
- FHDR I – *Fontes ad Historiam Dacoromaniae Pertinentes*, I, București, 1964;
- FHDR II –*Fontes Historiae Dacoromaniae*, București, 1970;
- FLORESCU 1943-Florescu, Grigore, *Raport asupra activității arheologice de la Hârșova în anul 1943*, Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, 1943, București, 1946, p. 179-180;

- FLORESCU, FLORESCU, DIACONU 1958 –Florescu, Grigore; Florescu, Radu; Diaconu, Petre, *Capidava. Monografie arheologică I*, București;
- FLORESCU 1968 –Florescu, Radu, *Ghid arheologic al Dobrogei*, București;
- FLORESCU 1986 –Florescu, Radu, *Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isauriană și macedoneană*, Pontica, XIX, p. 171-177;
- GEORGESCU 1978 –Georgescu, Cheluță, N., *Considerații privind tipul de locuințe feudale de la capidava și elementele specifice amenajării interiorului lor*, Pontica, XI, p. 211-222;
- GHIATĂ 1982-Ghiată, Anca, *Toponime și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, IV, Tom. V, p. 29-61.
- GIURESCU 1966-Giurescu Constantin, C., *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Constanța;
- GLODARIU 1974 –Glodariu, Ioan, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, București;
- GRECEANU 1960 – C. Greceanu și D. Simionescu, *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, București;
- GRIGORUȚĂ 1977 –Maria Grigoruță, *Contribuții cartografice și iconografice privind Dunărea de Jos, Peuce*, VI, p. 279-285;
- GUBOGLU 1969 –Guboglu, M., *Catalogul documentelor turcești*, Vol. I, București;
- HAMMER 1833 – J.V. Hammer, *Geschichte des Osmanischen reiches*, I, Pest
- HARHOIU 1972 –Harhoiu, Radu, *Câteva obreșvații asupra necropolei birituale de la Canlia, jud. Constanța*, Pontica V, p. 565-576;
- ICONOMU 1967 –Iconomu, Constantin, *Opaițe greco-romane*, Constanța;
- ILIESCU 1971 –Iliescu, Octavian, *A stăpânit Dobrotici gurile Dunării?* Pontica, IV, p. 371-377;
- ILR 1969 –Istoria limbii române, vol. II, București;
- IMR –Istoria Militară a Românilor, București, 1987;
- IR –Istoria României, București, 1964;
- IONAȘCU, BĂRBULESCU 1971 – Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București;
- IONESCU 1904 –Ionescu, M.D., Căpitan, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București;
- Pontica, XVI, 1983, p. 69-148;
- JORDAN 1963 – Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, București;
- IORGA 1925 – N. Iorga, *Une nouvelle histoire de l' Empire Byzantin*, Revue Histoire Sud-Est Europeenne, II, 1-3, p. 1-41;
- KALOYANOV 2009 – Ancho Kaloyanov, *Nazvanieto na etnografiska grupa hărtoji kulta kām bog Hārs*, site internet, <http://litternet.bg/publish/akaloianov/stb/hyrs.htm>;
- KUZEV 1969 – Alexandăr Kuzev, *Prinosti kām istorijata na srednevekovite kreposti po Dolnija Dunav*, INM, Varna, V(XX) p. 137-155;
- LITZICA 1926-1927 – C. Litzica *Contribuții la topografia balcanică în evul mediu. Procopius din Caesarea*, Buletinul Muzeului Municipal Iași, fasc. 6, p. 1-87;
- MAMUT 1978 – Enver Mamut, *Structura numelor topice turcești medievale din Dobrogea*, Limba Română, 3, 27, p. 259-265.
- MATEESCU 1975 –Mateescu, T., *Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877)*, București;
- MATEESCU 1977 – Tudor Mateescu, *Creșterea cailor în timpul stăpânirii otomane*, Peuce, VI, p. 287-297;
- MĂRCULEȚ 2007 –Vasile Mărculeț, *Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387)*, Pontica, 40, p. 371-398;
- MEHMET 1980 – Mustafa Ali Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române*, III, sec. XVI-XIX, București;
- MEHMET 1976 – Mustafa Ali Mehmet, *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București;
- MEHMET 1976 a – Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, Vol. I 1455-1774, București;
- MITELU 1957 –Mititelu, I., *Două tezaure descoperite la Piuța Petrei și Gura Ialomitei*, Studii și Cercetări Numismatice, 1, p. 133-148;
- MITREA 1980 –Mitrea, Bucur, *Decouvertes monetaires en Roumanie (1979)*, Dacia, 24, p. 371-378;
- MITREA 1988 –Mitrea, Bucur, *Decouvertes monetaires en Roumanie 1987 (XXXII)*, Dacia, 32, p. 215-230;
- MOISIL 1911 –Moisil, C., *Cetatea Berce*, Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, IV, p. 45-46;
- MOISIL 1919 – Constantin Moisil, *Lupta pentru apărarea drepturilor românești asupra Dobrogei*, Arhiva Dobrogei, II, 3-4, p. 153-181;
- MOLTKE 1854- Baron von Moltke, *The Russian in Bulgaria and Rumelia in 1829 and 1829 during th Campaign of the Danube, the Sieges of Brailow*, Varna, Silistra, Shumla and the passage of the Balkan, London;
- MORINTZ, ȘERBĂNESCU 1974-Morintz, Sebastian; Șerbănescu, Done, *Cercetările arheologice la Hârșova și împrejurimi*, SCIVA, 25, 1, p. 47-69;
- MURAT 1983 –Murat, Actuan, *Aspecte social-economice din Dobrogea (sec. XVII)*, Comunicări de Istorie a Dobrogei, 2;
- MUREȘAN 1976 –Camil Mureșan, *Chestiunea orientală la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Studii si Articole de Istorie, 32, p. 44-53;
- NETZHAMMER 2010 –Raymund Netzhhammer, *Din Romania. Incursiuni prin această țară și istroia ei*, Vol. I, București.
- NICOLAE 1993 –Nicolae, Constantin, *Despre topografia anticului Carsium*, Pontica XXVI, p. 215-229;
- NICOLAE 1994 –Nicolae, Constantin, *Câteva opaițe descoperite la Carsium*, Pontica, XXVII, p. 199-207;
- NICOLAE 1995-1996-Nicolae, Constantin, *Descoperiri de epocă romană și bizantină la Carsium*, Pontica, XXVIII-XXIX, p. 135-160 ;
- NICOLAE 2006-Constantin Nicolae, Vlad Nicolae, *Vadul Dunării de la Carsium (Hârșova) și rolul sau în viața economică, social-politică și militară în epoca romană și romano-bizantină*, Pontica, XXXIX, p. 279-292;
- NICOLAE 2007-Constantin Nicolae, *O monogramă creștină de la Carsium*, Pontica, XL, p. 401-406;
- NICOLAE 2008 –Constantin Nicolae, Daniela Bănoiu, Vlad Nicolae, *Aspecte noi privind topografia cetății de la Hârșova*, Pontica, XLI, p. 313-343;
- NICOLAE 2010-Constantin Nicolae, *Stadiul cercetării arheologice la Hârșova. Contribuții la harta arheologică a localității*, Pontica, XLIII, p. 221-249
- NICOLAE 2011-Constantin Nicolae, *CARSIMUM-HARSOVA-note de toponimie*, Pontica, XLIV, p. 183-195.
- NICOLAE 2014 –Constantin Nicolae, *Incinta cetății medievale de la Hârșova. Descoperiri noi*, Pontica, XLVII, 2014, p. 375-399;
- OCHESĂNEANU, PAPUC 1972 –Ocheșăneanu, Radu; Papuc, Gheorghe, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (I)*, Pontica V, p. 467-483;
- OCHESĂNEANU, PAPUC 1974 –Ocheșăneanu, Radu; Papuc, Gheorghe, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (III)*, Pontica VII, p. 395-415;
- OCHESĂNEANU, VERTAN 1987 –Ocheșăneanu, Radu; Vertan, Antoaneta, *Monede de aur și argint descoperite în Dobrogea sec. IV-V*, Cultura și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași, p. 161-168;
- OLTEANU 2007 – Sorin Olteanu, *Thraco-Daco-Moesian Languages, Carsium, Hârșova*, site internet <http://soldm.com>.
- PASCU 1977 –Pascu, Șt. și colectiv, *Independența României*, București;
- PALIGA 2010- Sorin Paliga, *Când pot fi datate cele mai vechi imprumuturi slave din limba română*, vol. In onoare Gheorghe Mihăilă, București, p. 272-287
- PANAIT, ȘTEFĂNESCU 1984 – Panait I. Panait; Aristide Ștefănescu, *Valea Carasu în cartografia medievală*, Pontica, 17, p. 169-176;
- PANAIT *et alii* 1995-1996 –Panait, Panait I.; Rădulescu, Adrian; Ștefănescu, A.; Flaut D., *Cercetări arheologice în cetatea de la Hârșova*, Campania 1995, Pontica, XXVIII-XXIX, p. 121-134;
- PANAITESCU 1940 – P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București;
- PANAITESCU 2002 –P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, reeditare ed. 1936, București;
- PENIȘOARĂ 1978 –Ion Penișoară, *Elemente de toponimie turcească din Dobrogea*, Limba Română, 3, 27, p. 293- 296.
- PETCULESCU 2003 –Petculescu, Liviu, *Antique Bronzes in Romania*, Bucharest;
- PETOLESU, POPOVICI 1989 –Petolescu, Constantin, C.; Popovici, Dragomir, *O inscripție inedită de la Carsium*, SCIVA, 40, 3, p. 241-247.
- PĂRVAN 1911-1912 –Părvan, Vasile, *Cetatea Ulmetum*, Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, 34;
- PĂRVAN 1913 –Părvan, Vasile, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, II, 35, p. 487-491;
- PĂRVAN 1926 – Vasile Părvan, *Getica- o protoistorie a Daciei*, București;
- PĂRVAN 1933 –Păevan, vasile, *Începuturile vieții roamne la gurile Dunării*, București;
- PĂRVAN 1972 –Părvan, Vasile, *Dacia*, București;
- PĂRVAN 1982 –Părvan, Vasile, *Getica*, București;
- POGHIRC 1967 – Cicerone Poghir, *Considérations sur les éléments autochtones de la langue roumaine*, Revue Roumaine de linguistique, XII, 1967, 1, p. 20-36.
- POLONIC 12 Polonic, Pamfil, *Cercetările de la Hârșova până la Ostrov. Urme de ruine romane la Hârșova (Carsum)*, Manuscris VII, Caiet 12, Biblioteca Academiei Române, București;
- POPESCU 1976 –Popescu, Emilian, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București;
- POPESCU 1938 –Popescu-Spineni, Marin, *România în izvoarele geografice și cartografice*, București;
- POPESCU SPINENI 1978 –Marin Popescu Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice*, București;
- PREDA 1972 –Preda, Constantin, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, Studii și Cercetări de Istorie Veche (SCIV), 23, 3, p. 375-415;

- RĂDULESCU, BITOLEANU 1976** – Rădulescu, Adrian; Bitoleanu, Ion, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București;
- ROSETTI 1986** – Al. Rosetti, *Istoria limbii române I (de la origini până la începutul secolului al XVII-lea)*, București;
- RUSSU 1976** – Russu, I., I., *elemente traco-getice în Imperiul roman și în Byzantium*, București;
- SIMIONESCU 1909** – Simionescu, I., *Studii geologice și paleontologice din Dobrogea. Lamelibrabhiate, gasteropode, brachopodele și echinodermele din păturile jurasice de la Hârșova*, Academia Română, Publicațiunile fondului Vasile Adamachi;
- SÎRBU 1982** – Sîrbu, Valeriu, *Importuri grecești în Cîmpia Brăilei (sec. V-I î.e.n.) (Importations grecques dans la Plaine de Brăila (V e-ler s. av. n.è.))*, Pontica, XV, p. 99-124;
- SUCEVEANU, BARNEA 1991** – Suceveanu, Alexandru; Barnea, Alexandru, *La Dobroudja romaine*, București;
- SUCEVEANU 1977** – Suceveanu, Alexandru, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I-III e.n.*, București.
- ȘERBAN 1977** – Constantin Șerban și Victoria Șerban, *Tipologia orașelor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane (secolele XV-XIX)*, Peuce, VI, p. 271-277;
- TEODOR 1981** – Teodor, Dan, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași;
- TALMAȚCHI 1999** – Talmațchi, Gabriel; Paraschiv-Talmațchi, Cristina, *Un fragment din istoria Hârșovei redat prin prisma măturiiilor documentare*, Analele Dobrogei, V, 2, p. 31-46;
- TALMAȚCHI 1999** – Talmațchi, Gabriel, *Monede scitice descoperite în Dobrogea*, Pontica XXXII, p. 307-312;
- TALMAȚCHI 2004-2005** – Talmațchi, Gabriel, *Monede are în descoperiri aflate în colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, Pontica XXXVII-XXXVIII, p. 483-490;
- TEODORESCU 1970** – Teodorescu, Răzvan, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București;
- TOCILESCU 1887** – Tocilescu, Grigore, *Arhaeologisch Epigraphische Mitteilungen in Osterreich-Ungarn*, 1, Viena
- TOCILESCU 1906** – Tocilescu, Grigore, *Catalogul Muzeului Național de Antichități*, București;
- TOROPU, TĂTULEA 1987** – Toropu, Octavian; Tătulea, Corneliu, *Sucidava-Celei*, București;
- TOMASHEK 1894** – W. Tomashek, *Die alten Thraker*, II, Viena;
- TUDOR 1965** – Tudor, Dumitru, *Sucidava- une cite daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles;
- TUDOR 1974** – Tudor, Dumitru, *Les ponts romains du Bas-Danube*, București;
- TUDOR 1978** – Tudor, Dumitru, *Oltenia Romană*, ed. A IV-a, București;
- VELKOV 1959** – Velkov, Velizar, *Grădatv Trakija i Dakija prez kâsnata anticinosti IV-VI v. Proycivanija i materialî*, Sofia;
- VERTAN, CUSTUREA 1983** – Vertan, Antoaneta; Custurea, Gabriel, *Descoperiri monetare în Dobrogea (V)*, Pontica XVI, p. 301-323;
- VERTAN, CUSTUREA 1986** – Vertan, Antoaneta; Custurea, Gabriel, *Descoperiri monetare în Dobrogea (VII)*, Pontica, XIX, p. 297-310;
- VERTAN, CUSTUREA 1992** – Vertan, Antoaneta; Custurea, Gabriel, *Descoperiri monetare în Dobrogea (IX)*, Pontica XXV, p. 262-380;
- VÂLCEANU 1972** – Vâlceanu, D., *Situația meșteșugurilor în Dobrogea secolelor X-XII*, Pontica, V, p. 401-416;
- VLĂDESCU 1981-1982** – Vlădescu, Cristian, *Masca de coif de la Carsium*, Studii și materiale de Muzeografie și Istorie Militară, 14-15, p. 63-68;
- VULPE 1928** – Vulpe, Radu, *Activitatea arheologică în Dobrogea în cei 50 de ani de stăpânire românească*, Vol. Cincizeci de ani de viață românească, București;
- VULPE 1938** – Vulpe, Radu, *Histoire ancienne de la Dobroudja (HAD)*, București;
- VULPE 1961** – Vulpe, Radu, *La Valachie et la Basse - Moldavie sous les romains*, Dacia, 5, p. 365-393;
- ZAH 1971** – Zah, Emanoil, *Exploatarea fierului în Dobrogea veche*, Pontica IV, p. 191-207;
- ZAHARIADE, MUȘTEJANU, CHIRIAC 1981** – Zahariade, Mihail; Muștejanu, Crișan; Chiriac, Costel; *Noi descoperiri epigrafice pe limesul Dunării de Jos*, Pontica, XIV, p. 255-261.

REPREZENTĂRI CARTOGRAFICE

Fig. 1. Situri arheologice pe planul localității

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 1

REPREZENTĂRI CARTOGRAFICE

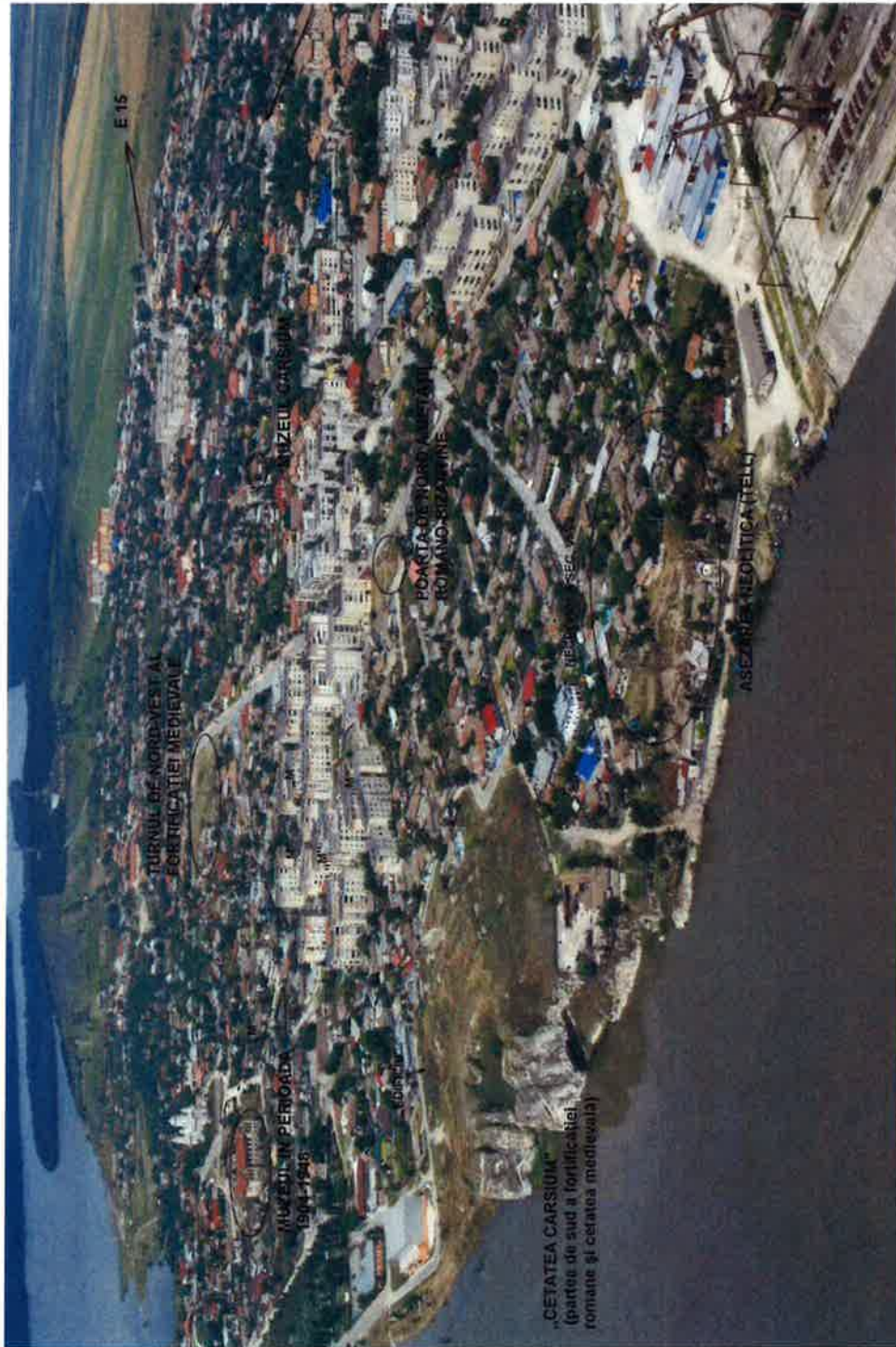

Fig. 2.
Situri arheologice și monumentele istorice în ansamblul localității

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 2

DIFERITE PLANURI ALE CETĂȚII

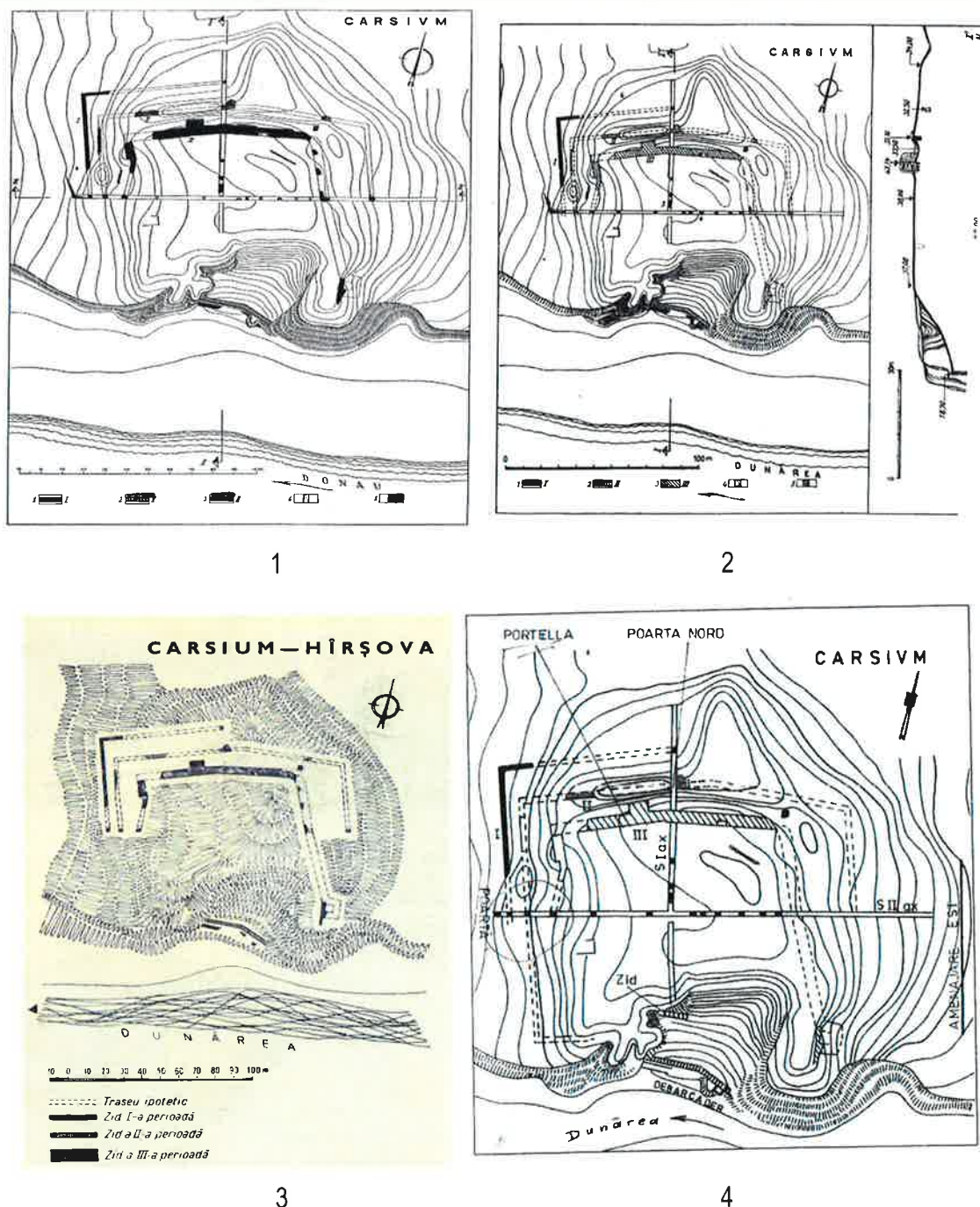

Fig. 3.

Planul vechi cu cronologia incintelor cetății de la Hârșova: 1 - Emil Condurachi; 2 - Ion Barnea (DID II); 3 - Radu Florescu; 4-Panait I. Panait. Emil Condurachi a încadrat eronat incinele după cum urmează: cea mai largă din epoca romană-timpurie, Cea din mijloc din epoca împăratului Constantin Cel Mare, iar cea mai mică din secolul al X-lea. Cercetările recente au demonstrat stratigrafic orogonea medievală a acestor ziduri. Resturile incintelor romane se găsesc la nivelul stâncii (4-6 m și au fost identificate în sectorul de vest și de nord pe suprafața rezervată)

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea CARSIVM [Hârșova]

Constantin Nicolae

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 3

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE

Fig. 4. Descoperiri de importanță excepțională la carsium aflate în colecțiile Muzeului de istorie a Romaniei București, Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța și Muzeului Carsium din Hârșova

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 4

CAMPANII ARHEOLOGICE

Fig. 5. Campanii arheologice:

1. Campania din 1939 de la cetatea Hârșova;
2. Cercetări arheologice în anii 1987-1988 la Carsium

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium (Hârșova)

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 5

CAMPANII ARHEOLOGICE

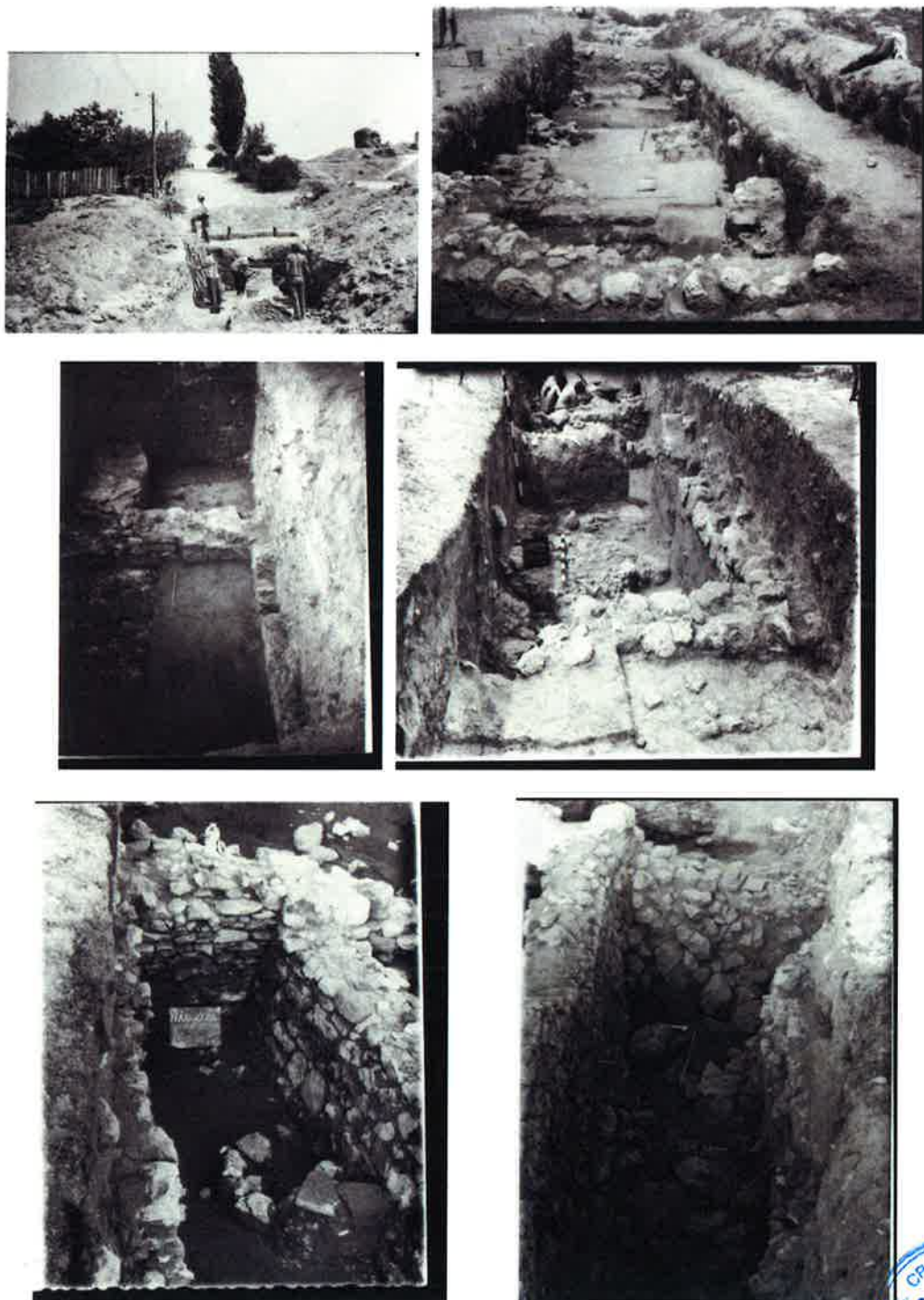

Fig. 6. Cercetări arheologice la Cetate în campaniile 1994-1999

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog

Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 6

REPREZENTĂRI CARTOGRAFICE

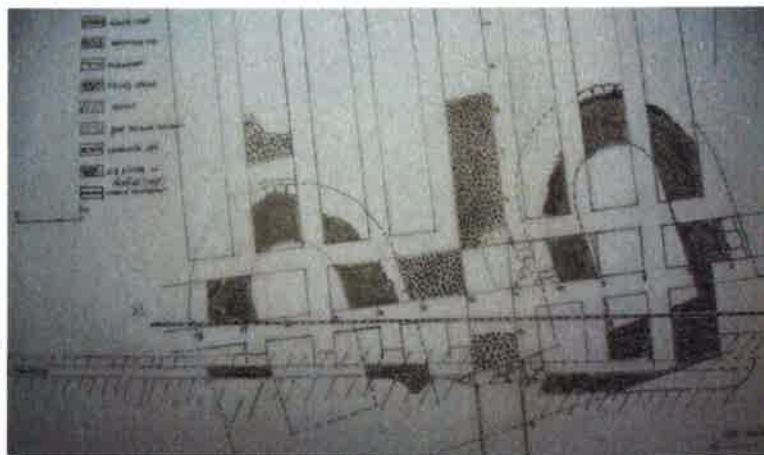

Fig. 7. Poarta de nord a cetății romano-bizantine (sec. IV-V)

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 7

FOTOGRAFII

Fig. 8. "Turnul Comandantului" – de pe incinta mică de Nord

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 8

FOTOGRAFII

1

2

Fig. 9. 1. Incinta mare de vest
2. Zidul instalației portuare de la Dunăre

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

- Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

FAZE DE CONSTRUCȚIE LA ZIDURILE PORTULUI ANTIC

Fig. 10. Faze diferite de construcție la zidurile portului antic.

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 10

ZIDURI ROMANE ÎN SECTORUL INCINTELOR DE NORD

Fig. 11. Ziduri romane în sectorul incintelor de Nord la adâncime de peste 4m.

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 11

CONTEXT LOCAL

Fig. 12.

1. Rest de turn de epocă romană descoperit sub zidurile medievale.
2. Rest de zid roman din piatră cu asize de cărămidă distrus și mutat în spatele unui zid din piatră legată cu pământ.

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 12

IMAGINI ȘI ILUSTRĂȚII DE EPOCĂ

Fig. 13 Imaginea cetății de la Hârșova pe două stampe din anul 1826

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 13

PLANUL CETĂȚII - 1826

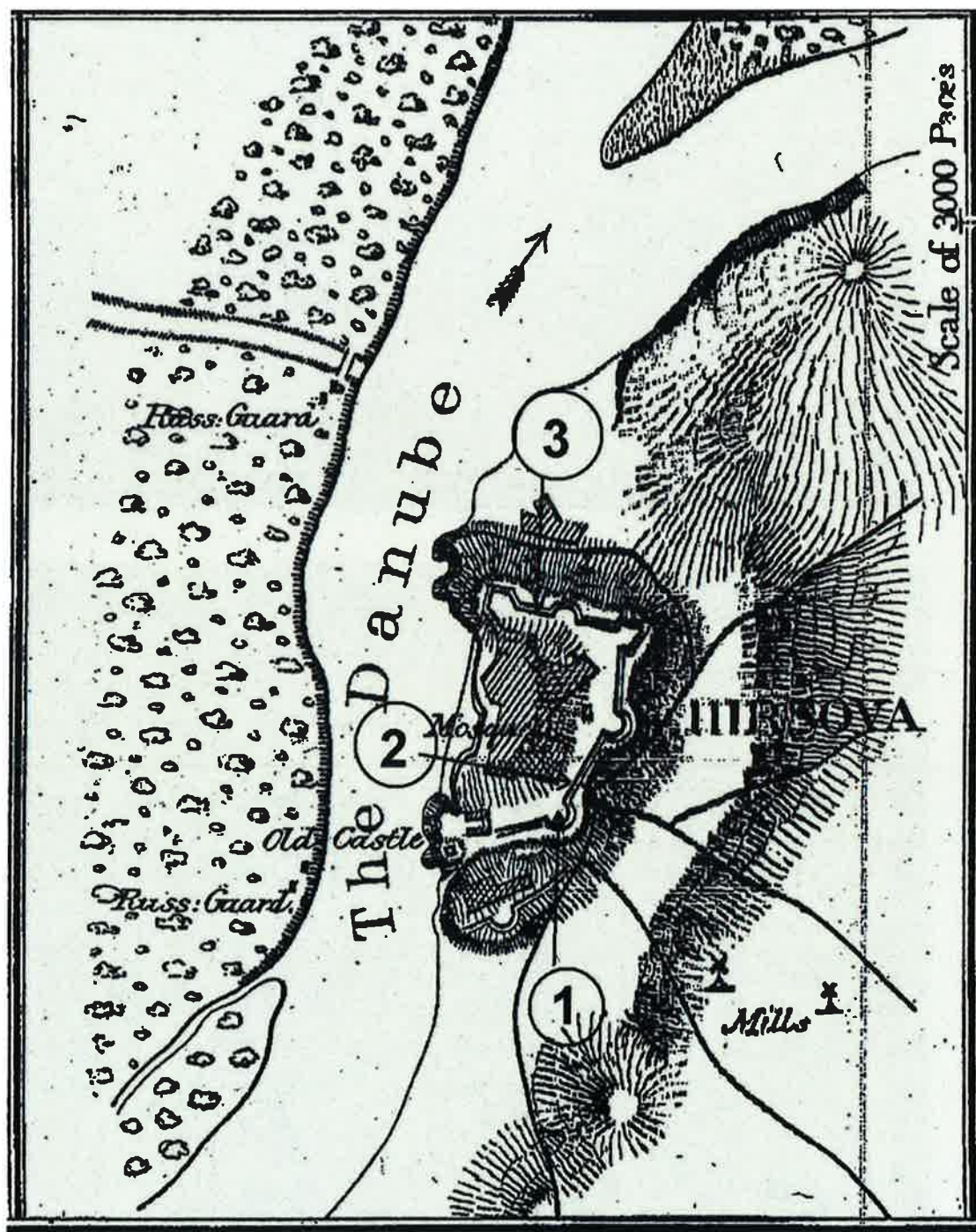

Fig. 14 Planul cetății de la Hârșova realizat de von Moltke la 1826.
El corespunde descrierii făcute de Evlia Celebi la 1651 și contele de Langeron în anul 1806.
Arheologic au fost identificate bastionul de colț (1), poarta de pe incinta de nord (2) și incinta de vest (3).

AUTOR:

ist. dr. Constantin Nicolae, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carșium (Hârșova)

Constantin Nicolae

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 14

DOCUMENTE DE ARHIVĂ – ILUSTRAȚII / GRAVURI

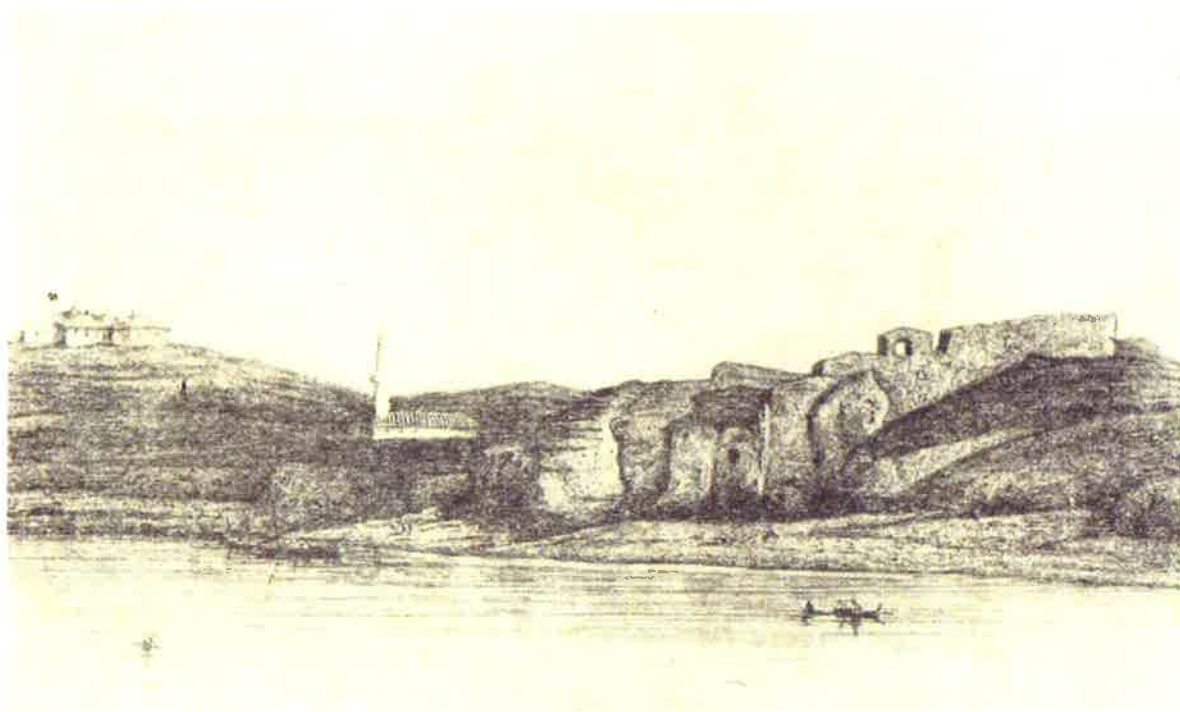

Fig. 15

1. Hârșova la 1858. Gravură pe metal.
2. Orașul și cetatea de la Hârșova în anul 1877

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium (Hârșova)

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 15

DOCUMENTAR FOTOGRAFIC

1

2

Fig. 16

1. Incinta mare spre interiorul fortificației.
2. Incinta mare la exterior.

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog

Cercetător Muzeul de istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 16

DOCUMENTAR FOTOGRAFIC

1

2

Fig. 17

1. Incinta mijlocie in dreapta și zidul roman „mutat,” în stânga.
2. Incinta mijlocie.

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog

Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 17

DOCUMENTAR FOTOGRAFIC

Fig. 13.3. . Zidul turnului cu o parte din fundația decapată până la -4,5 m, adâncimea la care a apărut pânza freatică.

Fig. 18

1. Nivelul de distrugere al incintei mijlocii.
2. Imagine de ansamblu pe sectorul incintelor de vest.

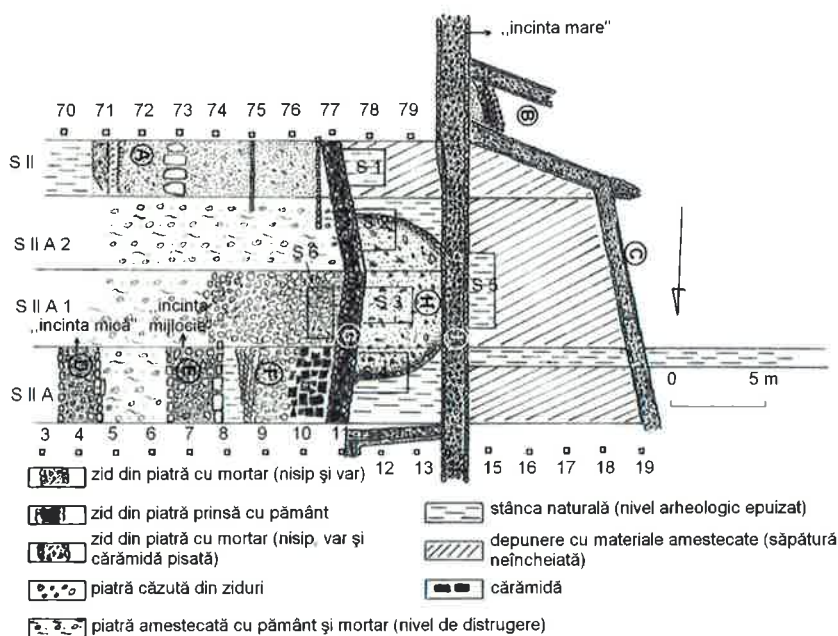
AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

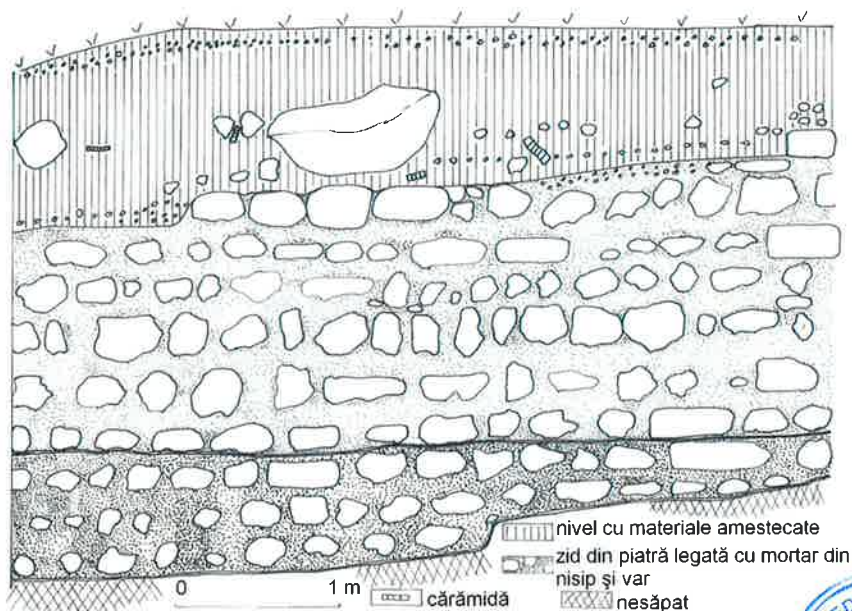

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 18

SECȚIUNI PRIN INCINTE / ALCĂTUIRI CONSTRUCTIVE DE ZIDURI

1

2

Fig. 19.

- Sectorul incintelor de vest
- Incinta mare. Detaliu pe zid.

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 19

SECȚIUNI PRIN INCINTE / ALCĂȚUIRI CONSTRUCTIVE DE ZIDURI

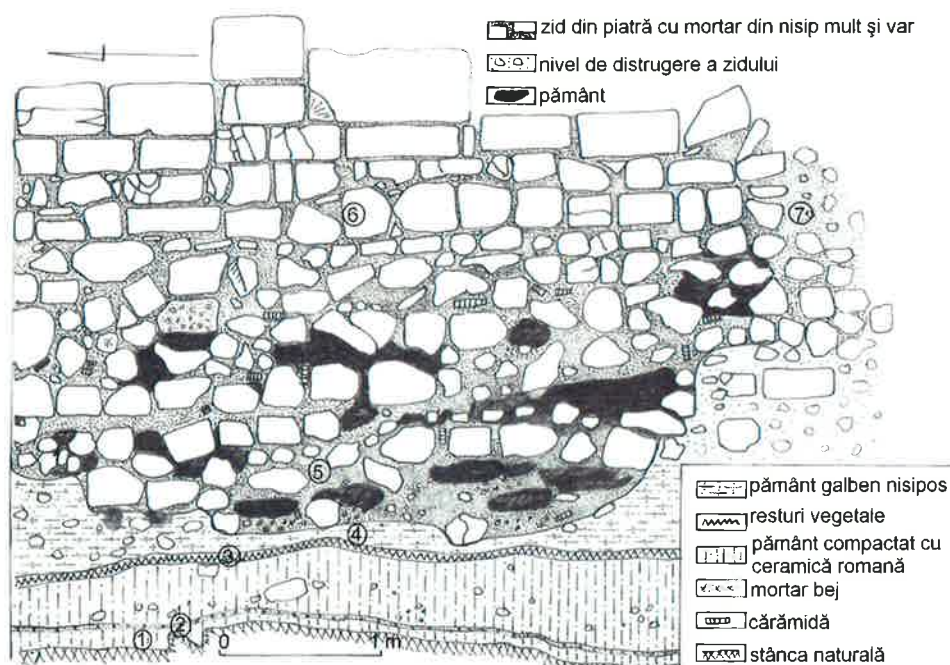
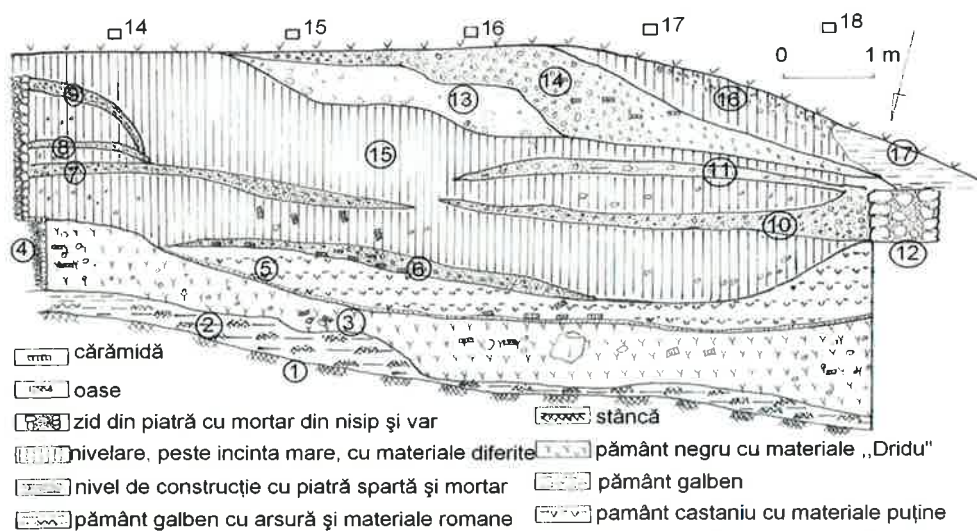

Fig. 20.

1. Stratigrafia în afara incintei mari.

2. Detalii de stratigrafie pe incinta mijlocie.

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog

Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015

Planșa nr. 20

DOCUMENTAR FOTOGRAFIC

1

2

Fig. 21.

1. Imaginea cetății pe o fotografie de la începutul secolului XX
2. Cetatea, văzută de pe Dunăre, astăzi.

AUTOR:

ist. dr. **Constantin Nicolae**, expert arheolog
Cercetător Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța - Responsabil științific al șantierului de la cetatea Carsium [Hârșova]

SEPTEMBRIE 2015
Planșa nr. 21

